DÜNYA VE TÜRKİYE EKONOMİSİNDE GÜNCEL EĞİLİMLER: DURUM ANALİZLERİ

EDİTÖR
Prof. Dr. Bahar BURTAN DOĞAN

YAZARLAR
Prof. Dr. Bahar BURTAN DOĞAN
Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem KARIŞ
Dr. Öğr. Üyesi Dilara AYLA
Dr. Öğr. Üyesi FATMA FEHİME AYDIN
Dr. Öğr. Üyesi Gülay SELVİ HANİŞOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Yeşim KUBAR
Araş. Gör. Dr. MUSTAFA TORUSDAG
Hadi KARASLAN
Hüseyin Mualla YÜCEOL
İlknur ERDOĞAN

İKSAD
Publishing House

DÜNYA VE TÜRKİYE EKONOMİSİNDE GÜNCEL EĞİLİMLER: DURUM ANALİZLERİ

EDİTÖR

Prof. Dr. Bahar BURTAN DOĞAN

YAZARLAR

Prof. Dr. Bahar BURTAN DOĞAN
Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem KARIŞ
Dr. Öğr. Üyesi Dilara AYLA
Dr. Öğr. Üyesi FATMA FEHİME AYDIN
Dr. Öğr. Üyesi Gülay SELVİ HANİŞOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Yeşim KUBAR
Araş. Gör. Dr. MUSTAFA TORUSDAG
Hadi KARASLAN
Hüseyin Mualla YÜCEOL
İlknur ERDOĞAN

İKSAD Publishing House

Copyright © 2020 by iksad publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or transmitted in any form or by
any means, including photocopying, recording or other electronic or mechanical methods, without the prior written permission of the publisher, except in the case of
brief quotations embodied in critical reviews and certain other noncommercial uses permitted by copyright law. Institution of Economic Development and Social
Researches Publications®
(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)
TURKEY TR: +90 342 606 06 75
USA: +1 631 685 0 853
E mail: iksadyayinevi@gmail.com
www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.
Iksad Publications – 2020©

ISBN: 978-625-7914-37-6
Cover Design: İbrahim KAYA
March / 2020
Ankara / Turkey
Size = 16 x 24 cm

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRDEN
ÖNSÖZ
Prof. Dr. Bahar BURTAN DOĞAN**…….1**

BÖLÜM 1
GELİR, GELİR DAĞILIMI, İŞSİZLİKVE SUÇ İLİŞKİSİ ÜZERİNE TEORİK BİR ÇALIŞMA
Dr. Öğr. Üyesi Yeşim KUBAR**…….3**

BÖLÜM 2
İÇ BORÇ, DIŞ BORÇ VE ENFLASYON İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİNE YÖNELİK BİR UYGULAMA: TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem KARIŞ
Dr. Öğr. Üyesi Dilara AYLA**……..45**

BÖLÜM 3
SAVUNMA HARCAMALARI ÜZERİNE EKONOMETRİK BİR ANALİZ
Prof. Dr. Bahar BURTAN DOĞAN
Hadi KARASLAN**……..73**

BÖLÜM 4
ELEKTRONİK BANKACILIK
Dr. Öğr. Üyesi Gülay SELVİ HANİŞOĞLU**……125**

BÖLÜM 5
İŞ GÜCÜ PİYASASINDA HİZMET SEKTÖRÜNDE ESTETİK EMEK VE KADIN
Hüseyin Mualla YÜCEOL
İlknur ERDOĞAN**…….159**

BÖLÜM 6
BİYOKÜTLE ENERJİSİ İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ:
EMİRMAHMUTOĞLU-KÖSE PANEL NEDENSELLİK TESTİ
Dr. Öğr. Üyesi FATMA FEHİME AYDIN
Araş. Gör. Dr. MUSTAFA TORUSDAG**……197**

ÖNSÖZ

XXI. yüzyılın ilk çeyreğinin tamamlanma aşamasına doğru ilerlemekteyiz. Geride kalan yaklaşık 20 yıllık süreçte gerek Türkiye, gerekse de dünya ekonomisinde klasik meselelerin ulusal ve uluslararası camiaların gündemlerindeki yerlerini koruduğuna, bunun haricinde bazı güncel eğilimlerin de hızla daha üst basamaklara tırmandığına, değişim/ dönüşüm ve başkalaşımların hızlandığına tanık olmaktayız. Bu kapsamda, üretim ve çalışma biçimlerinin değiştiğini, tek kutupluluğun çok kutupluluğa doğru evrildiğini, dünyanın Amerika ve Avrupa eksenli sıklet merkezinin Asya'ya kaydığını, güç ilişkilerinin ve blokların giderek muğlaklaştığını/ birbirleri arasındaki geçişkenliklerin ve menfaat öznesindeki birlikteliklerin/ ayrılıkların ve çatışma düzeyinin arttığını, kaynaklara erişim alanındaki mücadelelerin sertleştiğini, birey odaklılığın ve yerel/ bölgesel unsurların ön plana çıktığını, yapay zeka gibi teknolojilerin yaşamın her alanına girmeye ve girdiği her yeri dönüştürmeye başladığını gözlemlemekteyiz.

Böyle bir ortamda, tüm toplumların ilgi alanına giren ve yıllardır var olan borçlanma, enflasyon, işsizlik, gelir dağılımı, savunma harcamaları gibi artık klasikleşmiş meseleler hala tartışılmaktadır. Görülen odur ki insanoğlu, yüzyıllardır çözmeye uğraştığı problemleri ortadan kaldırmayı başaramamıştır ve mevcut koşullar altında başaracak gibi de durmamaktadır. Bu nedenle de, konu/ vaka bazlı özgün incelemeler gerek güncel sorunların çözümüne, gerekse de

gelecekte oluşması muhtemel olumsuzluklar için önceden tedbir geliştirilmesi arayışlarına katkı sağlamaktadır.

Açıklamaya çalıştığımız bu perspektif dahilinde, kitapta öncelikli olarak toplumların gündemini uzun süredir meşgul eden meselelerle ilgili güncel araştırmalara yer verilecektir.

Prof. Dr. Bahar BURTAN DOĞAN

BÖLÜM 1

GELİR, GELİR DAĞILIMI, İŞSİZLİKVE SUÇ İLİŞKİSİ ÜZERİNE TEORİK BİR ÇALIŞMA

Dr. Öğr. Üyesi Yeşim KUBAR[1]

[1] Fırat Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Elazığ, Türkiye, ykubar@firat.edu.tr

GİRİŞ

İktisat biliminin ana konularından biri bölüşüm sorunudur. Bölüşümün adil olmaması, adaletsiz gelir dağılımı kavramının tartışılmasına sebep olmaktadır. Gelir dağılımı adaletsizliği ülke ayrımı olmaksızın tüm dünyanın çözüm bekleyen ortak bir sorunudur. Gelir dağılımı adaletsizliği ekonomik büyümenin sağlanması ile çözüme kavuşturulacak bir sorun olarak algılanmış gelir dağılımı adaletsizliğini önlemek için ayrı politikalar üretilmemiştir. Ülkelerin GSYH' larinin yada milli gelirlerinin büyüklüğü oldukça önemlidir ancak ekonomide sorun yaşanmaması için ülke gelirinin sosyal tabakalar arasında adaletli dağıtılması daha önemlidir. Gelirin adaletli paylaşımı ülkede yaşayan insanların mutluluk ve huzurunu artırarak refah bir hayat sürmelerinde çatışma, kargaşa ve suç gibi olayların yaşanmamasında son derece önemli makro iktisadibir politikadır.

Büyüme ile gelir dağılımı arasında pozitif bir ilişki olduğu ve etkin ekonomik büyümenin adaletsiz gelir dağılımını azalttığı düşünülmektedir. Ancak oluşan gelirin, adil dağılmaması büyümenin refah artışına etkisini kısıtlamaktadır. Ekonomilerinin büyümesi sonucu Dünya da refah seviyesi 1970'lerden itibaren sürekli artmaktadır. Fakat gerçekleşen büyüme, gelir dağılımında adaleti sağlamada etkili olmamıştır. Büyümenin gelir dağılımında adaleti sağlaması, işsizlik oranlarının azalması ve elde edilen ücretin artışına bağlıdır. Yani tek başına büyüme, adaletsiz gelir dağılımına olumlu yönde etki etmemektedir. İngiliz yardım kuruluşu Oxfam' ın raporuna göre; Dünyada en zengin 26 kişinin toplam serveti dünya nüfusunun

yarısının servetine eşit büyüklüktedir vezenginlerin 2018 yılında servetleri, 900 milyar dolar daha artmıştır. Zengin-fakir arasındaki uçurumun giderek büyüdüğünü belirten rapor, bu durumun aynı zamanda öfkeye neden olduğuna da dikkat çekmektedir (https://tr.euronews.com).Dünyadaki en zengin 42 kişinin mal varlığı, dünya nüfusunun %50'sine tekabül eden 3,6 milyar insanın mal varlığına eşittir; en zengin 10 ülkenin geliri de en fakir 10 ülke gelirinin tam 77 katıdır. Küresel adaletsizliğin bu kadar rahatsız edici boyutlarda olması ve servetin bu kadar adaletsiz paylaşımı yoksulluk, çatışmalar, suç gibi sosyal problemlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır (https://insamer.com/tr/). Suç olgusunu belirleyen faktörlerden üzerinde durulması gereken en önemli başlıklarından biri, ekonomik yapıdır. Ekonomik yapı, tek başına suçun belirleyicisi olmamakla beraber işsizlik, gelir, gelir dağılımı, yoksulluk ve ücret, suç olgusunun doğuş ve gelişmesine uygun ortamı oluşturmaktadır. Ekonomistler suçun sosyal ve ekonomik nedenlerini belirleyerek etkili politikaları düzenlemeyi amaçlamaktadırlar. Bunun için, suçlu davranışların belirleyicilerini ortaya çıkarmak, sosyal ve ekonomik değişkenlerin aralarındaki ilişkiyi keşfetmek gerekmektedir. Suç; yoksulluk, sosyal dışlanma, ücret ve gelir eşitsizliği, kültürel ve aile geçmişi, eğitim seviyesi ve diğer ekonomik ve sosyal faktörlerle çok sıkı bir ilişki içerisindedir ve bu faktörler, bireylerin suç işleme eğilimini etkilemektedir. Suçun ekonomik modelleri, Becker, Stigler ve Ehrlich gibi ekonomistlerin öncülüğünde gelişmiştir. Bu ekonomistlere göre suç, iş gibi belirli bir süre gerektiren ve sonucunda gelir elde edilen bir faaliyettir. Suçu açıklamaya çalışan ekonomik yaklaşımlar, suçun

ekonomik bir faaliyetolduğunu ve kâr amacıyla işlendiğini kabul etmektedirler. Suç ekonomik olması özelliği ile gelir elde edilmesini sağlayan ve fayda veren bir olaydır bu nedenle suçun önlenmesi ya da suç oranının azaltılması için suçun maliyetinin artırılmasının gerektiği savunulmaktadır. Suçun ekonomik yönüyle ilgili yapılmış çalışmalarda, ekonomik değişkenlerin suçu ne yönde etkilediği açısından tam bir fikir birliğine ulaşılamamıştır. Konuyla ilgili yapılmış çalışmalar, yetersiz düzeydedir. Bu durumda, suç değişkeni ile ilgili veri elde etme konusunda yaşanan sıkıntıların, en etkili faktör olduğu söylenebilir. Türkiye'de suç istatistiklerinden jandarma ve polis istatistiklerine ulaşılamamakta yalnızca adalet istatistikleri kullanılabilmektedir. Bu durum suç konusunda yapılan analizli çalışmaların gerçeği yansıtma noktasında yetersiz kalmasına neden olmaktadır. Suç istatistikleri açısından yaşanan olumsuzluklar, yalnızca Türkiye'nin değil, gelişmiş ve gelişmekte olan diğer ülkelerin de sorunudur. Verilerin yetersizliği, suçun ekonomik boyutunu araştıran çalışmaların genellikle mal varlığına karşı işlenen suçların araştırma konusunu olmasına neden olmuştur. Suç ve ekonomi çalışmalarında, ekonomik değişkenlerin suçu ne yönde etkilediği değerlendirildiğinde, işsizlik ile suç arasında ve gelir dağılımı adaletsizliği ile suç arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu, işsizlik ve gelir dağılımı adaletsizliğinde görülen artışın suç oranını arttırdığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu çalışmada amaçlanan, gelir dağılımı adaletsizliği ve suç arasındaki ilişkiyi teorik olarak açıklamaya çalışmaktır.

1.GELİR DAĞILIMI VE GELİR DAĞILIMINDA EKONOMİK YAPININ ETKİSİ

Gelir, bir ekonomide belirli bir dönemde elde edilen mal ve hizmetlerin değerleri toplamı olarak tanımlanmakta bu toplama hasılada denmektedir. Gelir dağılımı; bir ülkede belirli bir dönemde elde edilen gelirin kişiler, hane halkları ya da üretim faktörleri arasında bölüşümünü ifade etmektedir (TUİK). Kişiler açısından gelir, üretime yapılan katkı karşılığında belirli bir dönemde emeklerinin karşılığı olarak elde ettikleri ücret ve maaşlar, rant, faiz ve kardır. Bu paylaşım, gelirin oluşumuna neden olan girdiler, üretim sektörleri ve ülkenin bölgeleri arasında da gerçekleşebilir. Bu açıdan gelir dağılımı; kişisel, fonksiyonel, sektörel ve bölgesel gelir dağılımı olarak sınıflandırılmaktadır (Aktan, 2002:113). Gelir dağılımı, bir ekonomide ortaya çıkan gelirin çalışanlar arasında ne oranda paylaşıldığını gösteren ekonomik bir gösterge olarak ifade edilmektedir. Gelir dağılımı, bütün ülkelerin gündeminde olan bir konudur çünkü genel olarak adaletli bir dağılım gözlenmemektedir. 20. yüzyılla birlikte gelir dağılımı adaletsizliği çözüm bulunması gereken sorunların en önemlisi haline gelmiştir. Gelir dağılımı adaletsizliğinin makro boyutlarda ele alınması sonucu elde edilen bulguların, ülkenin tamamı için doğru kabul edilip, gelir dağılımı adaletsizliğini gidermeye yönelik politikaların geliştirilmesi ve uygulanması, farklı bölgelerin ekonomik olanaklar ve sosyal yapı açısından farklılıklar sergilemesinden dolayı, politikaların amacından sapmasına neden olmuştur. Makro yaklaşım, sorunun genel boyutuna konulan yanlış teşhis durumlarının

iyileştirilmesi hedeflenen kitlelerin dışında kalan kitlelerin lehine işlemesine sebep olmuş bu durum gelir dağılımı adaletsizliğini daha da kötüleştirmiştir (Sarı, 2002:1). Bu nedenle çağımızda müdahaleci devlet istenmemesine karşın, gelir dağılımı adaletsizliği açısından müdahalenin zorunlu olabileceği kabul edilmelidir. Devletin, düşük gelirlilere yardımda bulunması, düşük bedelli hizmet sunması ve yaptığı transfer harcamaları gelir dağılımı adaleti için önem arz etmektedir. Gelirin sadece piyasa mekanizmasında dağılımı şeklinde kalmaması tekrar bir dağılımdan geçirilmesi gerekmektedir. Bu dağılım birincil ve ikincil gelir dağılımlarının açıklanmasını gerekli kılmaktadır.

Birincil gelir dağılımı, ekonomide piyasanın işleyişine hiçbir müdahaledebulunulmadan millî gelirden üretim faktörlerinin aldığı; rant, kâr, faiz ve ücret şeklindeki dağılımı ifade etmektedir. Birincil gelir dağılımı, bazı kurumsal faktörler ve piyasa aksaklıkları nedeniyle adil dağılmaya bilmektedir. Birincil gelir dağılımı aşamasında ortaya çıkan gelir dağılımı adaletsizliğinin boyutu gelirin yeniden dağıldığı son aşamaya göre çok daha yüksek olabilmektedir. Bu nedenle devletler piyasa ekonomisinin işleyişine müdahale etmekte ve gelir dağılımının daha adaletli olması için çabalamaktadır. Çünkü gelir dağılımındaki adaletsizlik ekonomik büyüme, kalkınma, etkinlik ve verimlilik üzerinde olumsuz etkiler meydana getirmektedir (http://www.bingol.edu.tr/documents/Academic). Devletin piyasa mekanizmasının işleyişine çeşitli araçlarla yaptığı müdahaleler sonucunda oluşan gelir dağılımı ikincil dağılım olarak

adlandırılmaktadır (Aktan, 2002:20). Gelirin yeniden dağıtımı ile ekonominin gelişimi arasında çoklu bağlantı vardır. Örneğin, eğitim ve sağlık alanında meydana gelecek yatırımlardan, düşük gelirliler ne kadar çok yararlanırsa o ölçüde verimliliği yükselmektedir. Pareto optimumuna göre, hiç kimsenin verimliliğini azaltmadan, sosyal grupların verimliliği artırılabildiği sürece yeniden gelir dağılımı çok anlamlı ve gerekli olmaktadır (Sönmez, 1983:112).

Üretim faktörlerini; emek, sermaye, doğal kaynaklar ve girişimci oluşturmaktadır. Bu faktörlerin tanımlanması üretim sürecinin belirlenmesinin yanında meydana gelen gelir bölüşümünü de etkilemektedir. Üretim faktörlerinin üretimin karşılığı olarak aldıkları paylar milli geliri oluşturmaktadır buna göre, gelir dağılımını belirleyen ana unsurlar emek dağılımı, servet dağılımı ve faktör fiyatları şeklinde sıralanmaktadır. Emeğin getirisi olan ücret, bireylerin iktisadi üretim sürecine arz ettikleri emek girdilerinin fiyatlandırılması olup üretimin toplumun bireyleri arasında dağılımını sağlamaktadır. Ücret, emeğin niteliğine göre değişmektedir. Eğitimli kalifiye emek, daha yüksek gelir elde etmektedir (Türk, 1989:286). Ancak kapitalist üretim modelinin kullanıldığı durumda amaç kâr ve sermaye birikimini maksimum seviyeye çıkarmak olduğu için emek, üretime yaptığı katkı ölçüsünde toplam gelirden hak ettiği payı alamamaktaişçiler ya düşük ücretlerle çalışmaya devam etmekte ya da işsiz kalmaktadırlar. Bu durum yaratılan toplam gelirin alt gelir gruplarına yayılmasını engellemektegelirin tekelleşmesiistenilen gelir dağılımı adaletinin sağlanmasını engellemektedir (Karagül, 2013: 2).

Gelir dağılımını etkileyen faktörler arasında en önemlisi ekonomik yapıdır. Ekonomik yapı altında, servet dağılımı, serbest piyasa ekonomisinde devletin ekonomideki yeri, kayıt dışı ekonomi, ülkenin gelişmişlik durumu, küreselleşme, teknolojik gelişmeler ve işsizlik konuları değerlendirilmektedir.

1.1.Ekonomiye Servet Dağılımının Etkisi

Servetin kaynağı, tasarruflar ve miras olarak ifade edilmektedir. Servet önemli bir gelir kaynağı olduğu için gelir ile aralarında karşılıklı bir ilişki söz konusudur. Miras yoluyla elde edilen servet mali nitelikteki serveti temsil etmektedir. Bir diğer servet unsuru günümüzde beşeri sermaye olarak kabul edilmekte ve gelecek nesillere aktarılabilmektedir. Katılım yoluyla miras olarak değerlendirilen bu durum, beşeri servetin aktarılması olarak ifade edilmektedir. Servetten elde edilen gelir kişi ve grupların gelirleri arasında farklılıkların oluşmasına yol açmaktadır. Gelir dağılımının adaletsiz olduğu durumlarda, tasarruflar geliri yüksek olan grup tarafından yapılabilmekte ve bu durumda, geliri yüksek grupların serveti, dolayısıyla gelirleri daha da artmaktadır. Bunun sonucunda kişisel gelir dağılımı bozulmakta ya da daha çok bozulmaktadır. Servet dağılımındaki dengesizliği düzeltme yöntemlerinden biri, gelir dağılımına müdahale edilerek gelir dağılımının serveti düşük gelirliler yararına değiştirilmesidir (Dilik, 1976:152). Bu adaletsizliği belli ölçüde telafi edebilmek için servet üzerinden dolaysız vergi alınması gerekmektedir. Gelir ve servet dağılımı adaletsizliğini ortadan kaldırmanın yollarından biri, servetin özel mülkiyete konu olmaktan

çıkarılarak kamunun servetin sahibi olması ve tüm ekonomik faaliyetlerin devlete bırakılmasıdır. Böylece şahısların gelir elde etme imkânı emek gelirleri ile sınırlandırılmış olacak ve gelir dağılımı adaletsizliğinin tek sebebi ücret farklılıkları olacaktır. Ancak, bu tarz bir müdahale serbest piyasa ekonomisini benimsemiş toplumlar için geçerli olamamaktadır. Özel mülkiyeti kaldırmadan, servet mülkiyeti sınırlandırılarak veya servet sahibi olmayanlara servet edindirilerek de servet dağılımındaki eşitsizlikler azaltılabilir. Bunun için, toprak reformuyla; tarım yapılabilen topraklar az sayıdaki büyük toprak sahiplerinden, topraksız çiftçilere aktarılabilir. "Toplumdaki küçük bir grubun sahip olduğu servetin nesilden nesle belirli kişilere aktarılması servetin temerküzünü devam ettirmekte hatta artırmaktadır" fikrini iddia eden J. S. Mill gibi düşünürler belli bir sınırı aşan servetin veraset yoluyla aktarılmasının kaldırılması gerektiği savunmaktadırlar. (https://www.ailevecalisma.gov.tr/uploads/sygm/uploads/). Verasetin kaldırılması da servet dağılımı adaletsizliği için bir çözüm olabilir.

1.2. Ekonomiye Serbest Piyasa Ekonomisinin Etkisi

Üretim faktörlerinin (girdilerin) etkin kullanılması, üretim sürecinde en verimli girdinin istihdamı ya da en verimli girdiden daha az verimli girdiye doğru bir istihdam ile gerçekleştirilmektedir. Girdiler, farklı üretim alanlarına yönlendirildiğinde, gönenç seviyesi değişiyorsa, bu durumda girdilerin etkin olmayan kullanımını ifade etmektedir. Buna göre en verimli girdilerin, piyasadan alınan verilere göre, en doğru sektörlere yönlendirilmesi, iktisadi etkinlik olarak ifade edilmektedir. Bu etkinliğin sağlanabilmesi için, son üretilen malın marjinal

faydasının marjinal maliyetine eşit olması; aynı malın marjinal faydasının bütün tüketiciler için eşit, aynı ürünün marjinal maliyetinin bütün üreticiler için eşit olması gerekmektedir. Böyle bir piyasada toplum, kullanabilir kaynakları ile elde edebileceği maksimum refah seviyesine ulaşmış demektir. Pozitif iktisadın amacı olan iktisadi etkinlik ile normatif iktisadın amacı olan gelir dağılımı adaletsizliğinin azaltılması farklı iki hedeftir. X ve Y gibi iki birey üzerinden bir değerlendirme yapıldığında; bir malın sağladığı marjinal fayda birey X ve birey Y için eşit ise ve marjinal faydalar malın marjinal maliyetine eşitse, bu malın birey X ve birey Y arasındaki dağılımın etkinliğinden iktisadi etkinlikten bahsedilir ve bu iki birey arasında karşılıklı ticaret bir avantaj sağlamamaktadır. Ama birey X, birey Y'den daha fazla bir gelire sahip olduğunda, birey Y'nin tüketim sepetindeki bir malın fiyatının piyasadan elde edilen veriler doğrultusunda üreticileri tarafından yükseltildiği bir durumdabirey Y'nin reel geliri daha da azalacaktır. Birey Y'nin reel gelirindeki düşüşü önlemek için bir takım fiyat kontrolleri yapılması etkili olabilecek yani, gelir dağılımındaki açığın artması önlenebilecektir ama müdahale edilmesi etkin olmayan bir üretim ile sonuçlanacaktır. Fiyatına müdahale edilen malın üretiminde bir azalma meydana gelecek bu durum sektördeki verimli üretim girdilerinin daha az verimli oldukları sektörlere kaymasına neden olacaktır. İktisadi etkinlik ve gelir dağılımında adaletsizliğin azaltılması iki zıt amacı ifade etmektedir. İktisadi etkinlik ile toplumun milli gelirinin artması amaçlansa da milli gelirin nasıl dağıldığı konusu belirlenen amaca zıtolumsuz bir olgu olarak kendisini göstermektedir. Bu olumsuz durumu değiştirebilmek etkilerini minimize etmek için

düşük gelirli gruplara transfer ödemeleri yapılabilir bu uygulama kamu müdahalesi anlamına gelmektedir. Gelir dağılımında adaletin sağlanması için kamu müdahalesiyle birlikte iktisadi etkinliğin sağlanması gerçekleşebilir. Bu amaç doğrultusunda kamu sektörünün boyutu politikacıların tercihlerine bağlı olarak değişmektedir (Bilgili, 2018:40).

1.3.Ekonomiye Kayıt Dışı Ekonominin Etkisi

Kayıt dışı ekonomi için farklı adlandırmalar yapılmaktadır. Bunun nedeni, ekonomik faaliyetlerin çeşitli olmasıdır. Kayıt dışı ekonomi, ikincil, gayrı resmi, kara, gizli, görünmeyen, düzensiz ekonomi olarak da ifade edilmektedir. Kayıt dışı ekonomi dünyada yaygın bir olgudur, ancak elde edilen verilere göre gelişmekte olan ülkelerde daha büyük boyutlardadır ve gittikçe artan oranlarda ekonomik faaliyetin kayıt dışı ekonomi içinde gerçekleştiği kabul edilmektedir. Kayıt dışı ekonomini, insan isteklerinin sonsuz fakat kaynakların sınırlı olmasından dolayı ortaya çıkan ve tartışılan bir konudur. İnsanoğlu, daha refah bir hayat yaşamak, daha çok gelir ve servete sahip olmak istemekte ve daha fazla harcama yapmak için kazancını devletle paylaşmak istememektedir. Ekonomik faaliyetlerini kayıt dışı olarak gerçekleştiren insanlaralıştıkları tüketim seviyesinden daha düşük bir seviyeye geçmek istememektedir. İnsanların bireysel faydalarını maksimize etme isteği, kaynakların kıt olması nedeniyle bazen kayıt dışı faaliyetlerin oluşmasına neden olmaktadır. (Baldemir vd, 2010: 3).Gelir dağılımı adaletli olmadığında, kayıtdışı faaliyetler, milli gelirden insanların aldıkları payların azalmasına, zengin ve fakir arasındaki

makasın daha da artmasına yol açmaktadır. Bu durum insanları tekrarkayıt dışılığa yönlendirmekte ve bir kısır döngü haline getirmektedir. Kayıt dışı ekonominin boyutunun büyüklüğü, işsizlik oranı, bölgeler arası gelir farklılığı, kişi başına düşen gelir ve enflasyon kavramları olmak üzere birçok sosyo-ekonomik göstergeleri olumsuz etkilemektedir. Kayıt dışı ekonominin oransal olarak artış göstermesi, üretim faktörlerinin dağılımının etkinlikten uzaklaşmasına, gelir dağılımının bozulmasınaneden olmakta ayrıcatoplumda yarattığı refah kaybı, rekabet eşitliğinin bozulmasına, kamu güveninin sarsılmasına neden olmaktadır. Kayıtdışı ekonomi oranının artış göstermesinin neden olduğu önemli sorunlardan biri de vergi kaybına neden olmasıdır (Yurdakul, 2008: 206).Kayıt dışı ekonomi ile vergi kaçırma arasında bir geri-besleme ilişkisi bulunduğu kabul edilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde orta sınıfın payının az olması, alt ve üst tabakaların daha büyük bir oranda olması; kayıt dışı ekonominin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu durum özellikle küçük işletmelerde görülmektedir. Küçük işletmeler, büyük işletmeler ile rekabet edebilmek için vergi kaçakçılığına yönelmekte bir fırsatını bulduklarında değerlendirmektedirler. Küçük firmalarda denetimin yetersiz ve belgelendirmenin düzenli olmaması kaçakçılık eğiliminin artmasına sebep olmaktadır. Bunun yanında gelir dağılımındaki adaletsizlik küçük çocukların kayıt dışı olarak çalışmalarına yol açmakta ayakkabı boyacılığı, işportacılık vb. eğilimler artış göstermekte bu iş kollarında işlemlerin kayıt altına alınmaması vergi kaçakçılığını artırmaktadır. Bir kesim vergisini öderken bir kesimin vergi kaçırması gelir dağılımı adaletsizliğini ve suç oranlarını artırmaktadır.

1.4.Ekonomiye Gelişmişlik Durumunun Etkisi

Dünyada varlığını sürdüren ülkeler belli konulara göre çeşitli gruplar içerisinde sınıflandırılmıştır. Böyle bir sınıflandırma ekonomik yönden de yapılmıştır. Dünya üzerindeki ülkelerin ekonomik verilerine, sosyal yaşamlarına ve belli kriterlere göre 3 gruba ayrıldığı görülmektedir. Buna göre ülkeler; gelişmemiş, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler olarak ayrılmıştır. Ülkelerin birbirleriyle ekonomik ve sosyal yaşam anlamında bu farklılıkların oluşması elde edilen gelir ve bunun dağılımının bir sonucudur. Gelişmiş ülkelerdeki gelir dağılımının gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler arasında karşılaştırılması yapıldığında daha iyi seviyelerde olması anlaşılır, etkin ve iyi bir ekonomik yapı oluşturmalarıyla ilgilidir. Orta gelir sınıfını ekonomide kaybetmemek, yapılabiliyorsa sayılarını arttırmak ve alt gelir grubu ile üst gelir grubu arasındaki farkı azaltarak gelir dağılımında adaleti sağlamak etkin bir ekonomik yapı ve bunun bir sonucu olarak hem ekonomik hem de sosyal anlamda belli bir gelişmişlik seviyesine ulaşmak ile mümkündür. Çünkü gelişmiş ülkede mevcut kaynaklar ile yapılan yatırımlar sonucu elde edilen gelirin dağılımı konusunda ekonomilerinin etkinliği, gelirin dağılımı üzerinde de etkinliğini sürdürecek ve refah bir toplum oluşturulması sağlanacaktır.

Ülkelerin gelişmişlik düzeyi ile doğru orantılı olan gelir dağılımı kavramı, üretim faktörlerinin adaletli ve dengeli dağılımı gibi faktörlerle huzuru ve refahı doğrudan etkilemektedir. Gelir dağılımı adaletsizliği ekonomik büyümeyi negatif etkilemektedir. Bu nedenle bir ülke gelir dağılımı adaletsizliğini azalttığı ölçüde, daha fazla büyüme

sağlayabilmektedir. Bu durum ülkede iktisadi ve sosyo-kültürel hayatın düzenli, huzurlu ve insanlar arasındaki ilişkilerin daha iyi seyretmesine katkıda bulunacaktır. Ülkelerin gelişmişlik seviyesi daha çok fonksiyonel gelir dağılımı ile ilişkilendirilmektedir.

1.5.Ekonomiye Küreselleşmenin Etkisi

Küreselleşme dünya ekonomileri için yeni bir evreyi tanımlamaktadır. Küreselleşme mal, hizmet ve sermaye piyasalarına, yabancı yatırımlara koyulan engelleyici ve kısıtlayıcı uygulamaların kısmen veya tamamen ortadan kaldırılması olarak ifade edilmektedir (Baş, 2009:49). Küreselleşme, kendini geliştirmek, ekonomik anlamda söz sahibi olmak, kalkınmak ve büyümek isteyen ülkelerin sürece dâhil olmasını zaruri kılmaktadır. Yani kendini küreselleşme sürecine dâhil etmekten kaçınan ülkeleri belli bir süre sonra içine almaktadır. Küreselleşme kavramının etkilediği önemli konulardan biri de gelir dağılımıdır. Küreselleşmenin gelir dağılımına olan etkileri üzerine yapılan araştırmaların sonuçları, birbirine tezat iki noktada yoğunlaşmaktadır. Araştırma sonuçlarından birincisi, liberal bir uluslararalılaşma sürecinin ülkeler arasındaki gelir dağılımını düzelttiğini ve gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler arasındaki gelir farkının giderek azaldığını ifade eden görüştür. İkinci sonuç ise, tezat bir şekilde liberal bir uluslararalılaşma sürecinin gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler arasındaki gelir farkı uçurumun giderek arttığını belirten görüştür (Uysal, 2016:1250). Liberal ekonomistler globalleşme sürecinin, kamunun ekonomiye müdahalesini azaltarak üretim faktörlerinin daha verimli kullanılacağını ve böylece üretkenliğin artacağını

savunmaktadırlar. Gelişmekte olan ülkelerde daha yüksek kar oranları gözlenebildiği için sermaye gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş ülkelere doğru kayacak, gelişmekte olan ülkeler tasarruf oranlarından daha fazla yatırım yapabilecek böylece teknolojik mallara olan taleplerini gidererek daha hızlı büyüyebileceklerdir. Bu durum gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki farkınkapanmasına neden olurken, ülke içi gelir dağılımı da uluslararası ticaretle birlikte düzelme eğilimine girecektir. Uluslararası ticaretin, taraf iki ülkeye de yarar sağlayarak gelir dağılımını iyileştirebileceği yönündeki görüş Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'ne ve Heckscher ve Ohlin'in Faktör Donatımı Teorisi'ne dayanmaktadır. Heckscher ve Ohlin 'in teorisinde; gelişmekte olan ülkelerin emek yoğun mallarda uzmanlaşması gerektiğini savunulmaktadır. Çünkü emek yoğun mallarda karşılaştırmalı üstünlük elde ederek ticaretinin yapılması ile birlikte malların üretim miktarı ve işgücünün geliri artmaktadır bu nedenle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin emek faktörünün fiyatları eşitlenmekte küreselleşme gelir dağılımı adaletsizliğini azaltmaktadır (Uysal, 2016:1251). Liberal görüşün aksini savunan iktisatçılara göre, küreselleşme süreci sermayenin ülkeler arasında eşit dağılmasına neden olmamaktadır. Bu nedenle ücretler gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler arasında eşitlenme eğilimde değildir. Küreselleşme sürecine katılan ülkeler daha hızlı büyümemekte ve daha hızlı büyüyen ekonomilerde de büyüme, toplumun tüm katmanları tarafından hissedilmemektedir bu durum, hem ülkeler arasındaki hem de ülke içindeki gelir dağılımı adaletsizliğini giderek arttırmaktadır.

Singer (1950), Prebisch (1950), Yamak ve Kormaz (2006) çalışmalarında, dış ticaret hadlerinin sanayi ürünleri lehine, hammadde ve tarım ürünleri aleyhine gelişme gösterdiği sonucuna ulaşmışlardır. Bu sonuç, dış ticaret hadlerindeki bu değişimle hammadde ve tarım ürünleri ihracatçısı olan ülkeleri, sanayi malları ihracatçısı olan ülkelerin aksine, sanayileşmenin doğurduğu karlardan yoksun bıraktığını ifade etmektedir. Prebisch (1950) çalışmasında, serbest ticaretin ticarete taraf olan her ülkeye yarar sağlamayacağını, gelişmekte olan ülkelerin sanayileşmekten ve kendi imalat ürünlerini üretmekten başka seçeneklerinin olmadığısonucuna ulaşmıştır.

1.6.Ekonomiye Teknolojik Gelişmelerin Etkisi

Teknolojik gelişme; gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından her kesim için çok önemli bir kavramdır. Ülkeler, ekonomik anlamda kendilerini bir üst kategoriye çıkarma anlamında teknolojik gelişmeleri yakından takip etmeli ve öğrendiklerini kendi ülkelerine empoze ederek gelişmişlik düzeyini arttırmayı amaçlamaktadır. Teknolojik gelişmeler ülke ekonomileri açısından gelişme ve kalkınma açısından önemli ve faydalı iken gelir dağılımını bozucu etkisi nedeniyle dikkat edilmesi gereken bir konudur. Gelişen teknoloji üretim sürecine dâhil edildiğinde işgücü bu gelişmeye iki şekilde cevap verecektir ya gelişmelere ayak uyduracak yâda uyduramayacaktır. Bu teknolojiyi kullanabilme becerisine ayak uyduramayanlar işini kaybetmekle yüz yüze kalabileceklerdir. Genel olarakher türlü teknolojik gelişmeişsizliğe neden olabilecektir (Çoban ve Yılmaz, 2015:2). Ekonomik anlamda ve teknolojik gelişme anlamında ilerlemenin ve

büyümenin hızlı bir şekilde meydana geldiği dönem 1950 ve sonraki dönemdir. Teknolojik gelişmeler iş dünyasını yeniden şekillendirmiş, yaşanan dönüşüme ayak uyduramayan sektör ve firmalar yok olmuş ya da farklı faaliyet alanlarına geçmek zorunda kalmışlardır. Orta ve Doğu Avrupa'daki ülkelerin bir kısmı, Dünya Bankası ve IMF yönetiminin yönlendirmesi ile uygulamaya başladıkları politikalar sonucunda ekonomik anlamda dışarıya bağlı, dışa açık bir piyasa ekonomisine geçiş süreci yaşamak zorunda kalmış ve bunun sonucundaki politikalar tüm dünyada hâkimiyet sağlamaya başlamıştır. Bu süreç ile beraber gelir dağılımı başta olmak üzere birçok ekonomik ve sosyal sorun endişe verici boyutlara ulaşmıştır (Şenses, 2017:17). Uluslararası rekabette üstünlük sağlayanlar, teknolojik gelişmeleri yoğun olarak kullanan kesimler olmuştur. Bilgi işçileri olarak yeni bir tanım kullanılmaya başlanmış vebilginin üretilmesini, bilginin yönetilmesi, kullanılması ve geliştirmesine yönelik işleri gerçekleştiren üniversite eğitimli, zekâsı ile her ortama kolayca uyum sağlayabilen, bilgi üretip kullanabilen çalışanlar bilgi işçileri olarak adlandırılmıştır. Bilgi ekonomisinde rutin işler bilgisayarlar tarafından yapılırken, yaratıcılık gerektiren işler, bilgi teknolojisi ile çalışan bilgi işçileri tarafından yapılmaktadır (Kevük, 2006: 324). Bütün bu gelişmeler dünya ekonomisini etkilemekte, Dünyayı büyük bir pazar haline getirmektedir. Teknolojik gelişmelerin hızla paylaşılması ve en önemli kaynaklardan biri olması rekabeti artırmıştır. Bu değişime ayak uyduramayan ülkelerin rekabet gücü zayıflamakta gelişmişlik açısından diğer ülkelerin gerisinde kalmaktadırlar. Teknolojik gelişmelere ayak uyduramamak gelir dağılımı adaletini hem ülke içerisinde hemde

uluslararası alanda bozmaktadır. Teknolojik gelişmeler kayıt dışı ekonomik faaliyetlerinde artmasına neden olmaktadır.

1.7. Ekonomiye İşsizliğin Etkisi

Ülkelerin yaşadığı ve yaşamakta olduğu ekonomik ve sosyal problemler çeşitlilik göstermekle birlikte, bazı sorunlar bir takım ülke ekonomileri için ciddi bir problem niteliğinde iken bazı ülkeler için değildir. Bu sorunlardan önemli biri işsizlik sorunudur. İşsizlik; çalışılabilir durumda ve çalışma isteği olan, emeği karşılığında alacağı ücrete razı olduğu halde, iş arayıp da bulamayanların oluşturduğu topluluk olarak tanımlanabilir (Dinler, 2009:297). İnsanlar varlıklarını ve belli bir hayat seviyesinde yaşamlarını devam ettirmek için bir gelir kaynağına ihtiyaç duymaktadırlar. Ancak, işgücünün niteliği, yapılması gereken işin gerektirdiği niteliklerin birbirinden farklılık arz etmesi emeğin elde edeceği gelirin de farklılık göstermesine neden olmaktadır (Tiryaki, 2013:385). Gelir elde edilememesi insanların ekonomik ve sosyal anlamda büyük sıkıntılar yaşamasına neden olmaktadır. Türkiye'de işsizlik sorunu, gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi büyük oranda tarımdan, sanayi ve hizmetler sektörüne doğru bir geçişten kaynaklanmaktadır. Ancak bu geçiş, üç sektör kanununa uygun olarak gerçekleşmemektedir. Bu kanununa göre, tarım kesiminde çalışanların zamanla yaşanan gelişmelere bağlı olarak önce sanayi kesimine burada yaşanan gelişmelerin paralelinde hizmetler sektörüne geçmeleri gerekmektedir. Ama Türkiye için geçiş bu şekilde olmamaktadır. Tarım kesiminde çalışanlar gerekli donanımları olmadan hemen hizmetler sektörüne geçmekte, tarım sektörünün

daraldığı oranda hizmet sektörü genişlememektedir, bu durum gelir dağılımı adaletini olumsuz etkilemektedir (Özdemir v.d., 2006:92). Nedenleri bağlamında işsizlik farklı çeşitlerde ortaya çıkmaktadır ama nedeni ne olursa olsun sonuç gelirsiz kalmak olarak yorumlanmaktadır. Ekonomilerde yaşanan bir sorun, başka sorunlara da neden olarak durumu daha kötü bir hale getirebilmektedir. İşsizlik konusu da önemli ekonomik sorunlardan biri olan gelir dağılımı adaletsizliğine neden olmaktadır. İşsizliğin azaltılması, gelir dağılımı adaletini tek başına sağlamamaktadır. Ancak işsizliği azaltmak, gelir dağılımı adaletsizliğinin azaltılmasında olumlu yönde etki etmektedir. İşsizliği azaltmak içinyeni yatırımlar, istihdam arttırıcı projeler, eğitim düzeyinin iyileştirilmesi etkili olmaktadır.

2.SUÇ VE SUÇ EKONOMİSİ

Suç; ahlak düzenine, dürüstlüğe saldırı olarak görülen, devlet tarafından onaylanmayan ve kötü davranışların sonucunda cezalandırılan bir fiildir. Suçlar çeşitli kategorilere ayrılmıştır. Platon, suç olgusunu insan ruhunun bir hastalığı olarak tanımlamıştır. Arzulamak, kıskançlık, hiddet, zevk alma gibi insan duygularını ve eğitimsizliği suçun temel faktörleri olarak kabul etmektedir. Aristo suçlular üzerinden değerlendirme yaparak, suçluları toplumun düşmanları olarak görmüş ve mutlaka cezalandırılmaları gerektiğini savunmuştur (Polat, 2004: 33). Suç olgusu boyutludur, önemsiz mağaza hırsızlıkları ve trafik suçlarından, toplum tarafından ağır suçlar olarak kabul edilen yağma, ırza geçme ve adam öldürmeye kadar uzanmaktadır. Suçlu ve suçluluk siyasi, ekonomik, çevre ve coğrafya gibi çok farklı fenomenler ile

açıklanması gereken bir konu olduğu için tek bir tanımı yapılamamaktadır. Suç ve suçlu bir bütünün parçalarıdır. Değerlendirme yapılırken suç daha önemli sayılırsa, suçlu suça göre tarif edilecek ve ceza alacaktır. Eğer suçlu daha önemli sayılırsa, suç suçluya göre açıklanacak ve cezalandırılacaktır (Soyaslan, 1998: 13). Suç kavramını incelerken öncelikle toplumun sosyolojik ve ekonomik yapısını dikkate almak gerekmektedir. Suçun nedenleri araştırılırken insanların yaşadığı çevre incelenmelidir. İnsanların toplumla sosyal bağlarının zayıflaması sonucunda suç oluşmaktadır ve suç öğrenilen bir davranış türüdür. Suçun işlenmesinin riskli ve zor olması, o suçun daha az işlenmesine neden olmaktadır. Suçluların bir hedefi vardır ve bu hedefe ulaşmak için fırsatları değerlendirmektedirler. Buna göre fırsatlar artarsa suç oranı da artmaktadır. Bu nedenle suçluların ulaşmak istedikleri hedeflerin zorlaştırılması, güçleştirilmesi suç oranının azalmasında son derece etkili olmaktadır (Clarke ve Eck, 2007: 45).

Suç kavramı için yapılan bir değerlendirme (Erkan, 2004: 205):

- Suç, evrenseldir,
- Suç insanoğlu var oldukça devam edecektir,
- Suç, zaman ve mekânagöre değişmektedir,
- Hangi davranışın suç olduğu görecelidir,
- Suç toplumsaldır,
- İnsan-doğa ve insan-insan ilişkileri bağlamında ortaya çıkmaktadır,
- Suç düşünceyle başlamakta eylemle sonuçlanmaktadır şeklinde ifade edilmektedir.

2.1.Suç Ekonomisi

Ekonomi, analitik düşünme yöntemidir bireysel ve sosyal yaşamın her alanına uygulanabilmektedir. Ekonomi bilimi her şeyden önce insanla ilgili sosyal bir bilim olduğu için ekonomistlerin aşmaması gereken bir sınır yoktur. İnsan ve toplumla ilgili her konu ekonominin inceleme alanı olabilmektedir. 21. yüzyıl çalışmaları incelendiğinde, araştırma konularının çeşitlendiği suçtan spora, sağlığa, göçten hukuka, siyasetten dine, dilden eğitime, evlilikten aile yapısına vb. konulara uzanan geniş bir alanda çalışmalar yapıldığı görülmektedir (Güvel, 2004:1). Ekonomi alanında incelenmesi gereken kavramlar suçun ne olduğu ve kimin suçlu olduğudur çünkü, suç olgusunu oluşturan ve üzerinde durulması gereken en önemli konulardan biri, ekonominin yapısıdır. Ekonomik yapı; işsizlik, gelir dağılımı, yoksulluk, ücret ve bunlara bağlı olgularla birlikte suç olgusunun ortaya çıkması ve yaygınlaşmasının önemli sebeplerinden biridir (Ata, 2011: 114-115). Gelir düzeyinin düşük olması bireyleri suça iten en önemli faktör olarak görülmektedir. Çünkü gelir düzeyi düşük bireylerin, ekonomik faaliyet alanı kısıtlıdır bu durum bireyleri suça teşvik etmektedir. Ekonominin durgunluk dönemlerinde işsizliğin artması özellikle genç işsizliğini artırmakta ve iş bulamayan bu gençlerin suça yatkınlığının arttığı görülmektedir. Gelişmiş ülkeler üzerine yapılan çalışmalarda, ekonomik durgunluk ile suç oranı arasında pozitif ilişki olduğu belirlenmiştir. Teknolojik gelişmelerinde suç çeşitliliğini artırdığı araştırmalarla kanıtlanmıştır (Aksu ve Akkuş, 2010: 195).

İnsanların suç işlemesinin ekonomik ve sosyal nedenleri arasında işsizlik, reel bireysel tüketim düzeyi, toplam nüfus içinde genç nüfusun oranı, uyuşturucu ve benzeri maddelere bağımlılığın yaygın olması yer almaktadır (Ünver ve Bakırtaş, 2008: 39). Suçun neden işlendiğini anlatmaya çalışan iki grup teori vardır. Birinci grup teoriler, suçun kişilerin sahip oldukları fiziksel, psikolojik, sosyal özelliklerden kaynaklandığını savunarak açıklamaya çalışmaktadır. İkinci grup teoriler ise, suçun, kişinin çevresine ve çevresinde oluşan olaylara karşı gösterdiği tepkilerin sonucu olarak ortaya çıktığını savunmaktadır (Hekim ve Gül, 2011: 127-128).

Suç ekonomisi, piyasada arz ve talebi oluştuğu halde çeşitli sebeplerden üretimi, dağıtımı ve pazarlaması yasak ya da kontrol altında olan mal ve hizmetlerin ekonomik ahlaka ve geleneklere aykırı faaliyetlerde bulunularak temin edilmeye çalışılması olarak tanımlanmaktadır (Altuğ, 2003: 1). Suç ekonomisi, gelişmiş ya da gelişmekte olan ülke ayrımı yapılmaksızın ortaya çıkan bir faaliyettir. Dengesiz kalkınma ya da aşırı gelişmişliğin yaşandığı ülkelerde ekonomik suç oranlarının yüksek olduğu belirtilmektedir. Yasa dışı faaliyetler için tutulan istatistikler değerlendirildiğinde, bu faaliyetlerin gerçekleşme sıklığının ve büyüklüğünün ülkenin kaynaklarının dağılımı ile yakın ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Özçelik, 2005: 19). Suç ekonomisi; fayda-maliyet ve dışsallık analizi gibi analizlerle açıklanmaktadır:

***Fayda-Maliyet Analizi*:** fayda kavramı, yatırılan mal ve hizmetlerin mikro ve makro açıdan verimliliğini nakit olarak göstermekte, maliyet kavramı ise, bu mal ve hizmetlerin arz edilebilmeleri için gerekli olan

en düşük harcamayı ifade etmektedir (Alpaslan, 1977: 11). Fayda-maliyet analizine göre; suçlunun, suçtan beklediği fayda maliyetten yüksekse suçu işleyecek, marjinal faydası marjinal maliyetine eşit oluncaya kadar da suçu işlemeye devam edecektir. Suçun faydası olarak suçtan elde edilen gelir, vergi ödememe, kendi işini yapma, işsiz kalmama, boş zamanın fazla olması, hapse girerse bedava oda ve yemek oluşturmaktadır. Suçun maliyetini ise, yasal yollardan elde edebilecek gelir, yakalanma ihtimali, suç öncesi ve ceza sonrası yapılacak masraflar, suçluların yasal işlerde çalışmaktan vazgeçtikleri vaktin kıymeti, cezanın utandırma ve suçluluk duygusu oluşturmaktadır (Aksu ve Akkuş, 2010: 194).

***Dışsallık Analizi*:** gerçek veya tüzel kişilerin, tüketim-üretim faaliyetlerinden kaynaklı başka kişi veya kuruluşların fayda ve maliyetlerinin olumlu veya olumsuz etkilenmesi dışsallık olarak ifade edilmektedir (Kesbiç v.d., 2010: 125). Dışsallıktan bahsedebilmesi için kendi refah düzeyinde değişiklik olmadan kişinin üretim ve tüketim fonksiyonunda ortaya çıkan değişkenlerle diğer bireyleri etkilemesi ve bireyin bu etki sonucunda ortaya çıkan fayda ya da maliyeti dengeleme ya da tazmin yoluna gitmemesi gerekmektedir. Herhangi bir etkiyi dışsallık olarak tanımlayabilmek için, ortaya çıkan etkinin başka kişiler üstünde ortaya çıkardığı maliyetin, gerçekleştirme maliyetinden fazla olması gerektiği gibi oluşan bu etkilerin tesadüfen olması gerekmektedir (Mishan,1971:2). Ekonomistlere göre, suçlular suç işleyerek ortaya çıkardıkları etkilerin hepsinin sonuçlarını ödemedikleri için dışsallık oluşmakta bu durum marjinal sosyal maliyetin marjinal

özel maliyeti aşmasına neden olmaktadır. Devlet, suçu önlemek için birçok maliyetlere katlanırken, bireylerde suça karşı önlem için alarm, sigorta, koruma vb. maliyetlere katlanmaktadır. Suçun sonuçları ya da alınan önlemler için yapılan maliyetler büyük ölçüde kaynak israfına neden olmaktadır (Çakmak, 2015: 26).

İşsizlik ile suç arasındaki ilişkinin araştırılması, suç ekonomisi alanında yapılan çalışmalarda önemli konuların başında gelmektedir (Mustard, 2010. 17).

2.1.1.İşsizlik ve Suç

İşsizlik ile suç arasındaki ilişki incelendiğinde işsizlik, suç işleme nedenlerinden biri olarak kabul edilmekte ve işsizliğin şiddet suçlarından, mala karşı işlenen suçları daha fazla etkilediği sonucuna ulaşılmaktadır (Güvel, 2004:63). İnsanların çalışmaları karşılığında elde edecekleri yasal gelirin düşük olması, suç işleyerek elde edilecek gelirin göreli olarak yükselmesine neden olmakta bu durum işsizlik oranında yükselmeye ya da işgücüne katılım oranında azalmaya yol açmaktadır. Sonuç olarak artan işsizlik suç oranının artmasına neden olmaktadır (Burdett v.d., 2003: 16). İşsizlik ve suç oranı arasında doğru orantı varken istihdam oranı ile suç oranı arasında ters yönlü ilişki vardır. İstihdamın arttığı dönemlerde insanlar yasal yollardan gelir elde ettikleri için yeni fırsatlar oluşmakta ve bu fırsatlar insanların suça yönelmelerini engellemektedir (Raphael ve Winter-Ebmer,2001:260). İşsizliğin önemli bir suç nedeni olarak kabul edilmesini haklı çıkaran sosyal koşullar arasında, işsizliğin insanların toplumsal değer ve normlara olan bağlılığını çözücü etki yapması ve bu durumda işsiz

kişilerin, eşine ve çocuklarına kötü davranması, hırsızlık yapması, alkol ve uyuşturucu bağımlılığı gibi bir dizi suç ve suça yol açabilecek davranışları sergilemeye eğilimli hale gelmesi yer almaktadır (Raphael ve Winter-Ebmer, 2001:260). Ayrıca işsizlik kişide yoğun bir dışlanmışlık duygusu ortaya çıkarmakta kişi işe yaramadığı, güvenilir bulunmadığı, kendisine ihtiyaç duyulmadığı veya yeteneksiz görüldüğü düşünerek suçluluk duymakta kişilerde belirli düzeylerde psikolojik sorunlara yol açmaktadır. İşsiz insanların toplum tarafından başarısız olarak algılanması işsiz kişilerin, yasal olmayan davranış sergilemelerini kolaylaştırmaktadır. Çünkü etiketlenme veya dışlanmışlık duygusu, bireyde, topluma ve yasal unsurlara karşı saldırgan bir tutum sergilemeye yol açarak suç işlemeye teşvik edici bir motivasyon oluşturmaktadır (Maingot, 1994: 57). Ancak işlenen suçların tamamı bir işe sahip olmama nedeniyle işlenmemektedir. Tam tersine, zimmete para geçirme, rüşvet alma ve dolandırıcılık suçları bu suçlarının işlenmesi için bir işe sahip olmayı gerekli kılmaktadır. Bazı kişiler için işe sahip olmak yasa dışı eylemlere sapmalarını engellerken, bazı kişiler için suç işlemenin yeni fırsatlarının ortaya çıkması anlamına gelmektedir (Kızmaz, 2003: 285).

2.1.2.Ücret ve Suç

Suç olgusu analiz edilirken üzerinde çok durulan konulardan bir tanesi de, ücret ve ücret seviyesinin suça etkisidir (Fleisher,1966:119). İnsanların suç işlemek ve işlememek kararlarında elde ettikleri ücretin değeri, önemli bir rol oynamaktadır. Suç oranı, ücret seviyesindeki değişimlere bağlı bir durum sergilemektedir (Grogger, 1998: 757).

İnsanların suç işlemesine, anomi ve anomiye uyum süreci neden olmaktadır. Durkheim tarafından literatüre yerleştirilen bu kavram, standartların ve değerlerin kaybolması neticesinde sosyal düzenin bozulması anlamına gelmektedir. Anominin olduğu toplumlarda çözülme, yozlaşma, hırsızlık, gasp gibi suç teşkil eden davranışlar çok sık görülmektedir. Düşük ücretin insanların suç işlemelerini kolaylaştırdığını savunmaktadır çünkü düşük ücret seviyesinde yakalanmanın alternatif maliyeti de düşük olmaktadır. Tersi bir durumda ücretlerin yüksek olduğu durumlarda ise, suçun fırsat maliyeti yüksek olacağından insanlar suç işleme noktasında isteksiz olmaktadırlar (Grogger, 1998: 758). İnsanların suç işleme kararlarında ücret seviyesi kadar ücret seviyesi dengesizliği de etkili olmaktadır (Fowles ve Merva, 1996: 165). Özellikle kamu ve özel sektör ücretleri arasındaki dengesizlik eğer özel sektör çalışanları lehine ise bu durum kamu sektöründe çalışanların suça iştirak etmelerini etkilemekte ve artırmaktadır. Bu durumda kamu çalışanlarının, çalıştıkları kuruma karşı bağları ve sadakatlerini zayıflatmaktadır (Vazquez-Martinez v.d, 2004:24-25). Genel olarak değerlendirildiğinde bireyleri suç faaliyetine yönlendiren temel etmen elde ettikleri kazançlarını maksimize etme isteğidir.

3. GELİR DAĞILIMI ve SUÇ İLİŞKİSİ

İnsanların bireysel ya da topluluk olarak yaşadıkları her sosyal sorun, aynı zamanda suç kavramını da ortaya çıkarmıştır. Yaşanan ekonomik krizler ülkelerde suç oranlarının yükselmesinde etkili olmuştur. Suç, yapısal olarak ağır hasar oluşturan sosyal bir sorundur. Suç

eylemlerinin artması iktisadi faaliyetler üzerinde negatif etkiler oluştururken şiddet eylemlerinin de artmasına, toplumun refahının, kişisel güvenliğin ve yaşam kalitesinin azalmasına neden olmaktadır (Güvel, 2004: 4). Durkheim için suç mevcut normların bir ürünüdür. Suç fonksiyoneldir ve sosyal değişme için gereklidir. Suçun varlığı sosyal değişmenin gerçekleştiğini ve sosyal yapının katı olmadığını göstermektedir. Suçun var olması yaratıcılık ve bağımsız düşünmeyi güçlendirmekte buna ek olarak, sosyal hastalıklara dikkat çekerek topluma yarar sağlayabilmektedir. Suç oranlarının yükselmesi soysal değişme ihtiyacının bir işareti olarak değerlendirilmektedir (İçli, 2016: 99).Durkheim, toplumsal işbölümü ve anomi isimli kitaplarında anomi kavramı üzerinde yoğunlaşarak anomi sürecinin toplumun mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçiş sürecinde ortaya çıktığını belirtmektedir. İşbölümünün gittikçe artmasına bağlı olarak organik dayanışma sayesinde toplumsal bütünleşme sağlanmakta ancak ekonomik değişimin ahlaki düzenlemelerin farklılaşma ve uzmanlaşmanın artışına ayak uyduramayacağı kadar hızlı olduğu yerlerde anomi ortaya çıkmaktadır şeklinde açıklamaktadır. Durkheim anomiyi; sosyal dayanışmanın çökmesi sonucunda bireyin toplumsal düzene uymasını sağlayan bağlardaki çözülme olarak da ifade etmektedir. Merton, anomi kavramından etkilenerek suç olgusunu, kültürel amaçlar ile bu amaçlara ulaşmak için var olan yollar arasındaki ilişkiler çerçevesinde analiz etmiştir. Merton Amerikan toplum yapısından yola çıkarak suç ve sapmayı ele almıştır. Amerikan toplumunun yapısının, alt sınıf ve siyah ırka mensup olanlar üzerinde sosyo-ekonomik statülerini engelleyici bir rol oynadığını, alt sınıf ve

azınlıkların iyi bir eğitime ve iyi bir işe sahip olma olasılığının düşük olmasının suç kavramını ortaya çıkardığı sonucuna ulaşmıştır. Merton Durkheim'in anomi kavramını genişleterek gerilim teorisini oluşturmuştur. Merton, suçlu davranışın ortaya çıkmasını bireye değil sosyal yapıya bağlamaktadır. Sosyal yapının, kültürün teşvik ettiği amaçlara kişinin ulaşamamasıyla suçun ortaya çıktığını vurgulanmaktadır. Özellikle alt sınıflara mensup kişilerin toplumun meşru hedeflerine ulaşacak imkânlara sahip olmaması onları yasalardan koparmakta bu hedeflere ulaşmak için kişiler yasadışı yollara eğilim göstermektedir.

Gerilim teorisine göre, sınıflı toplumlarda yukarıya doğru yükselme fırsatları eşit şekilde dağıtılmamıştır. Amaçlar ve yollar arasındaki uyuşmazlıklar, suç probleminin kaynağını oluşturmaktadır ve insanlar büyük baskılar altında iken suça sürüklenmektedirler. (Bal, 2016: 52). Servetin toplumsal-kültürel değerler tarafından ön plana çıkarıldığı durumlarda, ekonomik olarak dezavantajlı durumda olan alt gruplar daha fazla baskı hissederek yasal olamayan yolları kullanarak servet sahibi olmaya çalışmaktadırlar. Bu sebeple yoksulların veya ekonomik olarak dezavantajlı grupların suç oranları diğer sosyal gruplardan daha yüksek olmaktadır. Alt gelir gruplarında ve yoksul kesimde suç oranlarının yüksek olmasının sebebi onların servete ulaşmak için yasal fırsatlardan eşit şekilde yararlanamamalarıdır (Ünal, 2008: 332).

Fleisher (1966) çalışmasında, gelir ve suç arasında ilişkinin olduğunu ve gelirin suç üzerinde iki farklı etki ortaya çıkardığını ifade etmiştir. İlk etki, düşük gelirin insanların suça karışma eğilimini artırmasıdır,

çünkü yasal kazancın düşük olması suçun fırsat maliyetinin de düşük olacağı anlamına gelmektedir. İkinci etki, suça maruz kalanların gelir düzeyleri ile ilgilidir. Kişilerin gelir düzeyleri ne kadar yüksek olursa, *kurban* olma (suça maruz kalma) ihtimali o kadar yüksek olmaktadır. Ehrlich (1973) çalışmasında, gelir dağılımı adaletsizliği ve suç arasında ilişki olduğunu ifade etmiş, suçun özellikle de mala karşı suçların getirisinin, toplumdaki ortalama gelir düzeyine bağlı olduğunu ve gelir dağılımındaki adaletsizliği ne kadar fazla ise transfer edilebilir mal ve varlıkların düzeyinin de o kadar yüksek olacağını belirtmiştir. Kelly (2000) çalışmasında, düşük gelirli bireylerin, yüksek gelirli bireylerden daha az kazanmalarını suça daha çok zaman ayırmaları anlamına geldiğini ifade etmiştir.

Buonanno (2003) çalışmasında ise yüksek gelirli kişilerin zengin olmaları durumunda suça karışma eğilimlerinin düşük olacağını ama düşük gelirli kişilerin fakir olmalarının, suça karışma nedeni olacağını ifade etmiştir. Buonanno ve Montolio (2008) çalışmalarında, kişi başına düşen gelirdeki artış ve GSYİH büyüme oranının artması durumunda mala karşı işlenen suçları negatif etkilediği yani gelir artışının suç türlerini etkilediği ve bazı suç türlerini azalttığı sonucuna ulaşmışlardır. Güvel (2004) çalışmasında, ekonomide büyüme ve canlanmanın yaşanmasıyla toplumda suç ve cinayet olaylarının arttığını, ancak soygun ve hırsızlık olaylarında azalmanın yaşandığını ifade etmiştir. Cömertler ve Kar (2007) çalışmalarında, ekonomik büyüme ve canlanmanın suç oranlarını artırdığı sonucuna ulaşmışlardır.

Pazarlıoğlu ve Turgutlu (2007) çalışmalarında, toplumun geliri artarken, suça olan eğiliminde arttığı sonucuna ulaşmışlardır.

Kleck ve Chiricos (2002) çalışmalarında, suç faaliyetleri ile ilgili olarak motivasyon ve fırsat kavramlarına odaklanarak, yüksek gelire sahip olanların bireysel varlıklarının hırsızlar için hedef oluşturduğunu bu nedenle suçun yüksek kazançlı bir bileşene yönelmesine neden olacağını ifade etmişlerdir. Kleck ve Chiricos'a göre, işsizlik durumu mülke karşı işlenen suçları artırmaktadır. Ekonomik varlıkların artan koruması ve dolaşımlarındaki azalma suç ilişkilerin de işsizliğin rolü, fırsat teorilerine başvurularak vurgulanmaktadır. Maksimum fırsat etkileri işsizlik seviyelerine eş ve daha duyarlı olurken, maksimum motivasyon etkileri gecikmeli olarak tahmin edilecektir. Çünkü tasarruf durumu, işsizlik kazançları ve kısa vadedeki sosyal destekler potansiyel olarak doğrudan motivasyon etkilerini azaltmaktadır. Kleck ve Chiricos suç ilişkilerinde işsizliğin rolüne ve suç için fırsatların varlığına dikkat çekmektedirler.

Motivasyon Teorisi: ekonominin durgun olduğu dönemlerde, insanların yasal yollardan sağladıkları gelirlerinde gerçekleşen düşüşün, insanları suçişlemeye yönlendirdiğini kabul etmektedir. İnsanlar, suç işleme olasılıklarını yaşam kalitesini daha yüksek düzeye çıkarma ve bunu koruma isteklerinin engellendiği durumlarda artırmaktadırlar. İşsizlerin suç işleme olasılıklarırasyonel tercih akışıyla artmaktadır. İşsizler, suç işleme sonrasında sağlayacakları kazanımları, kanunun getirdiği cezai yaptırımdan daha değerli gördüklerinde suç işlemektedirler (Croall, 1998: 103-104). Teoriye göre, ekonominin

durağan zamanlarında gelirde meydana gelen azalma ve işsizliğin artması, suç oranlarında bir artış olacağını yani, ekonomideki kötü bozulmalarla suç arasında pozitif bir ilişkinin ortaya çıkacağını öngörmektedir.

Fırsat Teorisi: suç oranlarındaki artışın, ekonomik büyümenin gerçekleştiği dönemlerde olacağını ifade etmektedir. Suç artışının nedeni ise,gelirin yükselmesi ve piyasada dolaşan mal sayısının artmasıdır. Fırsat teorisinde suç kavramından daha çok, suçtan zarar görenler ele alınmıştır. Teoride, ekonominin durağan zamanlarında işsizliğin artmasıyla işsiz kalan insanların evde vakit geçirme zorunluluklarının onları, dışarıda bir suçtan zarar görmelerinden koruyacağıayrıca evde olmalarından dolayı hırsızlık suçundan da zarar görmeyecekleri şeklinde açıklanmıştır (Britt ve Chester, 1994: 100). Bu teorilerden çıkarılacak önemli bir sonuç suç olgusunun ekonominin hem durgun olduğu hem de genişleme gösterdiği iki zıt dönemde de yükselme eğiliminde olduğudur. Çünkü durgunluk döneminde işlenen suçlar ile genişleme döneminde işlenen suçlar farklı özelliktedir.

Suçun Ekonomik Teorisi: insanların suç fiilinden sağladıkları kazanç ile yakalanmaları söz konusu olduğunda çarptırılacakları cezaları karşılaştırarak seçimde bulunduklarını ve suçtan kazancın yüksek olduğu durumda suçu işlediklerini bunun rasyonel bir davranış olduğunu ifade etmektedir. Bu sebeple teori, suçların caydırıcılığını artıran cezalar oluşturulması ve güvenlik tedbirlerinin artırılmasıyla suç miktarlarında azalmalar sağlanabileceğini öngörmektedir (Kawachi vd., 1999: 720).

Sosyal Çözülme Teorisi: sosyo-kontrol mekanizmasının zayıflaması neticesinde suçun gerçekleşeceğini öne sürmektedir. Yoksulluk, ırkçı yaklaşımlar, yaşanılan bölge içerisindeki hareketlilik ve istikrar sağlayamamış aile yapısı gibi nedenler, toplumsal bütünlüğü ve bağlılığı azaltan etkenler olarak görülmektedir. Yüksek eşitsizlik sahaları, yüksek yoksulluğun olduğu yerlere dönüşme eğiliminde olduğu için eşitsizlik unsurunun suçla alakalı olduğu kabul edilmektedir (Kelly, 2000: 531-532).

SONUÇ

Suç olgusu, toplumların her zaman en önemli sorunlardan biri olmuştur. Bunun için suçun nedenlerinin tespit edilerek önlenmesi, her ekonomi için üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. Günümüzde dünya genelinde suç olgusu artarken ve çeşitlenirken özellikle gelişmekte olan ülkelerde suç oranlarının daha yüksek olduğu gözlenmektedir. Değişen toplumsal kuramlar, sonucunda aileselbağların zayıflaması insanları bencil ve yalnız olmaya zorlamakta, hırsızlık, cinayet, tecavüz ve saldırı gibi suçların artmasında etkili olmaktadır. Suçu sadece hukuksal boyutu ile kanunlara aykırı davranış olarak algılamak, suçun anlaşılması ve önlenmesi için geliştirilecek politikaların oluşturulmasında yanıltıcı ve kısıtlayıcı olmaktadır. Suçu açıklamak için yüzlerce model geliştirilmesine rağmen suçun dinamikleri tam olarak açıklanamamaktadır. Her disiplin kendi perspektifi ile suçu açıklamaya çalışmaktadır. Suç olgusuna ekonomik yaklaşım Becker'ın 1968 yılında yaptığı çalışma ile başlamıştır. Becker ve Ehclich emek piyasası

koşullarının suç üzerindekietkisini araştırdıkları çalışmalarında, emek piyasasında, fırsatların yetersiz kalması durumunda işsizlik ve gelirin kişileri yasa dışı faaliyetlere yönelten sebepler olduğunu ifade etmişlerdir. Suçu psikolojik, biyolojik, çevresel, kültürel, siyasi ve ekonomik olmak üzere birçok faktör etkilemektedir. Tek bir pencereden bakarak suçun nedenlerini açıklamak yetersiz kalmaktadır.

Suç olgusu sadece ekonomik faktörler ile açıklanamamaktadır ancak ekonomik faktörlerden etkilendiği bir gerçektir. Çünkü, işsizlik nedeniyle yaşanan psikolojik sorunlar, cinayetler, açlığın kucağındaki insanların yaptığı hırsızlıklar, televizyon, internet ve sosyal medyada yer alan zengin hayatı yaşamak için yapılan dolandırıcılıklar göz ardı edilemeyecek bir boyuttadır. Bu nedenle suçun nedenlerini belirlemede ekonomik faktörler, incelenmesi gereken unsurlar olarak ifade edilmektedir.

Gelir düzeyi, gelir dağılımı adaletsizliği, işsizlik gibi değişkenler kullanılarak suç üzerine yapılan çalışmalarda suç ve ekonomik değişkenler arasındaki ilişkinin karmaşık bir yapıya sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bazı araştırma sonuçları suç miktarı ile işsizlik, gelir, yoksulluk, gelir dağılımı gibi faktörler arasında pozitif bir ilişki olduğunu belirtirken, bazı araştırma sonuçları ise, bu değişkenler ile suç miktarı arasında negatif bir ilişki olduğunu belirtmektedir. Ekonomik faktörlerin suç üzerinde etkilerine dair yapılan çalışmalarda farklı sonuçların elde edilmesinin nedenleri arasında kullanılan istatistiki yöntemlerin farklı olması veri setlerinin farklı olması, zaman farkı gelişmiş ve gelişmekte olan ülke farkı yer almaktadır.

Suç olgusu olağan ve herkes içindir. Teknolojik gelişmelerle yaşanan dönüşümlerin ortaya çıkardığı anomi halinin toplumlardaki karşılığı suç olmaktadır. Emek türlerindeki değişim, gelir dağılımındaki adaletsizliğin derinleşmesi suç üzerinde son derece etkilidir. Bu noktada sosyal politikanın önemi ortaya çıkmaktadır. Adil bir toplum düzeninin kurulmasında sosyal politikalara ihtiyaç duyulmaktadır. Toplumdaki her grubun farklı isteklerine cevap verecek sosyal politika önlemleri son derece gereklidir. Bu nedenle farklı bilim dallarından uzmanlarla çalışılarak ekonomi politikalarında alınacak kararlarda gelir dağılımı adaleti ve suç olgusunu göz önünde bulundurulmasının son derece önemli olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Aktan, Coşkun Can (2002).Yoksullukla Mücadele Stratejileri, Ankara HAK-İŞ Konfederasyonu Yayınları.

Aksu, H. Ve Akkuş Y. (2010). Türkiye'de Mala Karşı Suçların Sosyoekonomik Belirleyicileri Üzerine Bir Deneme: Sınır Testi Yaklaşımı, Sosyo-Ekonomi Dergisi, Cilt: 6(1), Ankara, 192-241.

Alpaslan,F.(1977), Fayda-Maliyet Analizlerinin Teorik Yapısı, https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniiibd/issue/2673/35010, (Erişim Tarihi:15.12.2019).

Ata, A. Y. (2011). Ücretler, İşsizlik ve Suç Arasındaki İlişki: Yatay-Kesit Analizi, Çalışma ve Toplum, Sayı: 4, 113-134.

Bal, H. (2016). Suç Sosyolojisi, Sentez Yayıncılık, İstanbul.

Baldemir, E., Gökalp, F. ve Avcı, M. (2010). Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Mimic Model ile Tahminlenmesi, Ekonometri Derneği, http://docplayer.biz.tr/8699091-Turkiye-de-kayitdisi-ekonominin-mimic-model-ile-tahminlenmesi.html, (Erişim Tarihi: 14/01/2020).

Baş, K. (2009), Küreselleşme ve Gelir Dağılımı Eşitsizliği, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18 (1).

Becker, G. S. (1968). Crime and Punishment: An Economic Approach, https://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/259394, (Erişim Tarihi: 14/12/2019).

Bilgili F. (2018). Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci ve Sonrasında Türkiye'de GINI Katsayılarının Analizi: Alternatif GINI Formülü Yaklaşımı, İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi 6 (1), 36-58.

Burdett K., Lagos R. and Wright R. (2003). Crime, Inequality and Unemployment, American Economic Review, 93(5).

Buonanno, P.(2003). The Socioeconomics Determinant Of Crime. A Review Of The Literature, Working Paper Series- Dipartimento Di Economia Politica-Universita Delgi Studi Milano Bicocca, 63,1- 35.

Buonanno, P. And Montolıo D. (2008). Identifying The Socioeconomic And Demographic Determinants Of Crime Across Spanish Provinces, International Review Of Law And Economics, 28(2), 89-97.

Britt, B. Ve Chester L. (1994), Crime And Unemployment Among Youths İn The United States, 1958-1990: A Time Series Analysis, AmericanJ ournal Of Ecocnomics And Sociology, 53(1).

Cömertler, N. ve Kar M. (2007). Türkiye'de Suç Oranının Sosyo-Ekonomik Belirleyicileri; Yatay Kesit Analizi, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 62(2), 37-57.

Clarke, Ronald V. and John E. Eck, (2007). Problem Çözücüler İçin 60 Küçük Adımda Suç Analizi, Ahmet Çelik Vd. (Çev.), Emniyet Genel Müdürlüğü Yayını.

Croall, H. (1998), Crime An dSociety İn Brıtain, Longman Pub.,London.

Çakmak, İ. (2015). İktisadi Yapı, Suç Ekonomisi Teorileri ve Suç: Türkiye Üzerine Bir Ampirik Analiz, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Çoban, S. ve Yılmaz, S. (2015). Teknolojik Gelişme, Gelir Dağılımı ve Yoksulluk Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Düzey-1

Bölgeleri Üzerine Uygulama, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İİBF, Nevşehir.

Dilik, S. (1976). Servetin Geniş Kitlelere Yayılması, Ankara, Ankara Üniv. S.B.F. Yayını, No:391.

Dinler, Z. (2009). İktisada Giriş, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 15. Basım, Bursa.

Dünya servetinin yarısı 26 kişinin elinde, https://tr.euronews.com/2019/01/21/en-zengin-26-kisi-dunya-nufusunun-yarisi-kadar-servete-sahip, (Erişim Tarihi: 21/11/2019).

Erkan, R. (2004), Kentleşme Ve Sosyal Değişme. (İkinci Baskı). Ankara: Bilim Adamı Yayınları, 205.

Ehrlıch, Isaac (1973). Participation in Illegitimate Activities; A Theoretical and Emprical Investigation, Journal of Political Economy, 81, 521-565.

Fleisher, B. M. (1966). The Effect of Income on Delinquency, The American Economic Review, 56(1/2), 118-137.

Fowles R. ve Merva, M. (1996). Wage Inequality And Criminal Activity, Criminology, 34(2), 163-182.

Güvel, E. A. (2004), Suç ve ceza ekonomisi. (Birinci Baskı). Ankara: Roma Yayınları, 1-57.

Grogger J. (1998). Market Wages and Youth Crime", Journal of Labor Economics, 16(4), 757.

Hekim, H. ve Zakir G. (2011). Suç Ve Suçla Mücadelenin Ekonomik Analizi, Polis Bilimleri Dergisi, 13 (2), 124-146.

İçli, T. G. (2016), Kriminoloji, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Karagül, M. (2013), Kalkınma Sürecinde Üretim Faktörlerinin Yeniden Tanımlanması, Leges Ekonomik Ve Hukuk Araştırmaları Dergisi, (1), 1-11.

Kawachi, I., Bruce, P.Kennedy, Richard, G. Wilkinson (1999). Crime: Social Disorganization And Relative Deprivation, Social, Science&Medicine Vol.48.

Kelly, M. (2000). Inequality And Crime, Review Of Economics & Statistics,82(4).

Kesbiç C., Baldemir, E. ve İnci, M. (2010). Dışsallıkların Ekonomi Üzerindeki Etkileri Ve İçselleştirilmesine İlişkin Teorik Yaklaşımlar çözüm Önerileri: Yatağan Termik Santrali Analizi", Yönetim Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 14 (1), 123-138.

Kevük, S. (2006). Bilgi Ekonomisi, Journal of Yaşar University, 1(4), 319–350.

Kızmaz, Z. (2003). Ekonomik Yapı ve Suç: Bazı Araştırma Bulguları Üzerine Genel Bir Değerlendirme, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13(2), 279-304.

Koç B. (2018), Gelir Dağılımı Türleri http://www.bingol.edu.tr/documents/Academic/Ders%20Notu%2011.pdf (Erişim Tarihi: 02/12/2019).

Küresel Adaletsizlik Dünya Yoksulluk ve Eşitsizlik Raporu 2018 https://insamer.com/tr/kuresel-adaletsizlik-dunya-yoksulluk-ve-esitsizlik-raporu 2018_1682.html, (Erişim Tarihi: 21/11/2019).

Kleck, G. And Chiricos, T., (2002). Unemployment and Property Crime: A Target Spesific Assesment of Opurtunity and

Motivation as Mediating Factors, Criminology, Vol.40 (3), 649-680.

Maingot, A. P. (1994). Confronting Corruption in the Hemisphere: A Sociological Perspective, Journal of Interamerican Studies and World Affairs, 36(3) Special Issue, 57.

Mishan, E.J, (1971). The Postwar Literature On Externalities: An InterpretativeEssay, Journal Of Economic Literature, 9 (1).

Mustard, D. B. (2010), How Do Labor Markets Affect Crime? New Evidence on an Old Puzzle, IZA Discussion Paper, No. 4856.

Özdemir, S., Ersöz, H. Y., ve Sarıoğlu, H. İ. (2006). İşsizlik Sorunun Çözümün Kobilerin Desteklenmesi. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, Yayın No. 2006-45.

Özçelik, Ö. (2005). Teorik ve Kavramsal Perspektiften Kayıt dışı Ekonomi Sorunu, Ölçümü ve Çözüm Önerileri, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

Pazarlıoğlu, V. ve Turgutlu, T. (2007). Gelir, İşsizlik Ve Suç: Türkiye Üzerine Bir İnceleme, Finans Politik&Ekonomik Yorumlar, 44(513), 63-70.

Pehlivan M. S.(2009). Gelir Dağılımı Eşitsizliğine Devletin Müdahale Araçları: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu Örneği, T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma Ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, https://www.ailevecalisma.gov.tr/uploads/sygm/uploads/pages/, (Erişim Tarihi: 12/01/2020).

Polat, O. (2004). Kriminoloji ve Kriminalistik Üzerine Notlar. (Birinci Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık, 33.

Prebısch, Raul (1950). The Economic Development of Latin American and Its Principal Problems, (Lake Success, NY: United Nations, Department of Economic Affairs), Reprinted in Economic Bulletin for Latin America, Vol.7, No.1 (1962), 1-22.

Raphael S.,Winter-Ebmer R. (2001). Identifying the Effect of Unemployment on Crime, Journal of Law and Economics, 44(1).

Sarı, R. (2002). Gelir Dağılımı, Gelir Dağılımı, Yoksulluk ve İstihdam, (Düzce İl Gelişme Planı) Düzce.

Sınger, H., W. (1950). The Distribution of Gains Between Investing and Borrowing Countries, American Economic Review, Vol.40, 473 – 485.

Soyaslan, D. (1998). Kriminoloji Suç Ve Ceza Bilimleri (Genişletilmiş İkinci Baskı). Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 13.

Sönmez, S. (1983). Toplumsal Gereksinmeler Kaynak Dağılımı ve Pareto Optimumu, G.Ü. Yayın No:17, Ankara.

Şenses, F. (2017). Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk, İletişim Yayınları, 8. Baskı, İstanbul.

Tiryaki, H.H. (2013). Teorik ve Ampirik Açıdan Gelir Dağılımı ve İşsizlik İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Çalışma, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Türk, İ. (1989). Maliye politikası, Sevinç Yayınevi, Ankara.

Uysal, S. ve Vatansever Deviren N. (2016). Küreselleşmenin Gelir Eşitsizliğine Olan Etkisinin Analizinde Yeni Bir Yöntem: Küresel Gelir Dağılımı Etkisi, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9 (44), Haziran.

Ünal, H. (2008). Yoksul Olmak Suç İşlemek İçin Yeterli Mi?", Türkiye' de Yoksulluk Çalışmaları, Yakın Kitapevi, İzmir.

Ünver, M. ve Bakırtaş İ. (2008). Suçun Ekonomik Analizi: Genel Bir Değerlendirme, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 20, Kütahya, 35-56.

Vazquez-Martınez, J., and Boex J. (2004). Corruption, Fiscal Policy and Fiscal Management, USAID Press.

Yamak, R. ve Korkmaz, A. (2006). Prebisch – Singer Hipotezi ve Küçük Açık Ekonomi Varsayımı, Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi, S.10, 128 – 143.

Yurdakul, F. (2008). Türkiye'de Kayıt dışı Ekonomi: Bir Model Denemesi. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 63 (4), 205-221.

BÖLÜM 2

İÇ BORÇ, DIŞ BORÇ VE ENFLASYON İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİNE YÖNELİK BİR UYGULAMA: TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem KARIŞ[1]
Dr. Öğr. Üyesi Dilara AYLA[2]

[1]Trabzon Üniversitesi, Vakfıkebir Meslek Yüksekokulu, Trabzon, Türkiye, cigdemkaris@trabzon.edu.tr
[2]Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fındıklı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Rize, Türkiye, dilara.ayla@erdogan.edu.tr

GİRİŞ

Tüm ülkelerin ekonomik olarak ortak hedeflerinden biri makroekonomik istikrarı sağlamak ve sürdürülebilir bir ekonomik büyümeyi tesis etmektir. Ancak bu hedefin gerçekleştirilmesi noktasında ülkelerin kamu harcamaları ve beraberinde bütçe açıklarının sürekli artması sık gözlenen bir olgudur. Artan kamu harcamaları ve bütçe açıkları çoğu ülkeyi kaçınılmaz olarak bütçe açıklarını kapatmak ve fon sağlamak adına iç ve dış borçlanmaya zorlamaktadır (Saheed, Sani ve Idakwoji, 2014).

Borç ve enflasyon arasındaki ilişkiye yönelik olarak yüksek devlet borçlarının enflasyonist baskılara neden olduğu şeklinde bir fikir birliğinin olduğunu söylemek mümkündür. Choong vd. (2010)'ye göre, bir hükümet bütçe açığını kapatmak için borç aldığında bu durum para basımıyla sonuçlanmakta ve sonuçta enflasyonu etkilemektedir. Borç düzeyi yüksek ülkelerde gözlemlenen durumlardan biri bu ülkelerde faiz oranlarının yüksek olmasıdır. Bu durumda yüksek faiz oranlarını düşürmeye yönelik para politikaları devreye sokulmaktadır. Böyle bir genişleme politikasının etkisiyle kısa vadede faiz oranları düşebilir, ancak uzun vadede bu durum faiz oranlarının yükselmesine ve enflasyonun yükselmesine yol açabilecektir. Reinhart ve Rogoff (2010), gelişmiş ekonomilerde yüksek borç seviyeleri ve enflasyon arasında sistematik bir ilişki olmadığını; ancak gelişmekte olan ekonomilerdeki yüksek borç seviyelerinin yüksek enflasyonla ilişkili olduğunu ortaya koymuştur.

Borçlanmanın enflasyon üzerindeki etkisini ortaya koyan rejimlerden biri aktif para politikası ve pasif bir maliye politikasının söz konusu olduğu "Parasal Baskın" rejimdir. Bu rejimde enflasyon, enflasyon hedefini yakından takip eder ve para politikasının enflasyon üzerindeki etkisini daha güçlü kılar. Dolayısıyla kamu borcunun ve uygulanan maliye politikasının enflasyon dinamikleri açısından bir önemi yoktur. Pasif bir para politikası ve aktif bir maliye politikasının söz konusu olduğu "Ricardocu olmayan veya "Mali Baskın" rejimde parasal baskın rejimin aksine enflasyon ve enflasyon hedefi birbirinden farklıdır, bir başka ifadeyle enflasyon enflasyon hedefinden zıt yönde bir değişim göstermektedir. Nitekim para politikasının enflasyon karşısındaki sistematik tepkisi daha güçlü, enflasyon hedefi ile gerçekleşen enflasyon arasındaki fark daha büyük olacaktır. Ayrıca, para politikasının enflasyona daha güçlü bir tepki vermesi enflasyonun politika dışı şoklara tepkisini ve enflasyon oynaklığını arttırmaktadır. Özellikle, daha yüksek bir kamu borcu enflasyonu artırırken, daha aktif bir maliye politikası enflasyonun politika dışı şoklara verdiği tepkiyi zayıflatır ve gerçekleşen enflasyonun enflasyon hedefinden daha fazla sapmasına neden olur (Bhattarai vd., 2014: 3-4).

Maliye politikalarının baskın olduğu ekonomilerde, fiyat seviyesi FTPL (fiyat düzeyinin mali teorisi) ile açıklanırken, fiyatlar kamu borcu ile cari ve gelecekteki faiz dışı fazlalar tarafından belirlenir. 1990'lı yıllarda Leeper (1991), Woodford (1994, 1995), Sims (1994) ve Cochrone(1998) tarafından geliştirilen FTPL teorisinde

enflasyonun kontrolünde sadece para politikasının değil maliye politikalarının ve dolayısıyla mali otoritelerin de önemine vurgu yapılmaktadır (Bildirici ve Ersin, 2007: 31; Yurdakul ve Saçkan, 2007: 220). Bu teoride fiyatların belirlenmesinde maliye politikası etkin bir rol oynamakta olup, fiyatlar kamu borcu tarafından belirlenmektedir (Woodford, 2000: 19). Ayrıca, parasal büyüklüklerin ve senyoraj (emisyon kazançları) gelirlerinin fiyat seviyesindeki sapmalara etkisi yoktur. Bu nedenle, etkin politikalar izleyen bağımsız bir merkez bankası, fiyat düzeyinde belirsizliğe ve enflasyonist veya deflasyonist eğilimlerin ortaya çıkmasına yol açabilir (Wodford, 1995: 1). Söz konusu teori, artan devlet borcunun servet etkisiyle hanehalkı refahında artış sağlayarak ve dolayısıyla mal ve hizmetlere yönelik talebi artırarak fiyat baskısına yol açtığını ileri sürmektedir (Buiter, 1999; Niepelt, 2004; Sims, 1994; Woodford, 1994 ve 2001; Loyo, 1999; Christiano ve Fitzgerald, 2000; Canzoneri ve diğerleri, 2001; Cochrane, 2001 ve 2005; Gordon ve Leeper, 2002).

Bu çalışmanın amacı, Türkiye ekonomisinin 1999:12-2019:08 döneminde iç ve dış borç ile enflasyon arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkilerin incelenmesidir. Bu amaçla çalışmanın giriş kısmında iç ve dış borç ile enflasyon arasındaki ilişkiye yönelik teorik bilgilere yer verilmiştir. İkinci kısımda söz konusu değişkenler kullanılarak yapılan ampirik çalışmalar sunulmuş ve üçüncü kısımda ekonometrik yönteme ait teorik bilgi verilmiştir. Çalışmanın dördüncü kısmında ise analizden elde edilen bulgular sunulduktan sonra beşinci kısımda sonuç ve değerlendirmeler yapılmıştır.

1. LİTERATÜR ÖZETİ

Önceleri yavaş bir şekilde artış gösteren devlet borçları 20. yüzyıldan sonra yüksek oranlı bir artış eğilimine girmiştir. Borçlanmada meydana gelen bu artış eğiliminin etkilediği başlıca makroekonomik değişkenlerden biri enflasyon olmuştur. Literatürde iç borç, dış borç ve enflasyon arasındaki ilişkiyi farklı ülke, dönem, değişken ve yöntemler kullanılarak inceleyen çalışmalar mevcuttur. Tablo 1'de ilgili çalışmaların bir özetine yer verilmiştir.

Tablo 1. Literatür Özeti

Yazar/ Yazarlar	Dönem/Ülke	Yöntem	Bulgular
Ulusoy ve Küçükkale (1996)	1950-1994 Türkiye	Granger nedensellik	Dış borçtan enflasyona doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Dış borçlar uzun dönemde enflasyonu pozitif yönde etkilemektedir.
Wheeler (1999)	1980-1990 ABD	VAR	Kamu borcunun enflasyonu azalttığı bulgusuna ulaşmıştır.
Kalaycı vd. (2004)	1994:Q1-2003:Q11 Türkiye	Johansen-Juselius eşbütünleşme ve Granger nedensellik	İç borçtan enflasyona doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Çetin (2005)	1989: Q1-2004: Q3 Türkiye	VAR	Kamu borçlarındaki artışın fiyatlarda düşmeye neden olduğu bulunmuştur.
Bildirici ve Ersin (2007)	1980-2004 9 ülke	Panel eşbütünleşme, Var ve VECM	İç borçlanma artıkça borçlanmanın maliyetinin arttığını ileri sürmüşlerdir. Yüksek maliyetli iç borçlanmanın enflasyonu artırdığını tespit etmişlerdir.
Çoban vd. (2008)	1987-2007 Türkiye	Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik	İç borçlanma ve enflasyon arasında eş bütünleşme ve nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

Demir ve Sever (2008)	1987-2007 Türkiye	Johansen eşbütünleşme ve VECM	Kamu iç borçlanmasının enflasyonu artırıcı etkiye sahip olduğu bulunmuştur.
Karakaplan (2009)	1960-2004 120 ülke	GMM	Finansal piyasaları daha gelişmiş olan ülkelerdeki dış borçların daha az enflasyona neden olduğu tespit edilmiştir.
Kesbiç vd. (2010)	1989-2003 Türkiye	Eşanlı denklem sistemleri	İç borçlanmanın para arzını artırmak suretiyle enflasyon artışına neden olduğu ortaya konulmuştur.
Ahmad vd. (2012)	1972-2009 Pakistan	Regresyon	İç borçlanmanın enflasyonu pozitif yönde etkilediği bulunmuştur.
Harmon (2012)	1996-2011 Kenya	Regresyon	Kamu borçları ve enflasyon arasında zayıf ve pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur
Ulusoy ve Erdem (2014)	1998-2012 Türkiye	Granger nedensellik	İç borç ve enflasyon arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Veiga vd. (2014)	1950-2012 52 Afrika ülkesi	Havuzlanmış analiz	Yüksek kamu borcunun enflasyonu artırıcı etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.
Aytaç ve Sağlam (2014)	1980-2012 Türkiye	Granger nedensellik	İç borçlanmadan enflasyona doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir
Nastansky (2014)	1991-2010 Almanya	VAR	Kamu borçlanmasının enflasyonu artırıcı yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Akan ve Kanca (2015)	1980-2013 Türkiye	VAR	Dış borçlarda meydana gelen bir değişmenin enflasyonu etkileyeceği tespit edilmiştir.
Bon (2015)	1990-2014 60 Gelişmekte olan ülke	GMM	Kamu borçlanmasının enflasyon üzerindeki etkisinin pozitif olduğunu tespit etmiştir.
Nguyen (2015)	1990-2012 15 Gelişmekte olan Asya ülkesi	GMM	Kamu borcunun enflasyonu artırdığı tespit edilmiştir.

Kamacı (2016)	1995-2014 6 Orta Asya ülkesi ve Türkiye	Panel Pedroni eşbütünleşme ve Granger nedensellik	Dış borçlar ve enflasyonun uzun dönemde ilişkili olduğu bulunmuştur. Ancak dış borçlarla enflasyon arasında bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.
Mweni vd. (2016)	1972-2012 Kenya	EKK	Dış borcun enflasyonu pozitif etkilediği tespit edilmiştir.
Kanca (2017)	1980-2014 Türkiye	Toda-Yamamoto nedensellik	İç borç ve enflasyon arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Yien vd. (2017)	1960-2014 Malezya	Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik	İç ve dış borç ile enflasyon arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca kısa dönemde dış borcun enflasyonu önemli derecede etkilediği bulunmuştur.

Literatürde iç ve dış borç ile enflasyon arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaları bir bütün olarak değerlendirdiğimizde genel olarak iç ve dış borçlanmanın enflasyonu artırıcı bir etkiye sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu noktada Bildirici ve Esen (2007), borçlanma arttıkça borçlanma maliyetinin arttığını, yüksek maliyetli borçlanmanın enflasyonu artırıcı bir etki meydana getirdiğini ortaya koymuşlardır. Karakaplan (2009) ise gelişmiş bir finansal piyasaya sahip olan ülkelerde dış borcun enflasyon üzerindeki artırıcı etkisinin daha az olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

2. YÖNTEM

Zaman serisi analizlerinde öncelikle analizde kullanılacak olan serilerin durağanlık durumlarının belirlenmesi gerekmektedir. Durağanlık koşulunu taşımayan serilerin kullanıldığı regresyonlarda ulaşılan sonuçların gerçeği yansıtmadığı, ancak koentegrasyon ilişkisi bulunan serilerle oluşturulan regresyonların gerçeği yansıtabileceği

kabul edilmektedir (Gujarati, 1999: 726). Çalışmada kullanılacak olan zaman serilerinin logaritmik formları oluşturulmuş ve serilerin durağanlık analizi Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) (1981) testi kapsamında Akaike (AIC) bilgi kriteri kullanılarak test edilmiştir.

Zaman serilerinin düzeyde durağan olmamaları ve ilk fark alma işlemi ile durağan hale gelmeleri durumunda bütünleşme dereceleri aynı olan söz konusu serilerin koentegre ilişkileri Engle-Granger (1987) eş bütünleşme analizi kullanılarak sınanabilmektedir. İki aşamalı olarak uygulanan bu analiz yönteminde ilk olarak EKK çözümlemesinde kullanılacak fonksiyon denklemlerinin oluşturulması gerekmektedir. Bunun için birinci fark alma işleminden sonra durağan hale gelen serilerin düzey hallerinin kullanıldığı denklem tahminleri yapılır. İkinci aşamada ise ilgili denklemlere ait hata terimi serileri tahmin edilerek bu serilere durağanlık analizi yapılması gerekmektedir. Seriler arasında herhangi bir koentegre ilişkisinin olup olmadığı hata terimlerinin durağanlık seviyesine bağlıdır. Durağanlık analizi sonucunda hata terimleri serisinin seviyesinde durağan olması durumunda ilgili model değişkenleri arasında koentegre ilişkisinin varlığına karar verilir. Bu durum aynı zamanda söz konusu değişkenlerin kısa dönemde uzun dönem ilişkisinden uzaklaşmalarını gideren bir hata düzeltme sisteminin varlığı anlamına gelmektedir (Engle ve Granger, 1987).

Hata düzeltme modeli (ECM), eş bütünleşme ilişkisi içerisinde olan değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin test edilmesi için hata terimi serisinin bir gecikmeli değerinin regresyon modeline ilave

edildiği bir çözümleme modelidir (Gujarati, 1999: 729). Bu model ile eşbütünleşik olduğu tespit edilen iki serinin nedensellik ilişkilerinin tespiti de mümkündür. Söz konusu model iki değişken için yapılabilmekte ve ikiden fazla değişkenin aynı seviyede durağan olmaları durumunda yeterli olamamaktadır.

İkiden fazla değişkenin aynı seviyede durağan olmaları durumunda eşbütünleşme ilişkisinin tespiti amacıyla Johansen (1988), Johansen ve Juselius (1990) tarafından geliştirilen eşbütünleşme testinden yararlanılabilmektedir. İz ve maksimum öz değer istatistiklerinin kullanıldığı test, hesaplanan test istatistiklerinin tablo kritik değerleriyle karşılaştırılması yoluyla eşbütünleşme ilişkisinin tespitine imkân tanımaktadır (Brooks, 2008: 351).

Bu analizde kullanılan değişkenler öncelikle birebir, sonra tüm değişkenlerin birlikte değerlendirilmesi durumundaki eşbütünleşme ve nedensellik analizlerine tabi tutulmuştur. Dolayısıyla çalışmada öncelikle Engle-Granger ve ECM testi uygulanmış, ardından eşbütünleşme ilişkisinin analizde kullanılan değişkenlerin birlikte ele alınması durumunda da bir eşbütünleşme ilişkisi içerisinde olup olmadıklarını test etmek amacıyla J-J testi uygulamasına yer verilmiştir.

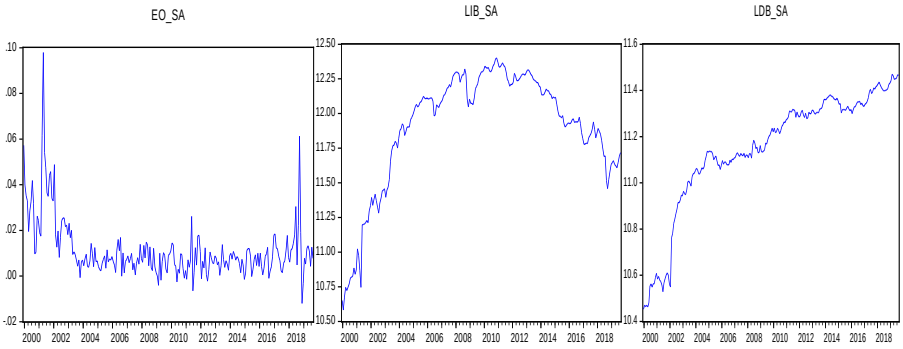
3. VERİ SETİ VE BULGULAR

Türkiye ekonomisinde gözlenen enflasyon oranları ile iç borç ve dış borç değişkenleri arasındaki eşbütünleşme ve hata düzeltme modelleri çerçevesinde ortaya konulan nedensellik ilişkilerinin incelenmesi amacıyla yapılan bu çalışmada 1999:12-2019:08 dönem aralığındaki

aylık verilerden yararlanılmıştır. Analizde kullanılan değişken serilerine Hazine ve Maliye Bakanlığı ile T.C.M.B. veri tabanından ulaşılmıştır. Enflasyon oranı serisi 1994 ve 2003 bazlı Tüfe serilerinin uyumlaştırılmış versiyonları kullanılarak elde edilmiştir. Ayrıca mevsimsellik etkisinin toplamsal olduğu tespit edilen model değişkenleri CENSUS-12 yöntemi ile mevsimsellikten arındırılmıştır. İlgili serilere ait tanımlamalar Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Değişken Tanımlamaları

Veriler	**Açıklama**				
EO_SA	Mevsimsellikten Arındırılmış Enflasyon Oranı (%)				
LİB_SA	Mevsimsellikten Arındırılmış Logaritmik İç Borç Stoku (Milyon $)				
LDB_SA	Mevsimsellikten Arındırılmış Logaritmik Dış Borç Stoku (Milyon $)				
İstatistiki Göstergeler					
Seri	n	Ortalama	Std. Sapma	Minimum	Maksimum
EO_SA	237	0.0114	0.0128	-0.0120	0.0979
LİB_SA		11.8989	0.4249	10.5818	12.4006
LDB_SA		11.1472	0.2556	10.4526	11.4699

Şekil 1. Zaman Yolu Grafikleri

Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi zaman serisi analizlerinde serilerin durağanlık sınaması için sıklıkla tercih edilen bir yöntemdir.

Bu çalışmada değişken serilerinin analizi ADF testi kapsamında AIC kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçları Tablo 3'te rapor edilmiştir.

Tablo 3. ADF Test Sonuçları

	ADF (Sabitsiz)		**ADF (Sabitli)**		**ADF (Sabitli ve Trendli)**	
Seri	**Düzey**	**1.Fark**	**Düzey**	**1. Fark**	**Düzey**	**1. Fark**
EO_SA	-1.639 (0.0955)	**-7.092*** (0.0000)**	-1.898 (0.3331)	**-7.147*** (0.0000)**	-1.542 (0.8122)	**-7.423*** (0.0000)**
LİB_SA	1.297 (0.9507)	**-3.146*** (0.0018)**	-3.477 (0.0095)	**-11.833*** (0.0000)**	-2.943 (0.1510)	**-6.800*** (0.0000)**
LDB_SA	3.163 (0.9996)	**-14.267*** (0.0000)**	-3.065 (0.0306)	**-14.821*** (0.0000)**	-2.644 (0.2615)	**-15.048*** (0.0000)**

Not: *** sembolü %1 düzeyinde istatistiki anlamlılığı, parantez içindeki ifadeler ise olasılık değerlerini belirtmektedir.

Tablo 3'te belirtilen ve max 14 gecikme uzunluğu baz alınarak yapılan sınama işlemine göre tüm serilerin birinci farkında durağan oldukları %1 düzeyinde istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Söz konusu tespit sonucu değişkenlerin aynı seviyede durağan olması eşbütünleşme ilişkilerinin ortaya konulması için Engle-Granger ve Johansen-Juselus eşbütünleşme analizlerine başvurulmasının sebebini oluşturmuştur. Bu kapsamda Engle-Granger eş bütünleşme analizi yardımıyla yapılan çözümlemeler Tablo 4'te belirtilmiştir.

Tablo 4. Engle-GrangerEşbütünleşme Analizine Ait Sonuçlar

	EKK Denklemleri	Hata Terimi ADF t-istatistiği (level-none)	Engle-Yoo Tablo Kritik Değeri		
			%1	%5	%10
1	EO_SA = 0.2420 - 0.0192*LİB_SA - 2.0937*Trend	**-6.1921*** (2)**	4.32	3.67	3.28
2	EO_SA= 0.7673 - 0.0695*LDB_SA + 0.0002*Trend	**-4.5548*** (14)**			

Not: *** sembolleri %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. Parantez içerisindeki ifadeler ise Akaike bilgi kriterine göre belirlenen optimal gecikme uzunluklarını belirtmektedir.

Tablo 4'te ifade edilen eşbütünleşme sonuçları değerlendirilirken ADF testinde yararlanılan Mc-Kinnon tablo kritik değerleri kullanılmamıştır. Enflasyon oranı ile eşbütünleşme ilişkisi içerisinde olup olmadıkları test edilen iç ve dış borç değişkenleri kullanılarak oluşturulan (1) ve (2) nolu EKK regresyonlarına ait hata terimi serilerinin t-istatistiği değerlerinin Engle-Yoo (1987) tablo kritik değerleri ile karşılaştırılması gerekmektedir. Bu kapsamda her iki model için de değişkenler arasında, başka bir ifadeyle, enflasyon oranı ile iç borç stoku ve dış borç stoku arasında birebir ilişki değerlendirmesi yapıldığında değişkenlerin %1 olasılıkla en az bir eş bütünleşme vektörüne sahip oldukları tespit edilmiştir.

Engle-Granger eşbütünleşme analizi sonucu enflasyon oranı ile eşbütünleşik olduğu tespit edilen değişkenler için sebep-sonuç ilişkilerinin belirlenmesi amacıyla uygulanan ECM modeline ait sonuçlar ise Tablo 5'te özetlenmiştir. Çalışmanın temel noktası enflasyon oranı üzerinde etkili olduğu düşünülen iç ve dış borçlanma olgusunun incelenmesi olduğundan olası regresyon denklemleri

enflasyon oranı açısından yorum yapabilme amacına uygun şekilde oluşturulmuştur. İlgili tabloda yer alan çözümlemelerde durağanlık analizinde olduğu gibi AIC'den yararlanılarak tespit edilen gecikme uzunlukları kullanılmıştır. Bu kapsamda (3) nolu denklem için oluşturulan H_0 hipotezi "İç borçlar enflasyonun nedeni değildir."; (4) nolu denkleme ait H_0 hipotezi ise "Enflasyon, iç borçların nedeni değildir." şeklindedir. (5) ve (6) nolu denklemlerde de benzer şekilde oluşturulan hipotezler dış borçlar için uyarlanmıştır. İlgili sonuçlar aşağıda raporlanmıştır.

Tablo 5. Hata Düzeltme Modeline Dayalı Granger Nedensellik Testi Sonuçları

ECM Denklemler		Gecikme Sayısı	ECM katsayı	Kikare-Wald	Nedensellik Sonuçları
3	**Deo_Sa**= -6.1197 - 0.4611*Resid01(-1) - 0.0420*Deo_Sa(-1) - 0.1786*Deo_Sa(-2) - 0.0278*Dlib_Sa(-1)	K:2, L:1	**-0.4611 (0.0000)**	**5.4937 (0.0191)**	Kısa ve uzun dönem nedensellik
4	Dlib_Sa = 0.0214 + 0.0026*Resid01a(-1) + 0.0745*Dlib_Sa(-1) - 0.0690*Dlib_Sa(-2) + 0.8467*Deo_Sa(-1) + 1.2290*Deo_Sa(-2) + 0.5199*Deo_Sa(-3) - 0.0240*Dummy1	K:2, L:3	0.0026 (0.8376)	**10.4347 (0.0152)**	Kısa dönem nedensellik

5	**Deo_Sa** = 0.0001 - 0.5959*Resid02(-1) + 0.1247*Deo_Sa(-1) - 0.1101*Deo_Sa(-2) + 0.0246*Deo_Sa(-3) - 0.0388*Deo_Sa(-4) - 0.0079*Dldb_Sa(-1) + 0.0209*Dldb_Sa(-2) - 0.0603*Dldb_Sa(-3)	K:4, L:3	**-0.5959 (0.0000)**	5.8456 (0.1194)	Uzun dönem nedensellik
6	Dldb_Sa = 0.0041 - 0.0495*Resid02a(-1) + 0.0500*Dldb_Sa(-1) + 0.3229*Deo_Sa(-1)	K1, L:1	**-0.0495 (0.0037)**	**4.6725 (0.0306)**	Kısa ve uzun dönem nedensellik

Not:(K) bağımlı, (L) bağımsız değişkenleri için öngörülen AIC optimal gecikme uzunluklarını, ECM hata düzeltme katsayısını ve parantez içindeki değerler ise H_0 hipotezinin reddedilme olasılığını göstermektedir.

Tablo 5'te özetlenen nedensellik analizi sonuçlarına göre, (3) nolu denklem ile ifade edilen regresyona ait hata düzeltme terimi katsayısı istatistiki olarak %1 düzeyinde anlamlı ve beklenen işareti taşımaktadır. ECM katsayısının -0.46 olması, kısa dönem denge sapmalarının iki (1/0.46) ay sonra düzeldiği anlamına gelmektedir. Bu durum aynı zamanda iç borçların uzun dönemde enflasyonun nedeni olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, kısa dönem nedensellik ilişkisini gösteren Wald testi sonuçlarının istatistiki olarak anlamlı bulunması iç borçların kısa dönemde de enflasyon üzerinde bir nedensellik etkisi taşıdığını ifade etmektedir. (4) nolu denkleme ait hata düzeltme terimi katsayısının beklenen işareti taşımaması ve istatistiki olarak anlamsız olması "EO_SA" ile ifade edilen enflasyon oranı değişkeninin uzun dönemde iç borçlar için bir neden

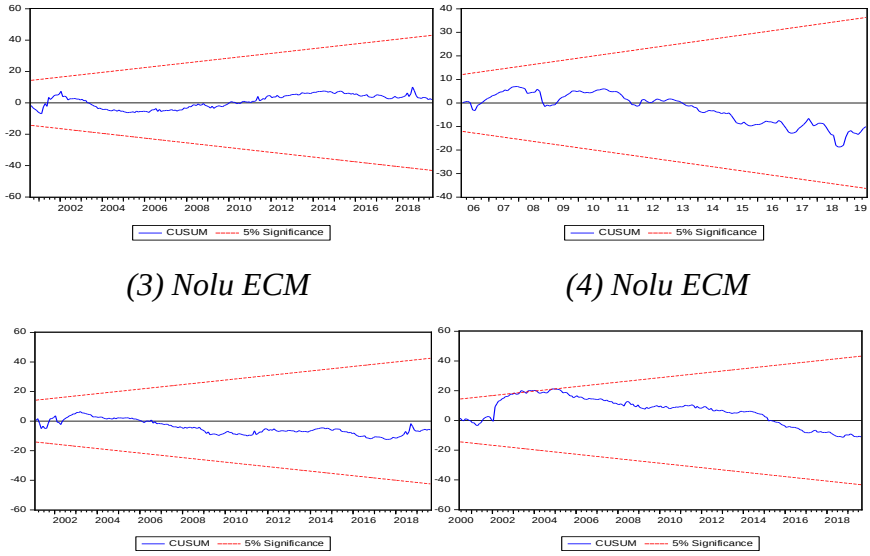
oluşturmadığını göstermektedir. Ancak Wald testi ile enflasyon oranlarının kısa dönemde iç borçlanma için nedensellik etkisi taşıdığı bulgusuna ulaşılmıştır. Bu modelin istikrarlı olup olmadığını tespit etmek amacıyla uygulanan Cusum Square testi sonucunda 2006:01-2019:08 döneminde gerçekleşen bir kırılmanın varlığı tespit edilmiş ve regresyona bir kukla değişken eklenerek modelin istikrarsız olmasına neden olan problem giderilmiştir.

(5) nolu denkleme ait sonuçlar, (3) nolu denklem ile benzer şekilde dış borçların uzun dönemde enflasyonun bir nedeni olduğunu göstermektedir. ECM katsayısının -0.60 olması da, kısa dönem denge sapmalarının 1,6 (1/0.60) ay sonra düzeldiği anlamına gelmektedir. Ancak kısa dönemde aynı nedensellik etkisine ait bir bulguya ulaşılamamıştır. Son olarak (6) nolu denkleme ait sonuçlara göre, %1 düzeyinde anlamlı ve beklenen işareti taşıyan hata düzeltme terimi katsayısı ile istatistiki olarak anlamlı olduğu tespit edilen Wald testi sonuçları kısa ve uzun dönem nedenselliğin varlığına işaret etmektedir. Buna göre, enflasyon oranları kısa ve uzun dönemde dış borçlanmanın nedenini oluşturabilecektir.

Tablo 5'te rapor edilen ECM çözümlemelerini özetlemek gerekirse, iç ve dış borçlanmanın enflasyon oranları üzerinde uzun dönem nedensellik etkisi taşıdığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte iç borçların kısa dönemde enflasyonu etkilediği ancak dış borçlanmanın aynı nedensellik etkisini taşımadığı bulgusu önem taşımaktadır. Sonuçlara enflasyon oranı açısından bakıldığında ise kısa ve uzun

dönemde dış borçlanmanın nedeni olan enflasyonun iç borçlanma için sadece kısa dönem nedensellik etkisi taşıması dikkat çekmektedir.

Analizde (3), (4), (5) ve (6) nolu denklemlere ait uzun dönem tahminlerinin istikrarlılığı Cusum testi kullanılarak test edilmiş ve hata terimlerine yönelik test istatistikleri sonucu elde edilen eğrilerin %5 anlamlılık düzeyinde kritik sınırlar arasında bulunması modellerdeki istikrarı teyit etmiştir. Bu kapsamda elde edilen dört modele ait test sonuçları sırasıyla aşağıda belirtilmiştir.

(3) Nolu ECM *(4) Nolu ECM*

(5) Nolu ECM (6) Nolu ECM

Şekil 2. ECM Denklemlerine Ait Cusum Test Sonuçları

Yapılan bu tespitlerin ardından çalışmada kullanılan 3 değişkenin birlikte etkileşime girmeleri durumunda eşbütünleşme ilişkisinin devam edip etmediğinin incelenmesi istenmiş ve buna bağlı olarak söz konusu değişkenlerin birlikte hareket etmeleri halinde nasıl bir

nedensellik ilişkisi içerisinde olduklarının tespit edilmesi aşamasına geçilmiştir. Aynı seviyede durağan oldukları tespit edilen serilerin eşbütünleşme ilişkisini sınamak amacıyla Johansen-Juselus (J-J) testinden yararlanılmıştır. VAR modeli kullanılarak başlatılan bu test için ilk olarak uygun gecikme uzunluğunun tespiti yapılmaktadır. AIC baz alınarak belirlenen uygun gecikme uzunluğunun "2" olduğu tespit edilmiştir. Bu aşamadan sonra J-J testi tahminlenmiştir. Analizde kullanılan değişkenlerin düzey değerleriyle çalışılan VAR modeli için belirlenen gecikme uzunluğunun 2 olması J-J testinin 1 gecikme altında çözümlenmesini gerektirmektedir. Ancak bu aşamada öncelikle testin uygulanmasında tercih edilecek olan spesifikasyon çeşidi belirlenir. AIC kullanılarak yapılan analiz sonucu değişkenler için Quadratik, sabit ve trend içeren 5. spesifikasyonun uygun olduğu tespit edilmiştir. Bu çerçevede çözümlenen test sonuçları Tablo 6'da özetlenmiştir.

Tablo 6. Johansen-Juselus Eş Bütünleşme Test Sonuçları

Eş Bütünleşme Rankı	Trace İstatistiği	Kritik Değer (%5)	Max İstatistiği	Kritik Değer (%5)
H_0: r=0	103.2352**	35.0109	87.1816**	24.2520
H_0: r≤1	16.0535	18.3977	8.3140	17.147
H_0: r≤2	7.7396**	3.8415	7.7396**	3.8415

Not: ** sembolü %5 anlamlılık düzeyi göstermektedir.

Tablo 6'da yer alan sonuçlara göre, r=0 için hesaplanan trace ve maxistatistiği değerlerinin tablo kritik değerinden büyük olması eşbütünleşme vektörünün olmadığını ifade eden H_0 hipotezinin reddedildiği anlamına gelmektedir. Sonuçlara göre, en fazla 1 eş bütünleşme vektörünün (r≤1) olduğunu ifade eden temel hipotezin reddedilemediği görülmektedir. Bununla birlikte en fazla iki eş

bütünleşme vektörünün (r≤2) olduğunu ifade eden alternatif hipoteze ait trace ve max istatistiklerinin %5 kritik değerin üzerinde olması nedeniyle reddedildiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla her iki test istatistiğine ait bulgulara göre model değişkenleri arasında %5 olasılıkla en az bir eşbütünleşme vektörünün olduğu ve uzun dönem ilişkisinin varlığı yorumu yapılabilecektir.

J-J testi ile model değişkenlerinin uzun dönem ilişkisi ve uzun dönem katsayıları belirlenebilmektedir. J-J testi kapsamında katsayıların normalleştirilmiş değerlerinin sunulduğu sonuç raporuna göre değişkenler arasındaki ilişkiler Tablo 7'de raporlanmıştır.

Tablo 7. Johansen-Juselus Testi Normalizasyon Katsayıları

Normalize Edilmiş Koentegrasyon Katsayıları		
Bağımlı Değişken	**Bağımsız Değişken**	
LDB_SA	LIB_SA	EO_SA
	0.0476	16.2880
LİB_SA	LDB_SA	EO_SA
	21.0138	342.2723
EO_SA	LIB_SA	LDB_SA
	0.0029	0.0614

Tablo 7'de yer alan verilere göre, iç borçlanma ve enflasyon oranından dış borçlanmaya doğru pozitif yönlü bir uzun dönem ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Benzer şekilde dış borçlanma ve enflasyon oranı ile iç borçlar arasında da aynı yönlü ilişkinin söz konusu olduğu gözlenmiştir. Son olarak, iç ve dış borçlanmada yaşanan artışların enflasyon oranını arttırdığı bulgusu çalışmanın odak noktasına işaret etmektedir.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye ekonomisinde 1999:12-2019:08 dönemine ait aylık verilerin kullanıldığı bu analizde, enflasyon oranları ile iç ve dış borç değişkenleri arasındaki eşbütünleşme ve nedensellik ilişkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda değişkenler arasındaki olası uzun dönem ilişkiler ilk olarak iki değişkenli modeller oluşturmak suretiyle iç borç-enflasyon ve dış borç-enflasyon modellemeleri altında EngleGranger yöntemi ile ortaya konulmuştur. İlgili eşbütünleşme ilişkisinin tespiti üzerine hata düzeltme modeli (ECM) ile nedensellik ilişkisi incelemesi başlatılmıştır. ECM sonuçlarına göre, iç ve dış borçlanmanın enflasyon oranları üzerinde uzun dönem nedensellik etkisi taşıdığı ve kısa dönem sapmalarının uzun dönemde giderileceği tespit edilmiştir. Bununla birlikte iç borçların kısa dönemde enflasyonu etkilediği ancak dış borçlanmanın aynı nedensellik etkisini taşımadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Sonuçlara enflasyon oranı açısından bakıldığında ise, kısa ve uzun dönemde dış borçlanmanın nedeni olan enflasyonun iç borçlanma için sadece kısa dönem nedensellik etkisi taşıdığı tespiti önem arz etmektedir.

Aynı seviyede durağan oldukları tespit edilen değişkenlerin birlikte etkileşime girmeleri durumunda eşbütünleşme ilişkisinin devam edip etmediğinin incelenmesi amacıyla yararlanılan Johansen-Juselus (J-J) testi de uzun dönem ilişkinin varlığı ile sonuçlanmıştır.

Teorik olarak hâkim olan görüş iç ve dış borçlanmanın enflasyonu artırıcı etkiye sahip olduğu yönündedir. Nitekim bu çalışmadan elde edilen bulgular da iç ve dış borçlanmanın enflasyona neden olduğunu

ortaya koymaktadır. Borçlanmanın enflasyonun yanında ekonomide faiz-borç sarmalı meydana getirmek, döviz kuru riski, üretim maliyetlerini artırmak ve dışlama etkisine neden olmak şeklinde kendini gösteren diğer olumsuz etkileri göz önüne alınarak olağanüstü hallerde bu finansman yolunun tercih edilmesi gerektiğini söylemek mümkündür. Bir başka ifadeyle ekonomide meydana getirdiği olumsuzluklar noktasında bir finansman türü olarak borçlanmanın ilk akla gelen seçenek olarak düşünülmemesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Ahmad, M. J., Sheikh, M. R. ve Tariq, K.(2012), "Domestic Debt and Inflationary Effects: An Evidence from Pakistan", *International Journal of Humanities and Social Science*, 2(18), pp. 256-263.

Akan, Y. ve Kanca, O. (2015), "Türkiye'de Dış Borçlanma, Büyüme ve Enflasyon İlişkisi: VAR Yaklaşımı (1980-2013)", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(3), ss. 1-22.

Aytaç, D. ve Sağlam, M. (2014), "Kamu Açıkları, İç Borç ve Faiz Oranı İlişkisi: Türkiye Örneği", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9 (1), ss. 131- 149.

Bhattarıa, S., L., Won, J. and Park, W. Y. (2012), "Inflation Dynamics: The Role of Public Debt and Policy Regimes", *Federal Reseve Bank of Dallas Globalization and Monetary Policy Institue*, 124, pp. 1-60.

Bildirici, M. ve Ersin, Ö. Ö. (2007), "Domestic Debt, Inflation and Economic Crises: A Panel Cointegration Application to Emerging and Developed Economies", *Applied Econometrics and International Development*, 7(1), ss. 31-47.

Bon, N. V. (2015), "The Relationship Between Public Debt and Inflation in Developing Countries: Empirical Evidence Based on Difference Panel GMM", *Asian Journal of Empirical Research*, 5(9), pp. 128-142.

Brooks, C. (2008), *Introductory Econometrics For Finance*, Second Edition, New York: Cambridge University Press.

Buıter, W. H. (1999), "The Fallacy of the Fiscal Theory of the Price Level", *NBER*, 7302, pp. 1-69.

Canzonerı, M., Cumby, R. E. and Diba, B. T. (2001), "Is the Price Level Determined by the Needs of Fiscal Solvency", *American Economic Review*, 91(5), pp. 1221-1238.

Chrıstıano, L. J. ve Fitzgerald, T. J. (2000), "Understanding the Fiscal Theory of the Price Level", *NBER*, 7668, pp. 1-61.

Choong, C., Lau, E., Liew, V. K. and Puah, C. (2010),"Does debts foster economic growth? The experience of Malaysia",*African Journal of Business Management*, 4(8), pp. 1564-1575.

Cochrane, J. H. (1998), "A Frictionless View of Inflation", Graduate School of Business, University of Chicago. www.gsb.uchicago.edu/fac/john.cochrane/

_____ (2001), "Long Term Debt and Optimal Policy in the Fiscal Theory of the Price Level", *Econometrica*, 69(1), pp. 69-116.

_____ (2005), "Money as Stock", *Journal of Monetary Economics*, 52(3), pp. 501-528.

Çetin, A. (2005), "Kamu Borçlarının Makroekonomik Etkileri: Ampirik Bir Analiz", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19 (1), ss. 67-79.

Çoban, O., Doğanalp, N. ve Uysal, D. (2008), "Türkiye'de Kamu İç Borçlanmasının Makroekonomik Etkileri", http://www. sosyalbil.selcuk.edu.tr/Dergi, ss. 245-255.

Demir, M. ve Sever, E. (2008), "Kamu İç Borçlanmasının Büyüme, Faiz ve Enflasyon Oranı Üzerindeki Etkisi", *Electronic Journal of Social Sciences*, 7(25), ss. 170-196.

Dıckey, D. A. and Fuller, W. A. (1981), "Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root",*Econometrica*, 49(4), pp. 1057-1072.

Engle, R. F. and Granger, C. W. J. (1987), "Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing", *Econometrica*, 55(2), pp. 251-276.

Engle, R. F. and Yoo, B. S. (1987), "Forecasting and Testing in Co-integrated Systems", *Journal of Econometrics*, 35(1), pp. 143-159.

Gordon, D. B. ve Leeper, E. M. (2002), "The Price Level, The Quantity Theory of Money, and the Fiscal Theory of the Price Level", *NBER*, 9084, pp. 1-31.

Granger, C.W. J. (1969), "Investigating Causal Relations By Econometric Models And Cross-Spectral Methods", *Econometrica*, (37), pp. 424-438.

Gujaratı, D.N (1999), *Temel Ekonometri*, (Çev. Ü. Şenesen& G.G. Şenesen), İstanbul, Literatür Yayınları.

Harmon, E. Y. (2012), "The Impact of Public Debt on Inflation, GDP Growth and Interest Rates in Kenya", http://erepository.uonbi.ac.ke/bitstream/handle/11295/14594/EMMANUEL%20Y%20HARMON%20MBA%202012.pdf?sequence=3&isAllowed=y

Johansen, S. (1988), "Statistical Analysis of Cointegration Vectors",*Journal of Economics Dynamic and Control*, 12(2-3), pp. 231–254.

Johansen, S., and Juselius, K. (1990), "Maximum Likelihood Estimation and İnference On Cointegration With Application to The Demand Of Money",*Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2), pp. 169–210.

Kalaycı, Ş, A., L. ve Helhel, Y. (2004), "İç Borç, Faiz, Enflasyon Ve Üretim Etkileşimleri: Türkiye Örneği", *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 19 (221), ss. 80-87.

Kamacı, A. (2016), "Dış Borçların Ekonomik Büyüme ve Enflasyon Üzerine Etkileri: Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik Analizi", *International Journal of Cultural and Social Studies*, 2(1), ss. 165-175.

Kanca, O. C. (2017), "İç Borçlanma, Enflasyon ve Ekonomik Büyüme: Türkiye İçin Ekonometrik Bir Uygulama (1980-2014)", *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 54(627), ss. 47-57.

Karakaplan, M. U. (2009), "The Conditional Effects of External Debt on Inflation", *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9(17), ss. 203-217.

Kesbiç, C.Y., Baldemir, E. ve Bakımlı, E. (2010), "Bütçe Açıkları ile Parasal Büyüme ve Enflasyon Arasındaki İlişki: Türkiye İçin Bir Model Denemesi", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(1), ss. 82-98.

Leeper, E. M. (1991), “Equilibria under ‘Active’ and ‘Passive’ Monetary and Fiscal Policies”, *Journal of Monetary Economics*, 27(1), ss. 129-147.

Loyo, E. (1999), “Tight Money Paradox on the Loose: A Fiscalist Hyperinflation”,http://sims.princeton.edu/yftp/Loyo/LoyoTightLoose.pdf.

Mweni, F. T., Nijuguna, A. ve Oketch, T. (2016), “TheEffect of External Debt on Inlation Rate in Kenya: 1972-2012”, *International Journal of Financial Research*, 7(4), pp. 198-207.

Nastansky, A., Mehnert, A., veStrohe, H. G. (2014), “A Vector Error Correction Model for the Relationship Between Public Debtand Inflation in Germany”, *University of Potsdam, Economic and Social Sciences*, 51, pp.1-25.

Nıepelt, D. (2004), “The Fiscal Myth of the Price Level”, *The Quarterly Journal of Economics*,119(1), pp. 277-300.

Reınhart, C. M., and Rogoff, K., S. (2010),“Growth in a Time of Debt”,*American Economic Review*, 100(2), pp. 573-578.

Saheed, Z., Sanı, I. E. and Idakwoji, B. O. (2014), “Impact of Public External Debt on Exchange Rate in Nigeria”, *International Finance and Banking*, 2(1), pp. 15-26.

Sıms, C. A. (1994), “A Simple Model for the Study of the Determination of the Price Level and the Interaction of Monetary and Fiscal Policy”,*Economic Theory4*, pp. 381-399.

Ulusoy, A. ve Küçükkale, Y. (1996), “Türkiye’de Dış Borçların İktisadi Büyüme ve Enflasyon Üzerindeki Etkisi: Granger Nedensellik Testi”, *Ekonomik Yaklaşım*, 7(21), ss. 1-11.

Ulusoy, A. ve Erdem, H. F. (2014), "İç Borçlanma ve Enflasyon Etkileşimi: Türkiye Örneği", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 22, ss. 122-135.

Veıga, J. L., Ferreira-Lopez, A. and Sequeira, T. (2014), "Public Debt, Economic Growth and Inflation in African Economies", *MPRA Paper*, 57377, pp. 1-29.

Wheeler, M. (1999), "The Macroeconomic Impacts of Government Debt: An Emprical Analysis of the 1980s and 1990s", *Atlantic Economic Journal*, 27(3), pp. 273-284.

Woodford, M. (1994), "Monetary Policy and Price Level Determinacy in a Cash-in-Advance Economy", *Economic Theory 4*, pp. 345-380.

_____ (1995), "Price Level Determinacy Without Control of a Monetary Aggregate", *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, 43, pp. 1-46.

_____ (2000), "Fiscal Requirements for Price Stability",http://faculty.wcas.northwestern.edu/~lchrist/d16/d1600/jmcb.pdf.

_____ (2001), "Fiscal Requirements for Price Stability," *Journal of Money, Credit and Banking*, 33 (3): 669-728, *NBER*, 8072.

Yıen, L. C., Abdullah, H. ve Azam, . (2017), "Granger Causality Analysis between Inflation, Debtand Exchange Rate: Evidence from Malaysia", *International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences*, 7(1), pp. 189-196.

Yurdakul, F. ve Saçkan, O. (2007), "Genel Fiyat Düzeyinin Belirlenmesinde Para ve Maliye Politikası Baskın Rejimler", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62(2), ss. 219-236.

BÖLÜM 3

SAVUNMA HARCAMALARI ÜZERİNE EKONOMETRİK BİR ANALİZ *

Bahar BURTAN DOĞAN[1]

Hadi KARASLAN[2]

*Bu çalışma Dicle Üniversitesinde Prof.Dr. Bahar Burtan Doğan'ın danışmanlığında Hadi Karaslan tarafından yazılmış olan yüksek lisans tezi baz alınarak türetilmiştir.

[1] Prof.Dr., Dicle Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, Diyarbakır, Türkiye, baharburtandogan@yahoo.com

[2] Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Y.L. Öğrencisi, Ankara, Türkiye, hadikaraslan47@gmail.com

GİRİŞ

Ülkelerin gelecek kaygısını asgari düzeyde tutarak güvenli bir şekilde varlıklarını sürdürebilmeleri, sahip oldukları milli güçleri ile doğrudan bağlantılıdır. Bir ülkenin milli gücü; siyasi, askeri, ekonomik, nüfus, coğrafi, psiko-sosyal, bilimsel ve teknolojik güçlerinin bir araya gelmesiyle oluşur. Milli güç unsurları birbirinden bağımsız değerlendirilemez. Her unsur, bir diğerini tamamlayıcı ve destekleyicidir. Ülkenin dünya üzerinde bulunduğu jeopolitik konumu, sahip olduğu yer altı ve yer üstü doğal kaynakların zenginliği, verimli topraklara sahip olması, coğrafi gücünü arttıran faktörler olarak değerlendirilebilir. Ancak doğal kaynakların bilimsel ve teknolojik güç ile ekonomiye kazandırılabilmesi, kalifiye insan kaynağı, ortak emellere sahip demografik yapı, bir başka ülkenin dayatmasına ve baskısına karşı koyabilen bir siyasi otorite ve dosta güven, düşmana korku veren bir askeri güç ile sağlanabilir. Elbette tüm bunların olabilmesi de, güçlü bir ekonomiye dayanmaktadır.

Gayri Safi Milli Hasılanın artması, ülke gelirinin artması ile sağlanabilir. Gelirin artması ise ancak üretimle olabilir. Ülkenin kendi ihtiyacını karşılamasının yanında, diğer ülkelerin ihtiyaçlarına da cevap verebilecek miktarda, tercih edilecek kalite ve fiyatta, devamlılığı olan, katma değeri yüksek ürünlerin üretiminin artması ve bu ürünlerin diğer ülkelere pazarlanması, bir ülkenin ekonomisini güçlendirmesi için olmazsa olmazlardan biridir. Ancak bütün ülkelerin amacı bu yönde olduğundan burada, rekabet faktörü devreye girmektedir. İşte bu rekabetin bir sonucu olarak bugün yaşanan ticaret

savaşlarının temelinde, ülkelerin zenginleşme isteği yatmaktadır. Bir ülkenin ekonomik gücünü arttırıp dünyada söz sahibi olma, temsil ettiği toplumun ihtiyaçlarını en üst seviyede karşılayarak refah seviyesini yükseltme ve kaliteli bir ömür sunabilme ve bunu sürekli kılma isteği, aslında her ülke için bir varoluş sebebidir.

Gayrisafi milli hasılanın büyüklüğü, satın alabildikleriyle ölçülebilir. Bir ülkenin GSMH'sı kendi para birimi cinsinden ne kadar bol sıfırlı olursa olsun, ihtiyaçların bir kısmının başka ülkelerden karşılanması, ister istemez paranın alım yapılan ülkenin parası cinsinden neye tekabül ettiği ve ne alabildiğiyle gerçek değerini bulur. Yani, ülkelerin politika oluşturmasını doğrudan etkiyen GSMH'sı, satın alma gücü paritesi ile yeniden değerlemeye tabi tutulmaktadır.

Ülkelerin satın alma güçlerini yüksek tutabilmek için uygulayacakları iki yol vardır. Bunlardan biri yurt dışına bağımlılığı asgari düzeye indirerek, ihtiyaçların yerli üretimle sağlanması, diğeri ise en az ithalat miktarı kadar ihracat yaparak dış ticaret dengesini sağlamak. Alternatif bir yol olarak ülkelerin birlikte üretim yapması da, ülke ekonomisine katkı sağlaması bakımından uygulanabilir.

Savunma alanında yapılacak harcamanın yerli üretim kanalıyla yapılabilmesi, ülkelerin politika üretirken bağımsız olmalarına, uygularken de güçlü olmalarına imkan sağlaması bakımından önemlidir.

Bu çalışmada, yaklaşık 100 ülkenin on yıllık makroekonomik verileri kullanılarak satın alma gücü paritesi ile savunma harcamaları analiz

edilmiştir. Bu sayede, savunma harcamalarının miktarının tahmin edilmesine yardımcı olunması öngörülmüştür.

Ülke kaynaklarının, ihtiyaçları karşılayacak şekilde planlanması ve buna göre politika belirlenmesi gereği göz önüne alındığında, bu çalışmanın savunma harcamalarının planlanmasına katkı sağlaması hedeflenmiştir.

1. SAVUNMA KAVRAMI VE MODERN ÇAĞDA SAVUNMA ANLAYIŞI:

Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisine göre fizyolojik ihtiyaçlar ilk sırada yer alırken, hemen ardından güvenlik ihtiyacı gelmektedir. Buna göre nefes aldığı sürece her insanın en öncelikli ihtiyacı güvenliktir. Savunma ile güvenlik aslında birliktekullanılan terimler olmasına rağmen savunmayı, güvenliği tehdit eden tüm faktörlere karşı alınacak tedbirler olarak tanımlamak doğru olacaktır (http://www.academia. edu/AbrahamMaslow İhtiyaçlar Hiyerarşisi ve Eleştiri).

Devletler, ülkenin güvenliğini sağlamakla yükümlü yapılanmalardır. Yani devletlerin asli görevi, temsil ettikleri toplumun güvenle yaşamlarını sürdürebilmesini temin etmektir. Ülkeye yönelik her türlü tehdidi bertaraf etmek için alınacak önlemler zincirinin tamamı, devletin savunma alanındaki hizmetini oluşturmaktadır. Devletlerin savunma hizmetini yerine getirmek için yapacakları faaliyetler; teşkilat yapısında görev alacak personelden araç, silah, arazi, bina, malzeme, teçhizat ile kurulacak tüm sistemlerin güvenliği de dahil olmak üzere bir maliyet gerektirecektir. Bu maliyetin boyutu, tehdit

algısının büyüklüğüne, sıklığına, devamlılığına ve değişimine göre farklılık arz edecektir.

Bu kapsamda, dünyada yaşanan önemli olaylar, savunma kavramının tarihsel süreç içerisinde anlam ve çerçeve değişikliğine uğramasına neden olmuştur. Özellikle 11 Eylül 2001'de Amerika'nın yaşadığı terör saldırıları, savunma alanında yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Ülkelerin klasik savunma politikaları, tehdit olarak algıladığı ülkenin askeri gücü, ordularının sahip olduğu silah sistemleri ile imkan ve kabiliyetleri değerlendirilerek alınacak tedbirlere göre şekillendirilirken, binlerce kilometre uzaktaki bir ülkede faaliyet gösterdiği bilinen El Kaide terör örgütü tarafından Amerika'nın vurulması, küresel terörün sebep olduğu asimetrik tehdidin geldiği boyutu gözler önüne sermiş ve bugüne kadar uygulanan savunma politikalarını boşa çıkarmıştır.

Değişen tehdit algılarına bağlı olarak, bu tehditlere karşı alınacak tedbirlerde değişrmiştir. Savunma politikaları ve savunma harcamaları için ayrılacak bütçelerin sürekli değişen organik bir yapıya sahip olması, ülkelerin uzun vadeli savunma konseptlerini oluşturması ve savunma alanında yapacakları yatırımları doğru planlanmasını da önemli hale getirmiştir.

Değişen ve gelişen şartlara göre devletler, teşkilat yapılarını güncellemenin yanı sıra, tehdit değerlendirmelerine uygun şekilde, güvenliği etkin olarak sağlayabilmek için, ordularının teşkilat yapılarında da değişikliğe gidebilirler.

Devlet yönetimleri üzerinde şirketlerin etkisinin yoğun olarak hissedildiği, devletlerin politika oluşturmasında, şirketlerin etkili olduğu gözle görülür bir hale gelmiştir. Kuruluş amacı ve hedefleri tamamen farklı olan bu iki organizasyonun asgari müşterekleri ekonomik olarak büyümek, güçlü olmak ve hakim olmaktır. Ancak bunun için izlenecek yol, yöntem ve politikalar elbette ki farklıdır.

2. SAVUNMA HARCAMALARI:

Savunma, bir ülkenin temel varlığını sağlaması için her şart ve koşulda sağlamlaştırması gereken en öncelikli alanlardan biri olarak sayılabilmektedir. Bu denli önemli bir alanda ülkelerin yatırım yapmaya yönelik hareketlerinin varlığı oldukça doğal karşılanmaktadır. Savunma harcamalarının bütçenin yetersiz kaldığı durumlarda iç ya da dış borçlanma yoluyla yapılmasının ekonomi üzerinde olumsuz etki yaratması söz konusu olabilir (Sheikh vd.,2017).

Maliye Bakanlığı'nın 1993'te yaptığı tanımlamaya bakılacak olursa, savunma harcamaları bir ülkenin, kendi vatandaşı için harcayacağı payda, belirli bir miktarı zorunlu olarak ayırıp, harcama yapma durumunda kaldığı alanı oluşturmaktadır.

Koban (1998), yaptığı çalışmasında savunma harcamalarını ülkelerin ekonomilerinden zenginliklerine karşılık, ülkenin bekası için ayırdıkları pay şeklinde tanımlamaktadır.

Ülkelerin güvenliklerini sağlama isteklerinin topyekün olması nedeni ile savunma harcamaları, ülkedeki herkesi kapsayan harcamalar olup,

herhangi birini bu durumun faydasından alıkoymak mümkün olmamaktadır (Bulutoğlu, 2003).

Bir başka tanımlamada savunma harcamaları, askeri personel için yapılan her türlü girdi ve silahlı kuvvetler için alınan eşyalar, yani; siviller için yapılacak olan harcamaların fırsat maliyeti, ülkenin yaptığı savunma harcamaları olarak tanımlanmaktadır (Brzoska;1995).

Savunma harcamalarının bileşenler ile ilgili olarak standart oluşturulamadığından ülkeler arası kıyaslama, ancak ülkelerin deklare ettiği rakamlar üzerinden yapılabilmektedir.

2.1. Dünyada Savunma Harcamaları:

Dünya savunma harcamalarının büyük kısmının savaş dönemlerinde ve terör olaylarının arttığı dönemlerde yapıldığı, barış dönemlerinde ise azalma eğilimi gösterdiği yönünde bir kanaat oluşmuştur. Ancak, gelişmiş ülkelerin, savaşlarda yıkıcı etkisi büyük olan kitle imha silahlarının yol açacağı maddi ve manevi kayıplarla yüz yüze gelmemek adına, savunmanın caydırıcılığından daha fazla istifade etmek ve savaşları önleyici tedbirler almak için, barış zamanında da bütçelerinin büyük bir kısmını savunma harcamalarına ayırdıkları görülmektedir (Maliye Bakanlığı,1993).

Dünya savunma harcamalarının, ikinci dünya savaşından sonra artış eğilimine girdiği, özellikle bu dönemde ABD ile SSCB arasında yaşanan üstünlük kurma çabaları, her iki ülkenin ayrı ayrı oluşturduğu NATO ve Varşova Paktı üye ülkelerinin bu kapsamda yaptıkları harcamalar, bu eğilimin nedeni olarak söylenebilir.

Stockholm Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIPRI)' nin verilerine göre 1991 yılında SSCB'nin dağılması ile dünya savunma harcamalarında 500 milyar dolarlık rekor düşüş yaşandığı ve 1 trilyon 367 milyar dolar olan toplam savunma harcamasının 805 milyar dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Son otuz yıl içerisinde, savunma harcamasına en yüksek oranda pay ayıran 15 ülke ile dünyadaki toplam savunma harcaması rakamları, aşağıdaki tabloda özetlenmiştir:

Tablo 1. Savunma Harcaması Sıralamasında İlk 15 Ülkenin Savunma Harcamaları

SIRA	ÜLKE	1988	1998	2008	2018
DÜNYA(TOPLAM)		**1493000**	**1014000**	**1577000**	**1816000**
1	ABD	607508	412438	707151	648798
2	ÇİN	-	31211	108187	249997
3	SUUDİ ARABİSTAN	23298	31319	49921	67555
4	RUSYA	-	16241	48033	61388
5	HİNDİSTAN	19078	24280	43786	66510
6	FRANSA	59085	52304	54907	63800
7	İNGİLTERE	50797	40864	54983	49997
8	JAPONYA	37392	44307	43525	46618
9	ALMANYA	60239	43537	40819	49471
10	GÜNEY KORE	14514	20587	30278	43070
11	BREZİLYA	17063	17428	24184	27766
12	İTALYA	28826	29419	31387	27808
13	AVUSTRALYA	12788	14301	20635	26712
14	KANADA	17165	12641	18156	21621
15	TÜRKİYE	6717	13782	12482	18967

Kaynak: https://knoema.com/SIPRI2019/sipri-military-expenditure-database-1949-2018 Erişim Tarihi:15.09.2019

Amerika Birleşik Devletleri 1988 yılından bu yana dünyanın en fazla savunma harcaması yapan ülkesidir. ABD dünya savunma harcamalarının %36'sını tek başına yapmıştır. En yakın takipçisi Çin ise yaklaşık 250 milyar doları savunma harcamasına ayırmıştır. Çin ve

Suudi Arabistan savunma harcamalarını son yirmi yıl içerisinde arttırırken, İngiltere ve Fransa'nın harcamalarındaki istikrar dikkat çekicidir. Almanya ve İtalya'nın savunma harcamalarında kısıntıya gittiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Türkiye'nin son otuz yılda savunma harcamalarını üç katına çıkardığı görülmektedir.

2.2. Türkiye'de Savunma Harcamaları:

SIPRI Türkiye verileri incelendiğinde; 1954 ile 1960 yılları arasında savunma harcamalarında rakamsal olarak artış olsa da, gayri safi milli hasıladan ayrılan payın değişmediği ve 2,3 olarak sabit kaldığı görülmektedir.

Savunma harcamalarına GSMH'dan ayrılan miktarın 1985 yılından itibaren düşüşe geçtiği, 2015 yılında 1,2 ile en düşük seviyeye geldiği söylenebilir.

T.C. Maliye Bakanlığı, Dünya Bankası ve (SIPRI)'nin2007-2016 yılları arasını kapsayan veriler incelendiğinde Türkiye'de kişi başı GSMH arttığı halde, Milli Savunma Bakanlığı'nın bütçeden aldığı payın yüzde 1,3 oranında, kişi başı savunma harcamalarının da 35 ABD Doları (2010 sabit)azaldığı net olarak görülmektedir.

Burada, MSB.'lığına savunma harcamaları kapsamında tahsis edilen miktarın harcama kalemleri olarak dağılımı da önem arz etmektedir. 2010 Yılında bakanlık bütçesi 15 milyar TL. civarında iken, bu rakamın yaklaşık yüzde 50'si personel ve sosyal güvenlik gideri olarak harcanmıştır. 2020 Yılı bütçe görüşmelerinde MSB'lığı için yaklaşık 46,5 milyar TL. bütçe teklif edilmiştir. Bu rakamın 23,5

milyarı personel, 4 milyarı sosyal güvenlik primi olmak üzere toplam 27,5 milyarı personel gideri, 18,3 milyarının da mal ve hizmet alımlarına planlandığı, 2020 yılı bütçe kanunu teklifinde yer almıştır. Buna göre, 2010 yılındaki personel gideri oranının yüzde 50'den yüzde 60'a çıktığı görülmektedir.

Türkiye, dünya üzerinde konuşlandığı yer itibariyle jeopolitik bir öneme sahiptir. Dünyanın en sorunlu bölgesi olarak bilinen Ortadoğu ülkeleriyle komşu olması bir yana, medeniyetler arası bir köprü olması, Avrupa ve Asya'da topraklarının bulunması, dünyanın en önemli boğazları sayılabilecek Çanakkale ve İstanbul Boğazlarına sahip olması, günümüzde en kritik yer altı kaynaklarının bulunduğu ve dünya ihtiyacını uzun yıllar karşılayacağı değerlendirilen Doğu Akdeniz'de bulunan doğalgaz yataklarının bulunduğu bölgede oluşu, yine günümüzün en önemli konusu olan enerji kaynaklarının taşınması için adeta bir köprü konumunda oluşu (TANAP projesi), yakın zamanda yaşanan ve yönetim şekilleri itibariyle diğer dünya ülkelerinden farklılık arz ettiği gerekçesiyle Arap Baharı olarak bilinen bir dizi değişim ve dönüşüme tabi tutulan ülkelerle sınır komşusu olması ya da inançlar açısından ve tarihsel geçmişinden dolayı etkilenişi, komşularıyla arasındaki tarihten gelen bir takım sorunların yanı sıra,dünyada söz sahibi ülkelerle arasında husumet bulunan İran ve Rusya gibi ülkelerle komşu olması nedeniyle, her daim güvenlik sorunlarıyla karşı karşıya gelebilme riskine sahip bir ülke olarak "savunma", Türkiye için olmazsa olmaz bir zorunluluktur.
Tüm yukarıda sayılan sebeplerin yanında, ülkemizin üç tarafının denizlerle çevrili olması, bölgesinin ve kendisinin demografik yapısı

ile terör örgütlerinin sürekli faaliyet alanı içinde yer alması, ülke savunmasını daha da önemli ve zor hale getirdiği yadsınamaz bir gerçektir. Bu nedenle Türkiye'nin durumunu, bu şartları göz önünde bulundurarak değerlendirmek doğru olacaktır.

Merkezi Yönetim Bütçesi'nden harcama yapan MSB.lığı ile iç güvenlik birimleri ve bazı önemli icracı bakanlıkların 2010-2016 yılları arasında yaptığı harcamalar, Maliye Bakanlığı verilerine göre incelendiğinde, MSB'lığı bütçesinde 2015 yılına kadar her yıl ortalama 1,5 milyarlık bir artış yapıldığı, 2016 yılında ise yaklaşık 3 milyarlık bir artış yapıldığı söylenebilir. 2010-2016 Yılları arası yıllık enflasyon oranının ortalama yüzde 8 olduğu TÜİK verileri ile sabit olduğuna göre, bakanlık bütçesindeki artışın enflasyonun biraz üstünde olduğunu söylemek mümkündür.

3. LİTERATÜR TARAMASI:

Savunma harcamaları, ülkelerin bekası ile doğrudan ilgili hayati önemi haiz bir harcama kalemi olması nedeniyle, farklı makroekonomik veriler kullanılarak analiz edilmiş, ülkelerin ekonomilerine etkilerinin ortaya konulması ve ekonomi politikalarının bu etkiler dikkate alınarak yeniden şekillendirilebilmesine imkan sağlamak için çeşitli çalışmalara konu olmuştur. Bu çalışmalardan bir kısmı, Türkiye özelinde, bir kısmı Türkiye'yi de kapsayacak şekilde, bir kısmı da genel olmak üzere üç başlık altında aşağıda sunulmuştur.

3.1. Türkiye Özelinde Yapılan Çalışmalar:

Bir araştırmada, askeri ve savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, 1956-1994 yılları arasındaki verilerin eşzamanlı denklem metodolojileri (2SLS ve 3SLS) ve değer tipi (talep-arz) modelleri kullanılarak incelenmiş ve Türkiye'de ekonomik büyüme ile askeri ve savunma harcamaları arasında bir ilişki olduğu saptanmıştır. Askeri ve savunma alanında yapılan harcama ve yatırımların Türkiye'nin ekonomik büyümesinde olumlu yönden bir etkisi olduğu, askeri ve savunma alanındaki harcamaların ise tasarruf ve ticari dengelerin bozulmasında kayda değer bir etkisi olmadığı sonuçları çıkarılmıştır (Sezgin;2001).

Bir doktora tezinde, Engle ve Grander (1987) tarafından bulunan ve geliştirilen eş bütünleşme analiz yöntemini kullanılarak, 1950-2001 yılları arasındaki verilerden yola çıkılmış ve askeri ve savunma alanındaki harcamaların, uzun vadeli sonuçlarda ekonomik gelişme üzerinde olumlu etkilere sahip olduğu görülmüştür (Candar;2003).

Bir başka çalışma, savunma harcamaları ile ekonomik gelişme arasındaki ilişkiyi, Türkiye'nin 1950-2002 yılları arasındaki verileri dikkate alınarak incelenmiş ve Türkiye'nin genel askeri ve savunma harcamaları ile toplam üretim verileri arasında yakından bir bağ olduğu deneysel olarak ortaya konulmuştur (Halıcıoğlu;2007).

Literatürümüzde bulunan bir başka makalede Türkiye'nin 1955-2000 yılları arasında yapmış olduğu askeri ve savunma alanındaki harcamalarının GSMH verileri ile arasındaki nedensellik ilişkisine yer

verilmiş ve askeri ve savunma alanındaki harcamalar ile GSMH verileri arasında uzun dönemli bir denge ilişkisi olduğu sonucu çıkarılmıştır. Bu çıkarımla birlikte kısa dönem için yapılan nedensellik incelemesinde askeri ve savunma alanında yapılan harcamalardan ekonomik gelişme yönünde tek yönlü bir nedensellik olduğu sonucu ortaya çıkmıştır (Karagöl, Palaz;2004).

Ortaya konulan bir başka çalışmada 1949-2004 dönemleri arasındaki verileri kullanarak Türkiye'nin askeri ve savunma alanındaki harcamaları ile ekonomik gelişmenin arasında nedensel bir ilişki olup olmadığını, eğer nedensellik ilişkisi var ise bu ilişkinin nasıl gerçekleştiğini belirlemek için doğrusal ve doğrusal olmayan Granger nedensellik yöntemlerinden faydalanmışlardır. Yapılan bu çalışmanın literatüre olan katkısı, Türkiye'nin askeri ve savunma alanında yapmış olduğu harcamalar ile ekonomik gelişme arasındaki doğrusal olmayan nedensellik bağının saptanmasıdır. Deneysel sonuçlar göz önünde bulundurulduğunda, askeri ve savunma alanında yapılan harcamalar ile ekonomik büyüme arasında oluşan doğrusal ve doğrusal olmayan nedensellik ilişkisi görülmüştür (Görkem, Işık;2008).

Bir tezde bulunan ve konuyu ele alan araştırmacı, askeri ve savunma harcamaları ile ekonomik büyümenin Türkiye cephesinde nasıl etkisi olduğunu incelemiştir. Türkiye'nin Ortadoğu ve NATO'nun en büyük askeri ve savunma bütçelerinden birisine sahip olmasından dolayı, askeri ve savunma harcamaları ile ekonomik gelişme arasındaki ilişkinin, Türkiye'nin gelecekteki ekonomik açıdan güçlü ve politik olarak istikrarlı bir yapıda olabilmesi için, bu incelemenin

sonuçlarının önemli olduğu vurgulanmıştır. Sonuçlar için veri analizi yapısı olan Excel'in Analysis ToolPack eklentisi kullanılmıştır. Analizin sonuçları 1969-2004 yılları arasındaki veriler kullanılarak raporlanmıştır. Sonuçlar incelendiğinde, askeri ve savunma harcamaları ile ekonomik gelişme arasında negatif bir ilişki olduğu analizi ortaya çıkmıştır (Tekeoğlu;2008).

Diğer bir çalışmada Türkiye'nin yapmış olduğu askeri ve savunma harcamalarının GSHY, ithalat ve istihdam değerleri arasındaki ilişkisi incelenmiştir. Analizin yapılmasında Granger nedensellik ilkesinden yararlanılmış ve sonuçların incelenmesiyle askeri ve savunma alanında yapılan harcamaların istihdam ile arasında karşılıklı nedensellik kurulmuştur. Toda-Yamamoto yaklaşımı kullanılarak gerçekleştirilen analizde ise, istihdamdan askeri savunma alanında yapılan harcamaları yönünde bir nedensellik ilişkisi kurulmuştur. Askeri ve savunma alanında yapılan harcamalardan GSHY yönünde oluşan bir nedensellik sonucu ortaya çıkmıştır (Kaya;2013).

Yayımlanmış bir başka makalede Türkiye'nin 1986-2016 dönemleri arasında yapmış olduğu askeri ve savunma harcamalarının, ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişkileri analiz edilmiştir. Bu analizin yapılmasında Vektör Hata Düzeltme (VECM) tekniğinden yararlanılmış ve veriler bu yöntem kullanılarak sınıflandırılmıştır. Sonuçlar incelendiğinde, askeri ve savunma harcamalarının uzun vadeli analizlerde cari açık verileri üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu gözlemlenmiştir. Askeri ve savunma alanında yapılan harcamaların cari açık üzerinde oluşturduğu olumsuz etkilerin azaltılması için yerli

üretimin desteklenerek ithalat temelli değil ihracat temelli askeri ve savunma sanayisi kurulması önerilmektedir (Canbay,Mercan;2017).

3.2. Türkiye'yi de Kapsayan Diğer Ülkeler ile İlgili Yapılan Çalışmalar:

Bir makalede incelenenler arasında zaman, savunma, askeri yatırımlar ile ülke ekonomisi arasındaki bağlantı konusunda Türkiye ve Yunanistan'ın karşılaştırmalı incelendiği görülmektedir. Türkiye ve Yunanistan'ın karşılaştırılmasındaki deneysel analizinde Johanseneş bütünleşme testi kullanılmıştır. Askeri, savunma yatırımları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesinde hata oranını azaltmak için vektör hata düzeltme modeli oluşturulmuştur. Çıkan sonuçlara göre, askeri yatırımlar ve ülkenin ekonomik büyümesi arasında birleşik bir ilişki olmadığı tezi kanıtlanırken Granger nedensellik sonuçlarına göre her iki ülke incelendiğinde askeri yatırımlar ve ekonomik gelişme arasında tek yönlü olmak kaydıyla, nedensellik ilişkisine rastlanmıştır. Bunun yanı sıra bahsi geçen iki ülkenin savunma yatırımlarına ayrılan bütçesinde iki yönlü bir nedensel ilişkinin varlığı gözlemlenmiştir. (Dritsakis;2004).

Bir başka araştırmada Ortadoğu ülkelerinin askeri yatırımları ile ekonomik büyümesi arasındaki ilişkiyi göstermek için 1989-1999 yılları arasındaki verileri doğrusal olmayan bir panel veri yaklaşımı yöntemini kullanılarak analiz etmiştir. Sonuçlar incelendiğinde, askeri ve savunma yatırımları ile ekonomik büyüme arasında doğrudan bir ilişki olmadığı tezine ulaşılmıştır (Yıldırım, Sezgin, Öcal;2005).

Gerçekleştirilen bir diğer çalışma ise Türkiye ile Yunanistan'ın savunma yatırımları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz edebilmek için 1956-2003 dönemlerinin sayısal verilerini analiz etmiş, bulgular incelendiğinde, Türkiye için tek yönlü olmak kaydıyla bir nedensellik durumuna rastlanmıştır. (Kalyoncu, Yucel;2006).

Araştırmacıların yayımladığı çalışmasında 1980-2012 dönemleri arasında Türkiye ve İsrail'e ait bazı belirlenmiş makroekonomik büyüklükler ile savunmaya yapılan harcamalar analiz edilmiş, Türkiye için uzun vadeli sonuçlarda herhangi bir ilişki kurulamamışken, kısa vadeli sonuçlarda savunma alanında yapılan harcamaların enflasyon değeri doğrultusunda tek yönlü bir nedensellik oluşturduğu görülmüştür. İsrail tarafında ise analizler, oranlar arasında eş bütünleşme ilişkisi olarak sonuçlanmıştır (İpek;2014).

Bir araştırmada ekonomik büyümenin sekteye uğramasında askeri harcamaların bir etkisi olup olmadığını incelemek için Yunanistan ve Türkiye arasında bir karşılaştırma yapılmıştır. Çıkan bulgularda, Türkiye'nin askeri yatırımları ülkenin ekonomik büyümesine olumsuz bir katkı sağlarken, Yunanistan'a bakıldığında askeri yatırımların ekonomik büyüme üzerinde olumlu veya olumsuz kayda değer bir katkısı olmadığı görülmüştür. (Manamperi;2016).

Bir diğer çalışmada, Ortadoğu ülkelerinde askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki,1988-2012 yılları arasındaki sayısal veriler, doğrusal olmayan panel veri yaklaşımı ile analiz edilmiş veaskeri harcamalar ile ekonomik büyümenin arasında

doğrusal bir ilişki olmadığı görülmüştür (Karadam, Yıldırım, Öcal;2017).

Yayımlanan bir başka çalışmada, 1961-2015 yılları arasındaki veriler kullanılarak Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri arasındaki askeri harcamalar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Analizde Johansen-Juseliuseş bütünleşme ve Granger nedensellik ilkeleri kullanılmıştır. Sonuçlar incelendiği zaman Amerika Birleşik Devletleri'nin askeri ve savunma harcamaları ile ekonomik gelişme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi kurulamamıştır. Türkiye için sonuçlar yorumlandığında ise ekonomik büyüme ve savunma harcamaları arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi saptanmıştır (Korkmaz, Bilgin;2017).

3.3. Genel Çalışmalar:

Yapılan ampirik çalışmalar, savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki korelasyonu uzun dönemli olarak analiz etmekte ve bu konuda geniş bir literatürün varlığı bilinmekle beraber, bu çalışmalar net bir sonuç elde edememektedir.

1964-1985 yılları arasında Endonezya'nın savunma harcamalarına ve ekonomik gelişim sürecinin incelenmesi üzerine gerçekleştirilen bir çalışmada Granger nedensellik yöntemleri kullanılmıştır ve bu çalışmanın sonucunda savunma harcamalarının Endonezya'da ekonomik gelişimin bir unsuru olduğu ve zaman içerisinde daha fazla büyümeye sebep olacağı ve bir geri bildirim korelasyonunun olduğu araştırmacı tarafından gözlemlenmiştir (Frederiksen;1989)

Bir çalışma 55 gelişmekte olan ülke kategorisine giren ülkede ekonomik gelişim ile savunma harcamaları arasındaki korelasyonun araştırılması durumu söz konusu olup bu ilişkinin incelenmesi için Granger nedensellik testinin kullandığı gözlemlenmiştir. Bu çalışma sonucunda ortaya çıkan bulgular ise ülkelerin içerisinde genelleme yapılmasının mümkün olmadığı ve savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki korelasyonun genellemeye tabi tutulamayacağı yönündedir (Chowdhury;1991).

Yapılan bir başka çalışmada askeri harcamalar ile ekonomik gelişim arasındaki nedensel bağlantının incelenmesi için bir analiz sunulmakta, analiz sonuçları çift değişken arasındaki korelasyonun ülkeler arasında genelleştirmenin mümkün olmadığı ve iki değişken arasında nedensel bir bağ bulunmadığını ortaya koymuştur (Kusi;1994).

Diğer bir çalışma Güney Kore'yi baz alarak 40 yıllık bir dönemi incelemekte olup, savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkilerinin gözlemlendiği ve bunun gerçekleştirilebilmesi için üç eşitlikli bir ekonometrik model kullanımı ile ölçülmüştür. Bu ölçüm sonucunda savunma harcamalarının ekonomik olarak pozitif etkiye sahip olduğu yani ekonomik büyüme ile savunma harcamalarının artışı arasında pozitif bir korelasyon olduğu ortaya çıkmıştır (Heo;1999).

Grenger nedensellik analizi ile gelişmekte olan ülkelerin savunma harcamalarındaki değişim ile birlikte büyümenin arasındaki ilişki

incelenen bir başka makale daha karşımıza çıkmaktadır. Bu makale doğrultusunda 62 gelişmekte olan ülke kullanılmış ve korelasyonları incelenerek sonuçlar ortaya konmuştur. Bu sonuçlar bizlere 23 ülkede savunma harcamaları ile ekonomik kalkınma üzerinde ters orantılı bir nedensellik ortaya çıkmış bulunmakta, bununla beraber yedi ülkede iki yönlülük nedensellik tespit edilmesiyle beraber ekonomik büyümenin aynı zamanda savunma harcamalarını artırdığı gözlemlenmektedir. Gözlemlerin devamında ise on sekiz ülkede nedensel bir bağ ortaya konulamamış olup, on dört ülkenin verileri farklı şekillerde teste dâhil edilmiştir. Politika önerisi olarak araştırmacılar, yapılan diğer araştırmaların içerisinde bulunan ve yapısal mola olarak da adlandırılan kısa veri dizisi üzerinden askeri harcamalar ile alakalı olarak bazı verilerin elde edilmesinin önemli olduğunu vurgulamış ve yapısal farklılık veya kırılmaların dikkate alınmak suretiyle çözüm sunabileceği üzerinde fikirlerini paylaşmışlardır (Dakurah, Davies, Sampath; 2001).

Bir başka makalede ise Orta Doğu ülkelerinin özellikle Mısır, Suriye ve İsrail gibi devletlerin askeri harcamalarının ekonomik büyümeyle olan korelasyonu incelenmiş ve analizde Granger nedensellik yöntemi kullanılarak hükümetlerin sivil-askeri yapısı ile bu ülkelerin savunma harcamaları ile arasında bir bağlantı olup olmadığı incelenerek ekonominin bu durumdan nasıl etkilendiği gözlemlenmektedir. Bulgular gösteriyor ki devletlerin savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü olmak üzere bir korelasyon bulunmaktadır (Abu-Bader, Abu-Qarn; 2003)

Diğer bir araştırma Birleşmiş Milletler üyesi olan on beş farklı ülkede yapılan 1960 ve 2000 yılları arasındaki dönemi baz alan eş bütünleşme ve Grenger nedensellik testi uygulanması sonucunda ortaya çıkan savunma harcamaları ve ekonomik gelişim üzerindeki korelasyonun incelenmesi söz konusu olmakta, bulgular üç ülkede iki yönlü nedensellik tespit ettiğini göstermekte ve altı ülkede nedensellik genel anlamda büyümeden kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Bununla beraber üç ülkede eş bütünleşme gerçekleştirilememiş olup bir ülkede büyüme ile askeri harcama üzerine tek yönlü ilişki gözlemlenmiştir (Kollias, Manolas, Paleologou;2004).

Hindistan'ı baz alan bir başka çalışmada ise askeri harcamalar ile ekonomik gelişmeler arasındaki korelasyonun belirlenmesi adına Dreger modeli kullanılmış ve Grenger nedensellik testinin kullanıldığı gözlemlenmekte, bu testin sonuçları arasında Gayri Safi Yurt İçi Hasıla ve askeri harcamalar arasında çift yönlü nedensellik olduğu ortaya çıkmıştır. Askeri harcamaların ve Gayri Safi Yurt İçi Hasılanın artışı durumunda birbirini tetikleyeceği ima edilirken, aynı zamanda savunma harcamalarının orantısız bir biçimde artışının sonucu olarak olumsuz bir etki ile karşılaşacağı anlatılmaktadır. Politika önerisi olarak ise araştırmacılar, yapılacak olan harcamaların orantılı ve yavaş bir biçimde yapılması ve şok etkisi yaratmamasına özen gösterilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Tiwari;2010).

Bir diğer çalışma ise 1992-2006 yılları arasında 90 ülkenin panel verilerinin Granger nedensellik yaklaşımı ile incelenmesi, farklı gruplar arasında askeri harcamaların ve ekonomik gelişimin

korelasyonunu gözlemlenmesi gözümüze çarpmaktadır. Araştırmanın sonucu, belirli bir yüzde düzeyi ortaya koyarak düşük ekonomik güce sahip devletlerin savunma harcamalarındaki artış büyümeyi negatif yönde yüzde 10 civarında etkilemektedir. Bölgesel olarak incelendiğinde yüzde 5 civarında Güney Asya ve Avrupa ülkelerinde negatif yönde büyümeye sebebiyet verdiği bulgular arasındadır (Chang, Huang, Yang; 2011).

Savunma harcamalarının ekonomiye verdiği değişimin anlaşılması adına süper güçler üzerinde karşılaştırmalı analiz yapan bir başka çalışma gerçekleştirilmiş, bu çalışmada 1973-2011 yılları arası referans noktası olarak görülerek ARDL yaklaşımı ile Toda Yamamoto tekniği kullanılmış ve bu süper güçlerin savunma harcamaları ile ekonomik gelişimleri arasındaki korelasyon açıklanmaya çalışılmıştır. Savunma harcamalarının etkileri olarak ekonomik kalkınma ile uzun vadeli bir korelasyon olduğu gözlemlenmekte iken, nedensellik sonucuna göre bazı ülkelerde ekonomik büyümenin askeri harcamalara tek yönlü katkısı olduğu, diğerlerinin ise nedensellik bağıyla savunma harcamalarının ekonomik büyümeye yol açtığı gözlemlenmiştir (Topçu, Aras;2013).

1988-2010 yılları arasında kalan dönemi inceleyen bir başka çalışma, 106 ülkeyi dıştan kaynaklanan bir büyüme modeli üzerinde ve dinamik panel veri yöntemlerinin kullanılmasıyla beraber savunma harcamalarının ekonomik kalkınma üzerindeki büyük ve sabit bir panel üzerinde inceleyerek sonuçlara ulaşmış, bu sonuçlar dahilinde, hem kısa hem uzun vadede olmak üzere savunma harcamalarının

ülkenin ekonomik kalkınması üzerine negatif etkiye sahip olduğu ortaya çıkmıştır (Dunne, Tian; 2013).

Birim kök testi uygulanan bir başka çalışmada ise ARLD Eşbütünleşme Yaklaşımının yardımıyla Hindistan'da askeri giderlerin ekonomik gelişime olan etkisinin araştırılması amaçlanmış, uzun dönemli sonuçları doğrulayan çalışma birçok alanda gerçekleştirilen harcamalardan ziyade askeri harcamaların etkisinin çok daha olumsuz seviyelerde olduğunu kanıtlamaktadır. Granger nedensellik analizi yönteminin kullanıldığı çalışmada çift yönlü nedensellik olduğu ortaya çıkmıştır (Tiwari, Shahbaz;2013).

Diğer bir çalışmada ise 137 ülkenin savunma yükü ile Gayri Safi Yurt İçi Hasıla arasındaki korelasyon iki adımlı Genelleştirilmiş anlar yöntemi ile incelenmiştir. 137 Ülkenin savunmaya ayırdığı bütçe ile reel Gayri Safi Yurt İçi Hasıla arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada sonuç olarak bulgular, düşük veya orta gelirli ülkelerin ve hatta bazı yüksek gelirli ülkelerin savunma harcamalarının reel Gayri Safi Yurt İçi Hasıla'ya olan etkisi kısa süreli nedensellikten kaynaklandığı, sadece düşük gelirli ülkelerde ise reel GSYH ile savunma yükü arasında nedensellik bulunmuş ve bölgesel olarak da Asya ülkelerinde iki yönlü kısa süreli nedensellik olduğuna dair bulgulara rastlanmıştır. Bu durumun aksine üst-orta gelire sahip ülkelerde nedensellik bağına rastlanamamış ve bu ülkelerin bölgesel olarak Avrupa ve Orta Asya'da olması dikkat çekmiştir (Chen, Lee andChiu; 2014).

Bu makalelerden bir tanesi jeopolitik durumların etkisinde kalan savunma harcamaları ve bu harcamaların ekonomik büyüme ile ilişkisini incelenmiş ve bu incelemenin kapsamına BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika Cumhuriyeti) ekonomilerinin 1993-2014 yılları aralığı baz alınarak dahil edilmiştir. Akademisyenler bu araştırmada metodoloji olarak panel birim kök testini ve panel Granger testini uygulamıştır ki bu testlerin sonucu olarak karşımıza ekonomik büyümelerdeki her yüzde bir dilimindeki artışın karşılığı olarak savunma harcamalarında yüzde 0,54 civarında bir artışa sebep olduğu ortaya çıkmıştır. Bununla beraber Panel Granger testinin sonucu ise ortaya konulan değişkenlerin arasında çift yönlü olmak ile beraber kısa ve uzun dönem nedenselliklerinin ortaya çıktığı görülmüştür (Dash, Bal, Sahoo; 2016).

Bir başka çalışmada ise Nijerya'nın ekonomik büyümesi üzerinde durulurken silah ticaretinin ekonomik büyümeye olan etkisi hem uzun vadeli olarak hem de kısa vadeli olarak otoregresif dağıtılmış gecikme modeli olarak adlandırılan sistem ile incelenmiş ve savunma harcamaları dolayısıyla Nijerya ekonomisinin ağır darbeler aldığı sonucuna varılmıştır. Araştırmacılar aynı zamanda bir politika önerisi olarak Savunma Sanayisi ve Ticaret Odasının verimli olarak yönetilmek adına kendine uygun finansal imkanlar sağlaması gerektiğini söylemektedir (Aminu, 2016).

4. UYGULAMA:

Yerli ve yabancı literatürde bütçede önemli bir kalem olan ülkelerin savunma harcamaları ve savunma harcamaları üzerinde etkili olan makro düzeyde diğer ekonomik göstergeleri ile ilgili olarak çeşitli dönemleri kapsayacak şekilde birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda savunma harcamaları üzerinde etkili olan ekonomik göstergeler bazı durumlarda tek tek bazı durumlarda ise birden fazla olacak şekilde ele alınmıştır. Bu kapsamda bu bölümde yapılan çalışmanın amacı, GSYİH'nın savunma harcamalarında satın alma gücü paritesi ile diğer ekonomik göstergelerin etkisini belirlemektir. Ancak yapılan çalışmada asıl amaç olarak savunma harcamaları üzerinde satın alma gücünün etkisi belirlenmek olmasından dolayı kurulan ekonometrik modelde bağımlı değişken olarak savunma harcamaları ve bağımsız değişken olarak satın alma gücü paritesi iken diğer ekonomik göstergeler savunma harcamalarını etkileyen diğer değişkenler olarak hata terimi içinde olduğu farz ve kabul edilmiştir.

Çalışma kapsamında kurulan ekonometrik model panel veri modelidir. Literatürde birçok disiplinde panel veri modelleri oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır. Ancak konuya yabancı olan araştırmacılar için panel veri kavramı ile ilgili özet bilgilerin verilmesi gerekir. Dolayısıyla çalışmanın başlangıcında panel veri kavramının özet olarak açıklanmasının faydalı olacağı değerlendirilmiştir.

Herhangi bir değişkenin aynı zaman biriminde yani zaman sabitken birimlere göre değişimi gösteren serilere yatay kesit verileri olarak adlandırılırken ve herhangi bir değişkenin zaman içinde, zamana göre

değişimini gösteren seriler zaman serileri olarak adlandırılır. Ancak zaman serisi ve aynı birimlerden oluşan yatay kesit verilerinin bir araya getirilmesi ile oluşan veriye ise panel veri adı verilir. Diğer bir ifade ile panel veri, yatay kesit birimleri aynı olan havuzlanmış veridir.

Panel veriler ile çalışıldığında her bir birim tüm zamanlar boyunca gözlenmişse bu panel verilerine dengeli panel verileri ve eğer ana kütlede bazı birimler için bazı dönemlere ait veriler kayıpsa dengesiz panel veriler söz konusu olmaktadır. Yapılan uygulamalı çalışmalarda genellikle dengesiz panel veriler ile karşılaşılmaktadır. Eksik veriler için silme veya atama yapmak bir çözüm yoludur ve eksik verilere atama yapılması ile dengeli veri haline dönüştürülmektedir. Bu işlemler sonuçta etkinlik kaybına neden olabilir. Bu eksik verilerin tamamlanması yerine panel veri modelleri dengesiz veriler ile farklı yöntemler ile tahmin edilebilir.

Panel verileri analiz ederken karşımıza sabit etkili modeller ile tesadüfü etkili modeller çıkmaktadır. Sabit etkili modellerin katsayıları birimlere, zamana veya birimlere ve zamana göre değişim gösterirler. Bu modeller birimlere göre veya zamana göre değişimi belirleme amacıyla kurulmuşsa bu modellere tek faktörlü sabit etkili modeller ve birimlere ve zamana göre değişimi belirlemek için kurulmuşsa iki faktörlü sabit etkili modeller olarak adlandırılmaktadır. Verilerde meydana gelen değişim modellerin tüm katsayıları etkileyebilirse de, sabit etkili modellerdeki verideki değişimden etkilenen sabit katsayıdır, eğim katsayısı etkilenmez. Literatürde

dengesiz panel veri modellerinin tahmini için en çok kullanılan yöntemler sabit etkili havuzlanmış en küçük kareler yöntemi, grup içi tahminci (sabit etkiler tahmincisi) yöntemi, gruplar arası tahminci yöntemi, tesadüfü etkiler genelleştirilmiş en küçük kareler tahmincisi yöntemi ve en çok benzerlik tahmincisi yöntemidir. Bu yöntemler bazıları sabit etkili modellerde bazıları tesadüfü etkili modellerde kullanılmaktadır.

Literatürde oluşturulan modelin çözümü için sabit etkili modellerin mi yoksa tesadüfü etkili modellerin seçilmesi ile ilgili olarak birçok değerlendirmeler ve çözüm yolları önerilmektedir. Bu kapsamda Gujarati (2014) tarafından önerilen yöntemler aşağıda sunulmuştur.

Bir modelde zaman serisi veri sayısı, kesit verisi sayısından küçükse SEM ve HBM tarafından tahmin edilen katsayılarının değerleri arasında pek bir fark bulunmamaktadır. Bu durumda hesaplama kolaylığı açısından SEM yönteminin daha uygun olacağı düşünülmektedir.

Bir modelde zaman serisi veri sayısı küçük, kesit verisi sayısı büyükse, her iki tahmin yönteminden hesaplanan tahminler oldukça farklı olabilir. Örneklemdeki tekil veya kesit birimlerin oldukça büyük bir ana kütleden çekildiğine dair bir bilgi varsa bu durumda tahminler SEM yöntemi ile hesaplanmasının uygun olacağı değerlendirilmektedir. Eğer örneklemdeki kesitler veya birimler rassal olarak çekildiği bilgisi varsa bu durumda HBM yönteminin tahminlerin hesaplanmasında uygun olacaktır.

Bir modelde zaman serisi veri sayısı küçük, kesit verisi sayısından büyükse ve HBM varsayımları geçerli ise HBM yönteminin tahminleri SEM yöntemine göre daha iyidir.

Bir modelde HBM yöntemi, SEM yönteminin tersine ırk, cinsiyet gibi zaman sabit değişkenlerin katsayılarını da tahmin edebilir. SEM yöntemi böyle zaman sabit değişkenleri kontrol edebilir ancak EKYD veya öbek için tahmin modellerinde doğrudan tahmin edemez.

Çalışmada kullanılan SVNHAR ve SGP değişkenleri ile ilgili olarak yapılan panel veri analizi kapsamında düzenlenmiş istatistiki bilgiler Çıktı-1'de sunulmuştur. Çıktı-1 incelendiğinde panel veri analizi kapsamında 100 ülkeye ait 2010 ile 2016 yıllarına ait bilgiler yer almaktadır. n, ülke sayısını ve N ise 2010 ile 2016 yılları arasındaki yedi yıl ile ülke sayısını ifade etmektedir. Ayrıca yapılan analizde eksik gözlemlerin olduğuna dikkat etmek gerekir.

Çıktı-1:SVN ve SGP Değişkenleri İstatistikleri (Yapılan Analize Göre Düzenlenmiş Hali)

```
. summarize
```

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
ID	700	50.5	28.88671	1	100
Time	700	2013	2.00143	2010	2016
SVNHAR	671	16680.11	71120.04	7	758890
SGP	686	948327.4	2464403	0	1.99e+07

```
. xtsum  SVNHAR SGP
```

Variable		Mean	Std. Dev.	Min	Max	Observations
SVNHAR	overall	16680.11	71120.04	7	758890	N = 671
	between		69616.04	15	668438.3	n = 100
	within		7401.325	-55749.18	107131.8	T-bar = 6.71
SGP	overall	948327.4	2464403	0	1.99e+07	N = 686
	between		2448438	2187	1.63e+07	n = 99
	within		268475.2	-2572241	4537038	T-bar = 6.92929

4.1. Çalışmada Kullanılan Ekonometrik Model

Yerli ve yabancı literatürde yapılan incelemeler neticesinde savunma harcamalarını etkileyen birçok etkili olan ekonomik gösterge değişkenlerin bulunduğu tespit edilmiştir. Ancak tespit edilen bu ekonomik göstergeler savunma harcamaları değişkenini değişik şekillerde açıklayabilmektedir. Savunma harcamaları değişkenini açıklamak için bazı durumlarda açıklayıcı değişkenin logaritmasının alınması gerekirken bazılarının ise üssel veya doğrusal bir biçimde açıklanabildiği tespit edilmiştir. Ancak yapılan çalışmanın amacı savunma harcamaları üzerinde satın alma gücü paritesi değişkeni olmasından dolayı savunma harcamaları değişkeni açıklayıcı değişken alınarak savunma harcamalarını etkileyen değişkenleri alınmamış ve bu değişkenler hata terimi olarak kabul edilmiştir. Bu kapsamda bağımlı değişken GDP'e göre düzenlenmiş savunma harcamaları (SVNHAR) iken bağımsız değişken satın alma gücü paritesi (SGP)'dir. Her iki değişken arasındaki ilişki doğrusal olarak ele alınmıştır. Bu kapsamda kurulan ekonometrik model eşitlik (1)'de gösterilmiştir.

$$\text{SVNHAR}_{it} = \beta_0 + \beta_1 \text{SGP}_{it} + \varepsilon,\ \varepsilon \sim i.i.d.(0, \sigma^2) \quad (1)$$

4.2. Tahmin Yönteminin Seçilmesi

Dengesiz panel verilerde uygun modelin seçilmesi amacıyla literatürde çeşitli yöntemler kullanılmaktadır. Ancak kullanılan yöntemlerden Breusch-Pagan Testi ve Hausman Testi en yaygın kullanıma sahip yöntemlerdir. Yapılan çalışmada havuzlanmış ve tesadüfü etkili panel veri modelleri arasında tercih yapmak için Breusch-Pagan Testi, sabit etkili ve tesadüfi etkili modellerin arasında tercih yapmak amacıyla ise Hausman Testi kullanılmıştır.

Stata paket programında Breusch-Pagan Testi *xttest0* komutu ile yapılmaktadır. Bu kapsamda Stata paket programından elde edilen analiz sonuçları Çıktı-2'de yer verilmiştir.

Çıktı-2: Breusch-Pagan Testi Analiz Sonuçları

```
. xttest0
Breusch and Pagan Lagrangian multiplier test for random effects
        SVNHAR[ID,t] = Xb + u[ID] + e[ID,t]
        Estimated results:
                    |        Var     sd = sqrt(Var)
             ---------------------------------------
              SVNHAR |    5.15e+09       71793.24
                   e |    6.41e+07       8008.715
                   u |    1.51e+09       38892.91
        Test:   Var(u) = 0
                              chi2(1) =  1789.65
                           Prob > chi2 =     0.0000
```

Çıktı-2'de yer alan değerler incelendiğinde test sonucunda birim etkinin varyansının sıfıra eşit olduğu sıfır hipotezi reddedilmiştir. Bu durumda birim etkileri anlamlıdır ve havuzlanmış en küçük kareler yönteminin kullanılması uygun değildir.

Sabit etkili ve tesadüfi etkili modellerin arasında tercih yapmak amacıyla kullanılan Hausman Testinde sıfır hipotezi "birim etkili

modelde bağımlı ve açıklayıcı değişkenler korelasyonsuzdur" ve karşıt hipotezi ise "birim etkili modelde bağımlı ve açıklayıcı değişkenler korelasyona sahiptir." şeklindedir. Testin analizinin ilk aşamasında seçilen panel veri modeli tesadüfü etkili ve sabit etkili olmak üzere tahmin edilmiştir. Daha sonra tahmin denklemleri Stata yazılımında ayrı ayrı belleğe alınmış ve en son olarak Hausman Testi yapılmıştır. Bu kapsamda Stata paket programından Hausman Testi ile ilgili elde edilen analiz sonuçları Çıktı-3'de yer verilmiştir.

Çıktı-3: HausmannTesti Analizi

```
. hausman fe re
```

	Coefficients			
	(b) fe	(B) re	(b-B) Difference	sqrt(diag(V_b-V_B)) S.E.
SGP	.0039503	.0105682	-.0066179	.0005497

```
                b = consistent under Ho and Ha; obtained from xtreg
    B = inconsistent under Ha, efficient under Ho; obtained from xtreg

Test:  Ho:  difference in coefficients not systematic

          chi2(1) = (b-B)'[(V_b-V_B)^(-1)](b-B)
                  =      144.93
        Prob>chi2 =      0.0000
```

Çıktı-3'de yer alan analizde açıklayıcı değişkenlere ait parametre katsayıları, standart hatalar ve Hausman Ki-kare test istatistikleri yer almaktadır. Hausman test istatistiğine göre sıfır hipotezi reddedilmektedir. Bu durumda tesadüfi etkili modelin varsayımlarının karşılanmadığı ve bu nedenle sabit etkili modele ait tahminci ve tahmin sürecine devam edilmesinin uygun olacağı değerlendirilmektedir.

4.3. Seçilen Modelin Varsayımlarının Testi

Dengesiz panel veri modellerinde genellikle yukarıda açıklanan modeller kullanılmaktadır. Probleme uygun panel veri modeli seçildikten sonra ilk olarak seçilen modelin varsayımlarının incelenmesi ve kontrol edilmesi gerekmektedir. Dengesiz panel veri modellerinde genellikle yatay kesit bağımlılığı, otokorelasyon ve değişen varyans problemlerinin olup olmadığının araştırılması gerekmektedir. Panel veri modellerinde bu varsayımlarından biri veya birden fazlasının sağlanamaması durumunda tahmin edicilerin etkinliklerinin kaybolmalarına ve standart hatalarının sapmalı olmalarına neden olmaktadır. Dolayısıyla model tahmin edildikten sonra belirtilen varsayımlarının kontrol edilmesi gerekmektedir. Testin sonrasında varsayımlarda bir sapma tespit edilmesi durumunda model ile ilgili düzeltme işleminin yapılması ve sapmanın tahmin ediciler üzerindeki olumsuz etkinin kaldırılması gerekir.

4.4. Değişkenlerin Birim Kök Analizi

Sahte regresyon sorunu ile karşılaşmamak için her bir değişkenin durağan düzeyleri ile regresyon analizine katılması gerekir. Bu bağlamda, değişkenlerin durağanlık testlerinin yapılması önem arz etmektedir. Söz konusu analizi yapmak maksadıyla literatürde birçok birim kök testi bulunmaktadır. Yapılan çalışmada ise Fisher Tipi Augmented Dickey Filler birim kök testi ile Fisher Tipi Philips Perron birim kök testi kullanılmıştır. SVNHAR Değişkeni Birim Kök Analizi (dfüller, perron) sonuçları Çıktı-4'da ve SGP Değişkeni Birim Kök

Analizi (dfüller, perron) sonuçları ise Çıktı-5'de sunulmuştur. Ayrıca durağanlık sağlamak için her iki değişkene ait fark denklemleriile ilgili sonuçlar ise Çıktı-6 ve Çıktı-7'de yer almaktadır.

Çıktı-4:SVNHAR Değişkeni Birim Kök Analizi (dfüller, perron)

```
. xtunitroot fisher SVNHAR, dfuller drift demean lags(0)
could not compute test for panel 17
could not compute test for panel 30
could not compute test for panel 73
could not compute test for panel 84

Fisher-type unit-root test for SVNHAR
Based on augmented Dickey-Fuller tests
------------------------------------------
Ho: All panels contain unit roots           Number of panels       =    100
Ha: At least one panel is stationary        Avg. number of periods =   6.71

AR parameter: Panel-specific                Asymptotics: T -> Infinity
Panel means:  Included
Time trend:   Not included                  Cross-sectional means removed
Drift term:   Included                      ADF regressions: 0 lags
------------------------------------------------------------------------------
                                  Statistic      p-value
------------------------------------------------------------------------------
 Inverse chi-squared(192)  P       425.2381       0.0000
 Inverse normal            Z       -11.2734       0.0000
 Inverse logit t(484)      L*      -10.9474       0.0000
 Modified inv. chi-squared Pm       11.9024       0.0000
------------------------------------------------------------------------------
 P statistic requires number of panels to be finite.
 Other statistics are suitable for finite or infinite number of panels.
------------------------------------------------------------------------------

. xtunitroot fisher SVNHAR, pperron trend demean lags(0)
could not compute test for panel 17
could not compute test for panel 30
could not compute test for panel 73
could not compute test for panel 84

Fisher-type unit-root test for SVNHAR
Based on Phillips-Perron tests
------------------------------------------
Ho: All panels contain unit roots           Number of panels       =    100
Ha: At least one panel is stationary        Avg. number of periods =   6.71

AR parameter:    Panel-specific             Asymptotics: T -> Infinity
Panel means:     Included
Time trend:      Included                   Cross-sectional means removed
Newey-West lags: 0 lags
------------------------------------------------------------------------------
                                  Statistic      p-value
------------------------------------------------------------------------------
 Inverse chi-squared(192)  P       122.6851       1.0000
 Inverse normal            Z         5.3941       1.0000
 Inverse logit t(484)      L*        5.2234       1.0000
 Modified inv. chi-squared Pm       -3.5372       0.9998
------------------------------------------------------------------------------
 P statistic requires number of panels to be finite.
 Other statistics are suitable for finite or infinite number of panels.
------------------------------------------------------------------------------
```

Çıktı-4'de yer alan SVNHAR değişkenine ait dfüller ve perron birim kök testlerinin analiz sonuçları incelendiğinde dfüller birim kök p değerinin 0.000 ve anlamlı olduğu ancak perron birim kök p değerinin 1.000 ve birim köke sahip olduğu tespit edilmiştir.

Çıktı-5:SGP Değişkeni Birim Kök Analizi(dfüller, perron)

```
. xtunitroot fisher SGP, dfuller drift demean lags(0)

Fisher-type unit-root test for SGP
Based on augmented Dickey-Fuller tests
------------------------------------------
Ho: All panels contain unit roots           Number of panels       =     99
Ha: At least one panel is stationary        Avg. number of periods =   6.93

AR parameter: Panel-specific                Asymptotics: T -> Infinity
Panel means:  Included
Time trend:   Not included                  Cross-sectional means removed
Drift term:   Included                      ADF regressions: 0 lags
------------------------------------------------------------------------------
                                  Statistic      p-value
------------------------------------------------------------------------------
 Inverse chi-squared(198)  P       171.0961       0.9169
 Inverse normal            Z         3.5558       0.9998
 Inverse logit t(499)      L*        3.3249       0.9995
 Modified inv. chi-squared Pm       -1.3520       0.9118
------------------------------------------------------------------------------
 P statistic requires number of panels to be finite.
 Other statistics are suitable for finite or infinite number of panels.
------------------------------------------------------------------------------
```

```
. xtunitroot fisher SGP, pperron trend demean lags(0)

Fisher-type unit-root test for SGP
Based on Phillips-Perron tests
----------------------------------

Ho: All panels contain unit roots           Number of panels       =     99
Ha: At least one panel is stationary        Avg. number of periods =   6.93

AR parameter:    Panel-specific             Asymptotics: T -> Infinity
Panel means:     Included
Time trend:      Included                   Cross-sectional means removed
Newey-West lags: 0 lags
```

		Statistic	p-value
Inverse chi-squared(198)	P	114.1901	1.0000
Inverse normal	Z	13.2493	1.0000
Inverse logit t(479)	L*	13.4269	1.0000
Modified inv. chi-squared	Pm	-4.2116	1.0000

P statistic requires number of panels to be finite.
Other statistics are suitable for finite or infinite number of panels.

Çıktı-5'de yer alan SGP değişkenine ait dfüller ve perron birim kök testlerinin analiz sonuçları incelendiğinde; dfüller birim kök p değerinin 0.9169, perron birim kök p değerinin ise 1.000 ve her iki analizde de SGP değişkeninin birim köke sahip olduğu tespit edilmiştir.

Çıktı-6:SVNHARDeğişkeni Fark Denklemleri Analizi (dfüller, perron)

```
. xtunitroot fisher SVNHAR, dfuller drift demean lags(1)
could not compute test for panel 17
could not compute test for panel 30
could not compute test for panel 73
could not compute test for panel 84

Fisher-type unit-root test for SVNHAR
Based on augmented Dickey-Fuller tests
------------------------------------------
Ho: All panels contain unit roots           Number of panels       =    100
Ha: At least one panel is stationary        Avg. number of periods =   6.71

AR parameter: Panel-specific                Asymptotics: T -> Infinity
Panel means:  Included
Time trend:   Not included                  Cross-sectional means removed
Drift term:   Included                      ADF regressions: 1 lag
------------------------------------------------------------------------------
                                  Statistic      p-value
------------------------------------------------------------------------------
 Inverse chi-squared(186)  P       570.5325       0.0000
 Inverse normal            Z       -15.5126       0.0000
 Inverse logit t(469)      L*      -15.7799       0.0000
 Modified inv. chi-squared Pm       19.9371       0.0000
------------------------------------------------------------------------------
 P statistic requires number of panels to be finite.
 Other statistics are suitable for finite or infinite number of panels.
------------------------------------------------------------------------------

. xtunitroot fisher SVNHAR, pperron trend demean lags(3)
could not compute test for panel 17
could not compute test for panel 30
could not compute test for panel 73
could not compute test for panel 84

Fisher-type unit-root test for SVNHAR
Based on Phillips-Perron tests
------------------------------------------
Ho: All panels contain unit roots           Number of panels       =    100
Ha: At least one panel is stationary        Avg. number of periods =   6.71

AR parameter:    Panel-specific             Asymptotics: T -> Infinity
Panel means:     Included
Time trend:      Included                   Cross-sectional means removed
Newey-West lags: 3 lags
------------------------------------------------------------------------------
                                  Statistic      p-value
------------------------------------------------------------------------------
 Inverse chi-squared(192)  P       341.7853       0.0000
 Inverse normal            Z         0.4686       0.6803
 Inverse logit t(444)      L*       -1.7142       0.0436
 Modified inv. chi-squared Pm        7.6437       0.0000
------------------------------------------------------------------------------
 P statistic requires number of panels to be finite.
 Other statistics are suitable for finite or infinite number of panels.
------------------------------------------------------------------------------
```

Çıktı-6'da yer alan SVNHAR değişkenine ait dfüller ve perron fark değerlerinin analiz sonuçları incelendiğinde; söz konusu değişkenin dfüller fark alma işleminde birinci farkta ve perron fark alma işleminde ise üçüncü farkta durağanlaştığı tespit edilmiştir.

Çıktı-7: SGP Değişkeni Fark Denklemleri Analizi (dfüller, perron)

```
. xtunitroot fisher SGP, dfuller drift demean lags(2)
could not compute test for panel 41

Fisher-type unit-root test for SGP
Based on augmented Dickey-Fuller tests
------------------------------------------
Ho: All panels contain unit roots           Number of panels       =     99
Ha: At least one panel is stationary        Avg. number of periods =   6.93

AR parameter: Panel-specific                Asymptotics: T -> Infinity
Panel means:  Included
Time trend:   Not included                  Cross-sectional means removed
Drift term:   Included                      ADF regressions: 2 lags
------------------------------------------------------------------------------
                                  Statistic      p-value
------------------------------------------------------------------------------
 Inverse chi-squared(0)    P         0.0000            .
 Inverse normal            Z              .            .
 Inverse logit t(4)        L*             .            .
 Modified inv. chi-squared Pm             .            .
------------------------------------------------------------------------------
 P statistic requires number of panels to be finite.
 Other statistics are suitable for finite or infinite number of panels.
------------------------------------------------------------------------------

. xtunitroot fisher SGP, pperron trend demean lags(2)

Fisher-type unit-root test for SGP
Based on Phillips-Perron tests
------------------------------------------
Ho: All panels contain unit roots           Number of panels       =     99
Ha: At least one panel is stationary        Avg. number of periods =   6.93

AR parameter:    Panel-specific             Asymptotics: T -> Infinity
Panel means:     Included
Time trend:      Included                   Cross-sectional means removed
Newey-West lags: 2 lags
------------------------------------------------------------------------------
                                  Statistic      p-value
------------------------------------------------------------------------------
 Inverse chi-squared(198)  P       254.6062       0.0041
 Inverse normal            Z        11.5321       1.0000
 Inverse logit t(459)      L*        9.9073       1.0000
 Modified inv. chi-squared Pm        2.8446       0.0022
------------------------------------------------------------------------------
 P statistic requires number of panels to be finite.
 Other statistics are suitable for finite or infinite number of panels.
------------------------------------------------------------------------------
```

Çıktı-7'deyer alan SGP değişkenine ait dfüller ve perron fark değerlerinin analiz sonuçları incelendiğinde; söz konusu değişkenin

dfüller fark alma işleminde ve perron fark alma işleminde ikinci farkta durağanlaştığı tespit edilmiştir.

4.5. Sabit Etkili Modellerde Değişen Varyans Sorunun İncelenmesi

Panel veri modelleri ile ilgili varsayımlar birimler arası hata terimlerinin varyanslarının sabit olması gerekir. Fakat gerçek uygulamalarının çoğunda farklı yapılarda yatay kesit verileri bulunmaktadır. Birimler arası farklılıklar seçilen modelin parametrelerinde bu heterojenlikte farklılaşmaya neden olmaktadır. Seçilen modelde değişen varyans varken model oluşturulursa parametreler doğru tahmin edilir ancak yapılacak olan tahminler zayıf olma durumu ile karşı karşıya kalınır. Tahmin sonucunda standart hatalar sapmalı olacaktır. Değişen varyans sonucunda bu sorunun giderilmesi için dirençli dayanıklı standart hatalar üretilmelidir.

Sabit etkili modellerde değişen varyans sorunun olup olmadığının tespiti için Wald testi kullanılmaktadır. Stata paket programında söz konusu test xxtest3 konutu ile yapılmaktadır. Bu kapsamda SVNHAR ile SGP değişkenleri ile oluşturulmuş sabit etkili modelin değişen varyans testi sonuçları Çıktı-8'de yer almaktadır.

Çıktı-8: Modelin Değişen Varyans Testi (Wald Testi) Sonuçları

```
. xttest3

Modified Wald test for groupwise heteroskedasticity
in fixed effect regression model

H0: sigma(i)^2 = sigma^2 for all i

chi2 (99)  =    1.5e+35
Prob>chi2 =      0.0000
```

Çıktı-8'de yer alan değerler incelendiğinde Wald istatistiğini temsil eden 99 serbestlik dereceli Ki-kare istatistik değerinin anlamlılık düzeyinin *p(0.000)* olduğu görülmektedir. Bu değerin 0.05 anlamlılık düzeyinden küçük olmasından dolayı seçilen modelde değişen varyans sorununun bulunduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla söz konusu varsayımının düzeltilmesi için modelin robust halinin seçilerek kurulması gerekmektedir.

4.6. Sabit Etkili Modellerde Otokorelasyon Sorunun İncelenmesi

Panel veri modellerinde zaman boyutundan elde edilen bilgi ile belirlenen dinamik stokastik yapılar, hata terimlerinde otokorelasyon ilişkisini tanımlamaktadır. Otokorelasyonun gözardı edilmesi durumunda yapılacak tahminlerde regresyon katsayı sonuçları hala tutarlı olacak ancak artık etkili olmayacaktır. Bununlar birlikte elde edilen standart hatalar sapmalı olacaktır. Sabit etkili modellerde kurulan modellerde otokorelasyon sorununun olup olmadığının incelenmesi ile ilgili bir çok test olmasına rağmen çalışmamızda BaltagiWu LBI Testi kullanılmıştır. Analiz sonrasında elde edilen test sonuçlarının ikiye yakın olması birinci mertebe otokorelasyon olmadığı anlamına gelmektedir. Kurulan modelde otokorelasyonun tespiti durumunda modelde yer alan bütün değişkenlerin bir gecikmeli değerlerinden yeni bir model oluşturulur. Elde edilen sabit etkili model yeniden test edilerek otokorelasyon probleminin olup olmadığı araştırılır. SVNHAR ve SGP değişkenlerinden oluşan model test edildiğinde eldeedilen analiz sonuçları Çıktı-9'da yer almaktadır.

Çıktı-9: Modelin Otokorelasyon Testi (BaltagiWu LBI Testi) Sonuçları

```
. xtregar SVNHAR SGP, fe rhotype(dw) lbi

FE (within) regression with AR(1) disturbances  Number of obs      =       559
Group variable: ID                              Number of groups   =        97

R-sq:  within  = 0.0088                         Obs per group: min =         1
       between = 0.6950                                        avg =       5.8
       overall = 0.6850                                        max =         6

                                                F(1,461)           =      4.10
corr(u_i, Xb)  = 0.7444                         Prob > F           =    0.0435

------------------------------------------------------------------------------
      SVNHAR |      Coef.   Std. Err.      t    P>|t|     [95% Conf. Interval]
-------------+----------------------------------------------------------------
         SGP |   .0058318   .0028806     2.02   0.043      .000171    .0114925
       _cons |   9693.708   473.5493    20.47   0.000     8763.125    10624.29
-------------+----------------------------------------------------------------
      rho_ar |   .8703896
     sigma_u |   57684.17
     sigma_e |   2787.2587
     rho_fov |   .99767068   (fraction of variance because of u_i)
------------------------------------------------------------------------------
F test that all u_i=0:     F(96,461) =     9.15                 Prob > F = 0.0000
modified Bhargava et al. Durbin-Watson = .25962471
Baltagi-Wu LBI = .68977722
```

Çıktı-9'da yer alan tahmin tablosunun en alt iki satırında yer alan istatistik değerleri modelde otokorelasyonun varlığının araştırılması ile ilgili gerekli olan değerleri vermektedir. Bu kapsamda BaltagiWu LBI Testi istatistik değerinin 0.689 olduğu ve iki değerine kısmi olarak yakın olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu değer kurulan modelde kısmi olarak otokorelasyonun varlığını işaret etmekle beraber göz ardı edilebilir şeklinde karar verilebilir.

4.7. Sabit Etkili Modellerde Yatay Kesit Bağımlılığının İncelenmesi

Panel veri modeli analizinde seriye belli bir şok geldiğinde panel veride yer alan tüm yatay kesit birimlerinin ilgili şoktan aynı derecede etkilenip etkilenmediği araştırılmalıdır. Bu araştırma literatürde yatay kesit bağımlılığının araştırılması olarak bilinmektedir. Panel veri

modeli sabit etkili bir model olduğunda söz konusu problemin varlığı literatürde çeşitli yöntemler olmasına rağmen çalışmamızda Breusch Pagan Langrange Çarpanı Testi kullanılmıştır. Bu test Stata paket programında *xttest2* konutu ile yapılmaktadır. Bu kapsamda SVNHAR ile SGP değişkenleri ile ilgili olarak kurulan modelde yatay kesit bağımlılığı konusunda yapılan analiz sonucunda uygun sonuçlar elde edilememiştir. Dolayısıyla kurulan modelde yatay kesit bağımlılığının olduğu farz ve kabul edilerek dirençli robust standart hataların elde edilerek modelin kurulması gerekir.

4.8. Sabit Etkili Modelde Değişen Varyans, Otokorelasyon ve Yatay Kesit Bağımlılığı Durumunda Dirençli (Robust) Standart Hataların Elde Edilmesi:

Sabit etkili modelde değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı durumunda dirençli (robust) standart hataların elde edilmesinde literatürde yer alan tahmincilerden Driscoll-Kraay tahmincisi kullanılabilir. Söz konusu tahminci Stata paket programında *xtscc* komutu ile yapılmaktadır. Bu kapsamda elde edilen model Çıktı-10'da yer almaktadır.

Çıktı-10: Driscoll-Kraay Tahmincisi Sonuçları

```
. xtscc  SVNHAR SGP, fe

Regression with Driscoll-Kraay standard errors   Number of obs     =       658
Method: Fixed-effects regression                 Number of groups  =        99
Group variable (i): ID                           F(  1,     6)     =     72.02
maximum lag: 2                                   Prob > F          =    0.0001
                                                 within R-squared  =    0.0211

------------------------------------------------------------------------------
             |               Drisc/Kraay
      SVNHAR |      Coef.   Std. Err.      t    P>|t|     [95% Conf. Interval]
-------------+----------------------------------------------------------------
         SGP |   .0039503   .0004655     8.49   0.000     .0028113    .0050893
       _cons |   13062.35   572.8044    22.80   0.000     11660.75    14463.95
------------------------------------------------------------------------------
```

Sonuç olarak Çıktı-10'da yer alan analizi sonuçları incelendiğinde modelin genel anlamlılığını ölçen F testine göre kurulan modelin anlamlı *(p(0.0001)<0.05)* olduğu ve kurulan modelde yer alan SGP açıklayıcı değişkeninde meydana gelen bir birimlik değişme SVNHAR bağımlı değişkeninde ortalama olarak 0.0039'luk bir değişime neden olmaktadır.

SONUÇ

Yukarıda yapılan çalışmadaki verilerden de görülebileceği üzere savunma harcamaları ülkelerin ekonomik güçleri ile temelden bağlantılıdır. Ülkelerin satın alma gücü pariteleri ve gayrisafi yurt içi hasılaları incelenerek savunma harcamaları ile olan ilişkileri ele alınmıştır.

Savunma harcamaları ülkelerin varlıklarını belirleyen politikaların yönetilmesini etkileyen temel faktörlerden biridir. Savunma harcamaları ülkelerin ekonomik durumları ile doğru orantılı ilerleyerek onların güç durumlarını da değiştirip dış politikadaki dengelerin değişimini sağlamaktadır.

Yerli ve yabancı literatürde bütçede önemli bir kalem olan ülkelerin savunma harcamaları ve savunma harcamaları üzerinde etkili olan makro düzeyde diğer ekonomik göstergeleri ile ilgili olarak çeşitli dönemleri kapsayacak şekilde birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda savunma harcamaları üzerinde etkili olan ekonomik göstergeler bazı durumlarda tek tek bazı durumlarda ise birden fazla olacak şekilde ele alınmıştır. Bu kapsamda bu bölümde yapılan çalışmanın amacı, GSYİH'nın savunma harcamalarında satın alma gücü paritesi ile diğer ekonomik göstergelerin etkisini belirlemektir. Ancak yapılan çalışmada asıl amaç olarak savunma harcamaları üzerinde satın alma gücünün etkisi belirlenmek olmasından dolayı kurulan ekonometrik modelde bağımlı değişken olarak savunma harcamaları ve bağımsız değişken olarak satın alma gücü paritesi iken

diğer ekonomik göstergeler savunma harcamalarını etkileyen diğer değişkenler olarak hata terimi içinde olduğu farz ve kabul edilmiştir.

Çalışma kapsamında kurulan ekonometrik model panel veri modelidir. Yapılan çalışmanın amacı savunma harcamaları üzerinde satın alma gücü paritesi değişkeni olmasından dolayı savunma harcamaları değişkeni açıklayıcı değişken alınarak savunma harcamalarını etkileyen değişkenleri alınmamış ve bu değişkenler hata terimi olarak kabul edilmiştir. Bu kapsamda bağımlı değişken GDP'e göre düzenlenmiş savunma harcamaları (SVNHAR) iken bağımsız değişken satın alma gücü paritesi (SGP)'dir. Her iki değişken arasındaki ilişki doğrusal olarak ele alınmıştır. Çalışmada beş farklı model ele alınmış ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

Havuzlanmış en küçük kareler yöntemi ile hesaplanan değerler incelendiğinde; gözlem sayısının 700 olması gerekirken 658 olduğu ve panel verinin dengesiz panel verisi olduğu, modelin genel anlamlılık düzeyini ölçen F istatistik değerinin *(p(0.0000)<0.05),* SGP değişkeninin *(p(0.0000)<0.05)* ve sabit katsayının *(p(0.0000)<0.05)* anlamlı olduğu, modelde bağımlı değişken olan savunma harcamalarının satın alma gücü paritesi bağımsız değişkeni tarafından % 67.82 oranında diğer kısmın diğer değişkenlerce açıklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Yani SGP değişkeninde meydana gelen bir birimlik değişiklik SVNHAR değişkeninde ortalama olarak 0.02'lik bir değişime neden olur.

Grup içi tahminci (sabit etkiler tahmincisi) yöntemi ile hesaplanan değerler incelendiğinde; modelin genel anlamlılık düzeyini ölçen F istatistik değerinin *(p(0.0006)<0.05),* SGP değişkeninin *(p(0.001)<0.05)* ve sabit katsayının anlamlı *(p(0.000)<0.05)* olduğu, modelde bağımlı değişken olan savunma harcamalarının satın alma gücü paritesi bağımsız değişkeni tarafından % 67.87 oranında diğer kısmın diğer değişkenlerce açıklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Yani SGP değişkeninde meydana gelen bir birimlik değişiklik SVNHAR değişkeninde ortalama olarak 0.0039'luk bir değişime neden olur.

Gruplar arası tahminci yöntemi ile hesaplanan değerler incelendiğinde; modelin genel anlamlılık düzeyini ölçen F istatistik değerinin *(p(0.0006)<0.05),* SGP değişkeninin *(p(0.000)<0.05)* anlamlı ve ancak sabit katsayının ise anlamsız *(p(0.148)>0.05)* olduğu, modelde bağımlı değişken olan savunma harcamalarının satın alma gücü paritesi bağımsız değişkeni tarafından % 67.87 oranında diğer kısmın diğer değişkenlerce açıklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Yani SGP değişkeninde meydana gelen bir birimlik değişiklik SVNHAR değişkeninde ortalama olarak 0.02376'lık bir değişime neden olur.

Tesadüfü etkiler genelleştirilmiş en küçük kareler tahmincisi yöntemi ile hesaplanan değerler incelendiğinde; modelin genel anlamlılık düzeyini ölçen Wald istatistik değerinin *(p(0.0000)<0.05),* SGP değişkeninin *(p(0.000)<0.05)* anlamlı ve ancak sabit katsayının ise anlamsız *(p(0.143)>0.05)* olduğu, modelde bağımlı değişken olan savunma harcamalarının satın alma gücü paritesi bağımsız değişkeni

tarafından % 67.87 oranında, diğer kısmın diğer değişkenlerce açıklandığı sonucuna ulaşılmıştır.

En çok benzerlik tahmincisi yöntemi ile hesaplanan değerler incelendiğinde; modelin genel anlamlılık düzeyini ölçen LR istatistik değerinin *(p(0.0000)<0.05),* SGP değişkeninin *(p(0.000)<0.05)* anlamlı ve ancak sabit katsayının ise anlamsız *(p(0.120)>0.05)* olduğu, modelde bağımlı değişken olan savunma harcamalarının satın alma gücü paritesi bağımsız değişkeni tarafından % 67.87 oranında, diğer kısmın diğer değişkenlerce açıklandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmanın önemine binaen ileride yapılacak olan çalışmalar için ise;

- Araştırmada panel veri analizi savunma harcamaları ile satın alma gücü paritesi rakamları üzerinden yapılmıştır, devam çalışmalarında GSMH, kişi başına düşen milli gelir, enflasyon, istihdam, cari işlemler dengesi, toplam rezervler gibi farklı verilerin savunma harcamaları ile ilişkisinin incelenmesi şeklinde genişletilebilir.
- Çalışmada dünyadaki yüz ülkenin yedi yıllık savunma harcamaları ve satın almagücü pariteleriele alınmıştır, devam çalışmaları için ülke sayısı ve yıl aralığı arttırılabilir,
- Çalışmanın devamında ülkeler bölgesel ya da uluslar arası örgütlere üyelikleri baz alınıp gruplandırılarak yeni analizler yapılabilir.

KAYNAKÇA

Abu-Bader, S.,A. .-Q. (2003). Government expenditures, military spending and economic growth: causality evidence from Egypt, Israel, and Syria. Journal of Policy Modeling, 567-583.

Aminu, M.,U., (2016). The Interactional Impact of Defence Expenditure and Arms Importation on Economic Growth in Nigeria: An Autoregressive Approach. International Journal of Economics and Financial Issues, 538-543.

Brzoska, M.,(1995)"World Military Expenditures", Ed. K Hartley ve T. Sandler, Handbook of Defense Economics,Volume 1, Elsevier Science B.V., s.45-65.

Bulutoğlu, K., (2003). Kamu Ekonomisine GiriĢ Demokraside Devletin Ekonomik Kuramı, Ġstanbul, Yapı Kredi Yayınları:1816, 492s

Canbay Şerif, D. M. (2017). Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler Dengesine Etkisi: Türkiye Örneği . Journal of Emerging Economies and Policy , 86-104.

Candar, Ö. (2003). Military Expenditures And Economic Growth . Doktora Tezi, 1-57.

Chiu, P.-F. C.-C.-B. (2014). The nexus between defense expenditure and economic growth: New global evidence. Economic Modelling, 474-483.

Chowdhury, A. R. (1991). A Causal Analysis of Defense Spending and Economic Growth. The Journal of Conflict Resolution, 80-97.

Dakurah,A.H., S. P. (2001). Defense spending and economic growth in developing countries: A causality analysis. Journal of Policy Modeling, 651- 658.

Dash Devi Prasad, D. P. (2016). Nexus between defense expenditure and economic growth in BRIC economies: An empirical investigation . Theoretical and Applied Economics, 89-102.

Dritsakis, N. (2004). Defense spending and economic growth: an empirical investigation for Greece and Turkey. Journal of Policy Modeling, 249-264.

Frederiksen, P. (1989). The Relationship between Defence Spending and Economic Growth: Some Evidence for Indonesia, 1964–85. Contemporary Southeast Asia, 375-384.

Görkem, H. ve Işık S. (2008). "Türkiye"de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki ĠliĢki (1968-2006)", Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C: 25, No: 2, ss. 405-424.

Gujarati, N. ve Porter, D.C., (2014). Temel Ekonometri, Literatür Yayıncılık, İstanbul.

Halıcıoğlu, F. (2007). Defense spending and economic growth in Turkey: an empirical Application of New Macroeconomic Theory. Review of Middle East Economics and Finance, 193-201.

Heo, U. (1999). Defense Spending and Economic Growth in South Korea: The Indirect Link. Journal of Peace Research, 699-708.

Hsin-Chen Chang, B.-N. H. (2011). Military expenditure and economic growth across different groups: A dynamic panel Granger-causality approach. Economic Modelling, 2416-2423.

İpek, E. (2014). Savunma Harcamalarının Seçilmiş Makroekonomik DeğişkenlerÜzerine Etkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 113-125.

Dunne,J. P., N. T. (2013). Military Expenditure, Economic Growth and Heterogeneity. Defence and Peace Economics, 15-31.

Kalyoncu, H., ve Yücel, F., (2006). "An Analytical Approach on Defense Expenditure and Economic Growth: The Case of Turkey and Greece", Journal of Economic, C: 33, No: 5, ss. 336-343.

Karagöl,E. S. P. (2004). Does defence expenditure deter economic growth in Turkey. A cointegration analysis. Defence and Peace Economics, 289-298.

Karadam,D. Y. J. Y. (2017). Military expenditure and economic growth in Middle Eastern countries and Turkey: a non-linear panel data approach. Defence and Peace Economics, 719-730.

Kaya, S. S. (2013). Türkiye'de Savunma Harcamalarının İktisadi Etkileri Üzerine Nedensellik Analizi (1970 – 2010). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17-38.

Koban, E. (1998). "Savunma Harcamaları, Ekonomik Etkileri ve Türkiye"deki Gelişimi", Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Sayı: 355, Ocak, Ankara, ss. 40-54.

Kollias,C., G. M.-M. (2004). Defence expenditure and economic growth in the European Union: A causality analysis. Journal of Policy Modeling, 553-569.

Korkmaz,Ö., T. B. (2017). Askeri Harcamalar İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Karşılaştırmalı Analizi. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, 289-316.

Kusi, N. K. (1994). Economic Growth and Defense Spending in Developing Countries: A Causal Analysis. The Journal of Conflict Resolution, 152-159.

Maliye Bakanlığı,1993:s.11

Manamperi, N. (2016). Does military expenditure hinder economic growth. Evidence from Greece and Turkey. Journal of Policy Modeling, 1171-1193.

Sezgin, S. (2001). An empirical analysis of turkey's defence-growth relationships with a multi-equation model (1956- 1994). Defence and Peace Economics, 69-86.

Shaikh, M.,R.,Akhtar, M.,H.,Abbas, A. veMushtaq M. I. (2017), "Military Spending, Inequality and Economic Growth: Evidence from Pakistan",Pakistan Economic and Social Review,55(2),491-509 http://pu.edu.pk/images/journal/pesr/PDF-FILES/8-v55_2_17.pdf Erişim Tarihi:30.11.2019

Tekeoğlu, E. (2008). Defense expenditure and economic growth: empirical study on case of Turkey. Calhoun: The NPS Institutional Archive.

Topçu,M., İ. A. (2013). Economic impacts of military expenditures: a comparative analysis on superpowers of the world. Actual Problems of Economics,495-506.

Tiwari, A. K., M. S. (2013). Does Defence Spending Stimulate Economic Growth in India? Defence and Peace Economics, 371-395.

Tiwari, A. K. (2010). Defence Expenditure and Economic Growth: Evidence from India. Journal of Cambridge Studies, 117-131.

Yıldırım,J., S. S. (2005). Military Expenditure And Economic Growth in Middle Eastern Countries: A Dynamic Panel Data Analysis. Defence and Peace Economics , 283-295.

https://www.academia.edu/Abraham_Maslow_Ihtiyaclar_Hiyerarsisi_ve_Elestiri

https://www.sipri.org/databases/milex . 14.07.2018

https://knoema.com/SIPRI2019/sipri-military-expenditure-database-1949-2018 15.09.2019

https://www.worldbank.org./tr 10.10.2018

www.bumko.gov.tr 14.01.2019

BÖLÜM 4

ELEKTRONİK BANKACILIK

Gülay SELVİ HANİŞOĞLU[1]

[1] Dr. Öğr. Üyesi Beykent Üniversitesi, İstanbul, gulayselvi@beykent.edu.tr

GİRİŞ

Bilgisayar ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler finansal piyasalar ve finansal piyasalardaki ürünler üzerinde önemli etkiler yaptı ve değişikliklere yol açtı. Bilgi teknolojileri olarak tanımladığımız bu gelişmeler temelde iki alanda etkisini gösterdi. Birincisi, finansal işlemlerin maliyetini düşürerek finansal kurumların yeni finansal ürünler ve servisler sunarak daha karlı çalışmasını sağladı. İkincisi ise, yatırımcıların bilgiye erişimini kolaylaştırarak, şirketlerin hisse ihraçları yoluyla finansmana daha kolay ulaşmalarının yolu açılmış oldu (Mishkin,2012:274). Bilgi teknolojilerindeki hızlı gelişmeler yeni finansal ürünler ve hizmetlerin ortaya çıkmasına neden oldu.

Günümüzde teknolojik alandaki gelişmeler üretim, ulaşım, sağlık, hizmet sektörü gibi çok farklı alanlarda hayatımızı etkilemekle birlikte, teknolojik alandaki gelişmeleri yaygın olarak kullanan, en kısa sürede uygulamalarına adapte eden ve en fazla yararlanan kurumların başında finans sektörü ve finans sektörünün sürükleyici gücü olarak bankalar gelmektedir. Bankacılık sektöründe ise müşteri sayısının fazla olduğu perakende bankacılık ve bireysel bankacılık alanındaki uygulamalarda kullanılması, kurumsal ve ticari bankacılık uygulamalarında kullanılmasına göre daha yaygındır. Çalışmamızda Elektronik Bankacılık ürünlerinin neler olduğu, bu alanda yaşanan gelişmeler ile bankaların karlılığına etkileri incelenecek ve elektronik bankacılık alanında gelecekte nasıl ve ne yönde değişimler olabileceğine ilişkin değerlendirmelerle devam edilecektir.

1. ELEKTRONİK BANKACILIK VE KULLANILAN ÜRÜNLER

Elektronik Bankacılık için pek çok farklı tanımlama yapılabilir. Elektronik bankacılığı kısa ve net bir tanımla açıklamak pek mümkün değildir. Banka müşterileri açısından bakıldığında, bankacılık işlemlerini yaparken fiziki bir mekandan yani banka şubesinden bağımsız yüz yüze insan ilişkisini gerektirmeden, internet, telefon veya farklı bir iletişim altyapısı kullanarak bankacılık işlemlerinin yürütülebilmesini elektronik bankacılık olarak tanımlayabiliriz.

Elektronik bankacılık, elektronik kanallar vasıtasıyla bireysel ve diğer bankacılık ürünlerinin ve hizmetlerinin sağlanması demektir. Bu tür ürünler ve hizmetler, mevduat alma, borç verme, hesap yönetimi, finansal hizmet sunma, elektronik fatura ödeme ve elektronik para gibi diğer elektronik ödeme ürünleri ve hizmetlerini içerir. Elektronik bankacılığın iki temel özelliği faaliyetlerin yürütüldüğü teslim kanallarının tabiatı ve müşterilerin bu kanallara erişme yollarıdır. Yaygın teslim kanalları arasında "kapalı" ve "açık" ağlar vardır. "Kapalı ağlar" erişimi, üyelik koşulları anlaşması ile bağlı olan katılımcılarla (finansal kurumlar, tüketiciler, tüccarlar ve üçüncü şahıs hizmet sağlayıcılar) sınırlı tutar. "Açık ağlar"ın bu tür üyelik koşulları yoktur. Halen, müşterilere elektronik bankacılık ürünleri ve hizmetlerinin sağlandığı, yaygın olarak kullanılan erişim aygıtları, satış noktası terminalleri, otomatik banka makineleri, telefonlar, kişisel bilgisayarlar, akıllı kartlar ve diğer cihazları içerir (Bankalar Birliği, 1998:3).

Finans sektörünün, bilgi teknolojileri alanında yaşanan gelişmeleri, telekomünikasyon, bilgi işlem altyapısı ve bilişim ağları üzerinden kullanarak, ürün ve hizmetlerini bu altyapılar aracılığı ile sunmaları ve bu sistemlere uyumlaştırarak kullanılmasının sağlanmasını elektronik finansal hizmetler ve elektronik bankacılık olarak tanımlayabiliriz (Gkoutzinis,2006:7). Elektronik bankacılık olarak kullandığımız genel tanımlama için literatürde ve bankacılık uygulamalarında on-line bankacılık, internet bankacılığı veya mobil bankacılık deyimlerinin kullanıldığını görebiliriz. Her zaman birebir aynı anlamda kullanılmamakla ve küçük farklılıklar olmakla beraber tanımlanan olgunun genelde banka, şube veya genel müdürlük birimleri aracılığıyla sunulan geleneksel bankacılık hizmetlerinin doğrudan banka ofislerine gitmeden, tanımlanmış mekanlarda banka çalışanları ile yüz yüze gelmeden internet iletişim sistemi aracılığıyla, bilgisayar, cep telefonu gibi uygulamalar üzerinden bankacılık hizmetlerine erişilmesi veya bu hizmetlerin sağlanması olarak tanımlayabiliriz. Internet Bankacılığında, banka müşterileri bankanın tasarlanmış internet sitesine giriş yaparak işlemlerini gerçekleştirmektedir. Mobil uygulamalarda ise internet bankacılığından farklı olarak tanımlanan, bankaların farklı markalar altında sundukları diğer internet bankacılığı uygulamalarıdır. Cep telefonlarına indirdikleri uygulamalar aracılığı ile müşteriler bankadaki bilgilerine ulaşabilmekte ve bankacılık işlemlerini gerçekleştirebilmektedirler.

Elektronik Bankacılık hizmetlerinden herhangi birini kullanarak banka müşterileri, bankalardaki hesaplarına, çalışma saatlerinden bağımsız

olarak istedikleri saatte ulaşabilmekte ve istedikleri işlemlerden bazılarını (mümkün olanları) hemen gerçekleştirebilmektedir. Bazı işlemler için ise gerçekleştirilmeleri için gerekli talimatları bırakabilmektedir. Örneğin aynı bankadaki hesapları arasında para transferini her istediği zaman sistem aracılığı ile gerçekleştirebilirken, diğer bir bankadaki hesabına para gönderimini ancak Merkez Bankası ödeme sistemlerinin açık olduğu saatlerde gerçekleştirilmek üzere talimat bırakabilmektedir. Benzer şekilde internet ve diğer iletişim altyapıları aracılığı ile yatırım ürünleri alım satım işlemleri yapabilmekte veya yatırım ürünlerindeki fiyat değişikliğini izleyebilmektedir.

Yukarıdaki tanımlama ve örneklerden yola çıkarak, elektronik bankacılığın mekansal ve zamansal bağımlılıkları en aza indirdiğini hatta bankacılık işlemlerini zaman ve mekansal bağımlılıklardan kurtararak, her istediğimiz yerden, her istediğimiz anda ulaşılabilir hizmetler haline gelmesini sağladığını söyleyebiliriz. Elektronik bankacılık uygulamalarından bireysel müşteriler olarak tanımlanan şahışlar, küçük ve orta ölçekli şirketler ve büyük uluslararası şirketler, vakıf dernek benzeri kuruluşlar ve devletler faydalanabilmektedir.

Elektronik Bankacılık alanında piyasa ihtiyaçlarına uygun ürünler ve uygulamalar yaratarak kendileri için avantaj yaratan şirketlere aşağıdaki örnekleri verebiliriz. Hollanda'da yerleşik küçük bir finansal kurum elektronik bankacılık hizmetlerine yatırım yaparak, ING Direct uygulamasıyla internet bankacılığında uluslararası bir lider konumuna gelmiştir. İtalya'da modası geçmiş bir kurum olarak algılanan posta

idaresi, ön ödemeli olarak çıkarttığı kartlardan sekiz milyona yakın satarak Poste Italiane adını piyasa lideri olarak kabul ettirmiştir. Kenya'da Safaricom isimli telekom operatörü cep ya da seyyar telefonlar aracılığıyla kişiden kişiye doğrudan para aktarımını sağlayan P2P (person-to-person) uygulamasıyla piyasa lideri olmuştur. (Nicoletti,2014:4) Elektronik Bankacılık uygulamalarından bazıları aşağıda detaylandırılmıştır.

2.1. Bankamatik, A.T.M. (Automated Teller Machine-Otomatik Para Makinaları)

A.T.M. ler her hangi bir aracı olmaksızın bankacılık işlemlerinin gerçekleştirilebildiği elektronik bankacılığın ilk uygulaması olarak değerlendirilmektedir. Ticari olarak 1968 yılında kullanılmaya başlamıştır. Yalnızca para ödemek amacıyla kullanılan ilk uygulamalardan beri oldukça gelişmiş ve para yatırma, fatura ödeme, para transferleri yapma, fatura ödeme, danışmanlık işlemlerinin gerçekleştirildiği çok fonksiyonlu uygulamalara sahip olmuştur. Kullanılmaya başladıktan sonraki 16 yıl içinde toplam A.T.M sayısı 100.000'e ulaşmıştır. İkinci 100.000'e ise izleyen dört yıl içinde ulaşmış ve kullanım hızı oldukça artmıştır (Kondabagil,2007:3). Günümüzde kullanılan A.T.M.lerin fonksiyonları çeşitlenmiştir. Yatırım hizmetlerinin sunulduğu, müşteriye farklı ürünlerin sunulduğu çapraz satış yapabilen finansal araçlar haline dönüşmüştür. Aynı zamanda müşterilerini retina okuma yoluyla tanıyan ve sözlü olarak uyarılar yapabilen modelleri bulunmaktadır. A.T.M.ler tarafından sunulan hizmetlerin ve ürün çeşitliliğinin gelişimleri devam etmektedir.

2.2. Kredi Kartı, Banka Kartı, P.O.S

Müşterilere doğrudan erişim yetkisi ile işlem yapmayı sağlayan Otomatik Para Makinelerinden sonra elektronik bankacılık alanında ikinci önemli gelişme olarak, harcama yapmayı sağlayan plastik kartlar ve ödeme noktalarında kullanılan P.O.S (Point Of Sale) olarak adlandırılan ödeme cihazlarını sayabiliriz. Elektronik para transferlerinin farklı bir uygulaması olan kartlar ve ödeme cihazlarının kullanımı ile ödemeler hızlanmış ve banka maliyetlerinde düşüşler olmuştur.

Kredi kartı; kart çıkaran kuruluşların müşterilerine belirli limitler dâhilinde açtıkları kredilerle, nakit kullanmaksızın mal ve hizmet alabilmeleri, nakit kredi çekebilmeleri için verdikleri ödeme aracıdır. Kısaca kredi kartı, bankada kredi olması demektir. Bankadaki hesaplarda, hiç para olmasa bile alışveriş yapılabilir. Banka, ortalama bir ay boyunca bu alışverişlerin tutarlarını müşteri adına öder. Banka da her ay düzenli olarak hesap bildirim cetveli düzenler. Hesap bildirim cetvelindeki tutarın istenirse tamamı son ödeme tarihinde ödenebilir veya yasanın uygun gördüğü minimum ödeme tutarı ödendikten sonra geri kalan bölümü belli bir faiz karşılığı kredilendirilebilir. “Plastik para” olarak nitelendirilen kredi kartlarının kullanımları; para taşıma riskini azaltması, itibar göstergesi olması, puan biriktirerek bedava alış veriş imkânı sağlaması ve ödeme kolaylığı sağlaması gibi avantajlar sayesinde her geçen gün biraz daha yaygınlaşmaktadır (Kaya, 2009).

2.3.Telefon Bankacılığı

Telefon bankacılığı, elektronik bankacılık uygulamalarından biridir. Hesap bakiyesi öğrenme, kredi kartı ile ilgili bilgi alma veya bildirim yapma gibi işlemlerin yanısıra para transferleri için de telefon bankacılığı kullanılmaktadır. Belli sayıların tuşlanarak bilgilere ulaşılması veya belirli işlemlerin yapılabilmesi mümkün olmaktadır. Ayrıca telefon aracılığıyla canlı bağlantı kurulup, belli güvenlik aşamalarından geçilerek çağrı merkezinde çalışan kişilere ulaşarak işlem yapılması, bilgi alınması veya çeşitli talimatların bırakılması şeklinde işlemler yapılabilmektedir.

2.4.Internet Bankacılığı

Internet bankacılığını, elektronik bankacılık ürün ve hizmetlerinden internet ile bağlanılan kişisel bilgisayar veya internet üzerinden servis sunan diğer araçlar aracılığıyla bilgi alınması, işlem yapılması veya faydalanılması olarak tanımlayabiliriz (Gkoutzinis, 2006:8). Internet Bankacılığı uygulamaları ile nakit para çekmek dışındaki tüm elektronik bankacılık işlemleri geçekleştirilebilmektedir. Bu hizmetlerden banka müşterileri, bankaların çalışma saatlerinden bağımsız olarak istedikleri saatlerde ve istedikleri yerde faydalanabilmektedirler.

2.5.Kredilendirme ve Finansman

Finansal piyasalardaki gelişmeler ve finansal piyasalardaki bilginin ulaşılabilir hale gelmesiyle, kredi veren kuruluşların ve kredi ihtiyacı

olan kişilerin bu piyasalarda işlem yapması kolaylaştı. Kredi ihtiyacı olan kişiler veya kurumlar piyasada bankaların faiz oranları ve komisyonlarını elektronik bankacılık uygulamalarından kolayca öğrenebilirler. Kredi veren kuruluşlar ise gene elektronik bankacılık alanındaki gelişmeler sayesinde kredi almak için kendilerine başvuran kişilerin toplam ne kadar kredi borcu olduğunu, su an açık olan kredilerine ait veya geçmiş dönemlerde kullandığı kredilerden zamanında ödemediği faiz veya anaparası olup olmadığını öğrenebilirler. Ayrıca elektronik bankacılık alanındaki gelişmeler sayesinde müşterilerinin ulaştıkları bilgileri ile kredi değerliliğine karar verebilirler.

2.6. Diğer Yenilikçi Uygulamalar

2.6.1. Menkul Kıymet Alım Satım Işlemleri

Elektronik bankacılık uygulamaları ile şahışlar ve şirketler yerel ve uluslararası borsaları anında takip ederek, hisse senedi, devlet tahvili ve hazine bonosu alım satım işlemlerini elektronik bankacılık uygulamaları üzerinden gerçekleştirebilmektedir.

2.6.2. S.W.I.F.T.

S.W.I.F.T. (Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication) uygulamaları ile bu sisteme üye olan bankalar standart mesaj formatları kullanarak para transferleri gerçekleştirmekte ve bilgilendirme mesajlarını güvenli bir şekilde göndrmektedirler. Ödeme sistemleri ve elektronik bankacılığın önemli uygulamalarından biridir.

2.6.3. Fatura, Vergi ve Aidat ödemeleri

Elektrik, telefon, doğalgaz gibi fatura ödemelerinin ve vergi borçlarının hesaplardan otomatik olarak ilgili kurumlardan gelen dosyalar aracılığı ile tahsil edilmesi işlemidir.

3. TÜRKİYE'DE ELEKTRONİK BANKACILIK

Avrupa Birliği Komisyonu tarafından 21 Aralık 2016 tarihinde yayınlanan kararında Türkiye'de Bankacılık Sektörü'nün AB ile eşdeğer düzenleme ve uygulamalara sahip olduğunu teyit etmiştir (TBB, Bankalarımız,2017 a;18). Avrupa Birliği, Amerika Birleşik Devletleri ve diğer gelişmiş ülkelerde kullanılan elektronik bankacılık ürünlerinin tümü Türkiye'de vardır ve kullanılmaktadır. Genç nüfus yapısı, elektronik bankacılık hizmet ve ürün kullanım artışında önemli etkenlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Türkiye'de internet bankacılığı ilk olarak Garanti Bankası ve İş Bankası tarafından 1997 yılında uygulanmaya başladı. ((Özkan & İpekten, 2017, s. 651)

Türkiye'de bankacılık sisteminde elektronik bankacılık ürünlerinden biri olan Paramatik yani A.T.M.ler 1980'li yılların sonuna doğru hizmet vermeye başlamıştır. Aktif digital müşteri sayısı 2017 itibarıyla 32 milyondan fazladır. (TBB, Bankalarımız,2017 b;1) Internet Bankacılığı hizmetleri 2017 yılı itibarıyla 27 banka tarafından verilmektedir. Mobil Bankacılık hizmetleri ise 18 banka tarafından verilmektedir. Aşağıdaki tabloda bu bankaların listesi ve bankaların hizmet verdikleri sitelerin veya mobil uygulamaların adresleri yer almaktadır. Bankalar Birliği'ne

site ve internet erişim adresi bildirimi yapmayan bankalar bu hizmeti veriyorsa tabloda bu hizmetin varolduğu yazılmıştır.

Tablo:1 Türkiye'de Internet ve Mobil Bankacılık Hizmeti Veren Bankaların Listesi

BANKA ADI	INTERNET BANKACILIĞI	MOBİL BANKACILIK
Akbank T.A.Ş.	VAR	VAR
Aktif Yatırım Bankası A.Ş.	online.aktifbank.com.tr,https://internetsubesi.passolig.com.tr	YOK
Alternatifbank A.Ş.	VAR	VAR
Anadolubank A.Ş.	VAR	YOK
Arap Türk Bankası A.Ş.	A&T Bank İnternet Şubesi	YOK
Bank Of Tokyo-Mitsubishi UFJ Turkey A.Ş	VAR	YOK
BankPozitif Kredi ve Kalkınma Bankası A.Ş.	www.bankpozitif.com.tr	VAR
Burgan Bank A.Ş.	VAR	YOK
Citibank A.Ş.	VAR	VAR
Denizbank A.Ş.	VAR	VAR
Fibabanka A.Ş	VAR	VAR
Finans Bank A.Ş.	QNB Finansbank ve enpara.com İnternet Şubeleri	QNB Finansbank Cep Şubesi, enpara.com Cep Şubesi
HSBC Bank A.Ş.	https://bireysel.hsbc.com.tr/	HSBC Mobil Bankacılık
ICBC Turkey Bank A.Ş.	VAR	YOK
ING Bank A.Ş.	www.ingbank.com.tr	ING Mobil, Paramara
Odea Bank A.Ş.	online.odeabank.com.tr	Odeabank mobil uygulama
Şekerbank T.A.Ş.	Şekerbank İnternet Şubesi	Şeker Mobil Şube
Turkish Bank A.Ş.	www.turkishbank.com	YOK
Turkland Bank A.Ş.	www.tbank.com.tr	YOK
Türk Ekonomi Bankası A.Ş.	www.teb.com.tr	CEPTETEB Mobil Uygulama, Pratik Borsa
Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş.	www.ziraatbank.com.tr	Ziraat Mobil, Ziraat Tablet, Ziraat Wap
Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	VAR	VAR
Türkiye Halk Bankası A.Ş.	VAR	VAR
Türkiye İş Bankası A.Ş.	Internet Şubesi	İşCep ve Maximum Mobil
Türkiye Sınai Kalkınma Bankası A.Ş.	VAR	YOK
Türkiye Vakıflar Bankası A.Ş.	www.vakıfbank.com.tr	VakıfBank Mobil Bankacılık
Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	Yapı Kredi İnternet Şubesi, Nuvo İnternet Şubesi	Yapı Kredi Mobil , Borsa Cepte, Yapı Kredi Cüzdan, Nuvo Mobil

Kaynak: (Türkiye Bankalar Birliği, Bankalarımız, 2017b;14)

Kartlı işlem hacmi Bankalararası Kart Merkezi'nin (BKM) verilerine göre, banka kartı ve kredi kartı ile yapılan işlem hacmi 1.191 milyar TL

(338 milyar dolar), GSYH'ya oranı ise yüzde 46 olmuştur. Sadece kredi kartları ile yapılan işlem hacminin artış hızı yüzde 10'dur (Bankalarımız, 2016:27). 2017 yılı itibarıyla kredi kartı sayısı 62 milyonu, banka kartı sayısı ise 131 milyonu aşmıştır. POS cihazı ve ATM sayıları da sırasıyla 1,6 milyon ve 49 bin düzeyinde gerçekleşmiştir. İnternet bankacılığı işlemlerini kullanan müşteri sayısı 20,4 milyon kişiye ulaşmıştır. Müşterilerin yüzde 93'ü bireysel, yüzde 7'si kurumsaldır. İnternet bankacılığından yapılan finansal işlem hacmi 2.960 milyar TL'dir (Bankalarımız, 2016:27).

Tablo 2: Yıllar itibaıyla POS, ATM ve Kart Sayısı

Dönem	POS Sayısı	ATM Sayısı	Kart Sayısı	
			Toplam Kredi Kartı	Toplam Banka Kartı
2013 YILI	2.293.695	42.011	56.835.221	100.164.954
2014 YILI	2.191.382	45.576	57.005.902	105.513.424
2015 YILI	2.158.328	48.277	58.215.318	112.383.854
2016 YILI	1.746.220	48.421	58.795.476	117.011.685
2017 YILI	1.656.999	49.847	62.453.610	131.593.443

Kaynak: Bankalararası Kart Merkezi A.Ş. https://bkm.com.tr/pos-atm-kart-sayilari/

Türkiye bankacılık sektöründe 2000'lı yıllarda başlayan elektronik bankacılık alanındaki yatırımlar, 2010 yılı ve sonrasında çeşitlenmiş ve yaygınlaşmıştır. Mobil bankacılık uygulamalarında Yapı Kredi, Garanti, İş Bankası, Akbank gibi büyük bankalar öncülük etmekte ve ürünleriyle öne çıkmaktadırlar. Türkiye'nin genç nüfus avantajı ve

%80'lerin üzerinde mobil telefon sahipliğiyle mobil bankacılık uygulamalarının yaygınlaşacağı önemli bir pazar olarak değerlendirilmektedir.

4. ELEKTRONİK BANKACILIĞIN AVANTAJLARI ve RİSKLERİ

Elektronik Bankacılığın gelişmesine paralel bankalar ve müşteriler açısından bazı avantajlar, yararlar ortaya çıkmış fakat aynı zamanda elektronik bankacılığın getirdiği yeni uygulamalar bazı riskleri gündeme getirmiştir. Elde edilen avantajların geliştirilmesine ve arttırılmasına yönelik çabalar ile risklerin azaltılmasına yönelik çabalar günümüzde bankacılığın üzerinde önemle durduğu konuların başına gelmektedir. Avantajların arttırılması karlılık ve müşteri memnuniyetine katkı sağlarken, risklerin azaltılması ise muhtemel parasal kayıpların azaltılmasına ve bu nedenlerle ortaya çıkacak müşteri memnuniyetsizliğinin yaşanmamasına katkı sağlayacaktır.

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler son yıllarda bankacılık ürünlerinin çeşitliliği ve hizmet sunumuna önemli katkılar yapmıştır. Yeni dağıtım kanallarının ortaya çıkması, elektronik bankacılık alanındaki gelişmeler, ürünlerin internet aracılığı ile müşterilere daha kapsamlı biçimde sunulmasını sağlamıştır. Daha iyi teknoloji, daha fazla dağıtım kanalının getirdiği esneklik bankacılık ürünlerinin kalitesini arttırmış ve bunların sonucunda müşterilerin bankacılık hizmetlerinden memnuniyeti artmıştır. (Belas vd.2015:17)

4.1. ELEKTRONİK BANKACILIĞIN AVANTAJLARI

Elektronik Bankacılığın avantajları çok farklı kriterlere göre gruplanabilmektedir. Çalışmamızda bu avantajlar aşağıda yer aldığı gibi 11 ana başlıkta özetlenmiştir.

4.1.1. Bankacılık Hizmetlerine Ulaşılabilirlik

Elektronik Bankacılığın gelişimi ile birlikte sağlanan avantajlardan birincisi, müşterilerin internet bağlantısı olan her yerden ve her istedikleri an hesaplarına ulaşabilmeleridir. Bankalar tarafından 7/24 kesintisiz hizmet sunulması ile bireysel, ticari ve kurumsal müşteriler hesaplarına istediklerinde ulaşarak para transferleri gerçekleştirmekte, hesap bakiyelerini ve hesap hareketlerini kontrol edebilmekte, yatırım işlemleri veya fatura ödeme işlemleri gerçekleştirebilmektedirler. Daha önceki dönemlerde kişiler veya şirketler hesap detaylarını görebilmek için bankadan kendilerine kağıt ortamında posta ile gönderilecek hesap ekstrelerini beklemek veya bankaya giderek hesap ekstresi almak zorunda idiler. Bu durumda hesaplarıyla ilgili alacakları aksiyonu hesap ekstresinin ellerinde ulaştığı gün alabildiklerini varsayarsak bile, ekstrelerin belli dönem aralıklarıyla basılması (haftalık veya aylık olabilir), postada gönderilmesi için gerekli süreleri göz önüne aldığımızda en az bir haftalık gecikme ile ilgili aksiyonları alabildikleri tahmin edebiliriz. Elekronik bankacılığın gelişmesi ile hesaplarına istedikleri an, günde bir kaç kere ulaşarak, hesaplarıyla ilgili aksiyonları çok daha kısa sürelerde günlük olarak almaya başladılar. Hesaplarıyla ilgili aksiyonlar için, ne

kadar para kullanabilecekleri veya yatırım için hesaplarındaki paraların ne kadarını kullanabileceklerine karar vermelerini örnek gösterebiliriz. Özellikle çok sayıda tahsilatın gerçekleştiği perakende sektöründe veya kurumsal müşteri hesaplarında hesap bakiyelerinin ve hesap hareketlerinin günlük olarak detaylı takip edilebilmesi, harcama ve yatırım kararlarının verilmesini hızlandırarak şirketlere önemli maliyet avantajları sağlamakta ve karlılıklarını arttırabilmek için önemli fırsatlar sunmaktadır.

4.1.2. Hata Oranlarının Azaltılması

Elektronik Bankacılığın gelişimi ile sağlanan ikinci önemli avantaj, bankacılık işlemlerinin hatasız olarak gerçekleştirilmesi veya bankacılık işlemlerindeki hata oranlarının azalmasıdır. Hatalı işlemler ve hatalı işlem yapma olasılığının azaltılması elektronik bankacılığın gelişimi ile bir kaç farklı yönden etki yaparak azalmıştır. Öncelikle el yazılarının karmasıklığı ve kişilere özgü nitelikleri nedeniyle talimatların doğru okunamaması işlemlerin hatalı sonuçlandırılmasına yol açabiliyordu. Elektronik ortamda verilen talimatlarda el yazısının hatalı okunması gibi bir problem tamamen ortadan kalkmıştır. Diğer yandan bankaların kendi otomasyon sistemlerinde işlemlerin sonuçlandırılmasına yönelik süreçlerin ve kontrol noktalarının sisteme yüklenmesi ve onay sistematiklerinin oluşturulması ile hatalı işlemlerin oranı azalmıştır. Örneğin müşteri talimatına göre ithalatçı müşterisine TL karşılığı USD satmak için işlem yapacak banka elemanı elektronik bankacılığın gelişmediği dönemlerde kullanacağı

kuru Merkez Bankası sisteminden alarak değerleri kendi hesaplayacaktır. Bu hesaplamalar sırasında yapılabilecek muhtemel hatalar hem müşterinin zarara uğramasına yol açabilmekte, hem de sonrasında düzeltme için müşteri ve banka için önemli vakit kaybına neden olmaktaydı. Günümüzde kullanılan elektronik bankacılık uygulamalarında ise işlem yapılacak kurlar banka sistemlerine tanımlı olduğundan banka çalışanlarının yapacakları hesaplama hataları nedeniyle ortaya çıkacak potansiyel müşteri zararları ve sonrasında bunun düzeltilmesi için yaşanacak zaman kayıpları ortadan kalkmıştır. Bankaların biribirlerine para transferlerinde kullanılan daha önce söz ettiğimiz S.W.I.F.T. sistemi bankalar arasında hatalı para transferleri ve hatalı işlem yapılma olasılığının azaltılmasında önemli katkılar yapmıştır.

4.1.3. İşlem Maliyetlerinin Azaltılması

Elektronik Bankacılığın gelişimi ile sağlanan üçüncü avantajı, bankaların işlem maliyetlerinin düşürülerek, bankaların daha düşük maliyetlerle çalışması olarak gruplandırabiliriz. Elektronik bankacılık alanındaki gelişmelerin banka maliyetleri ile ilişkisi iki yönlüdür. Yani maliyetler açısından hem bazı dezavantajlar hem de avantajlar yaratmaktadır. Bankaların maliyet avantajlarına örnek olarak öncelikle fiziki alan ihtiyaçlarını verebiliriz. Banka şubeleri daha küçük mekanlarda hizmet vermeye başlamıştır. Bankaların fiziki alan ihtiyaçları elektronik bankacılığın farklı bir kaç etkisi nedeniyle azalmıştır. Bankaya gelen müşteri sayısının azalması ve teknolojik

gelişmelerin getirdiği avantajlarla şubede alınan müşteri talimatlarının, şubede değil merkezi birimlerde sonuçlandırılması ile subelerde bulunması gereken eleman sayısının azalması gerçekleştirilmiştir. Teknolojik gelişmeler ve kullanılan bankacılık sistemleri ile işlem süreleri kısaldığı için aynı çalışan bir gün içinde daha fazla işlem tamamlayabilmektedir. Azalan fiziki alan ihtiyacı şube maliyetleri içinde önemli bir yer tutan bina ve kira masraflarının azalması ile banka maliyetlerinin ve dolaylı olarak işlem maliyetlerinin düşürülmesine katkı yapmıştır. Amerika'da 2013 yılında yapılan elektronik bankacılığın banka maliyetlerine etkisinin analiz edildiği bir araştırmada, müşterilerin şubeye gelerek işlem yaptıklarında banka için maliyet 4.25 USD iken aynı işlemi elektronik bankacılık uygulamalarında gerçekleştirdiklerinde bankaya maliyetinin 0.10 USD olduğu bulunmuştur. (Nicoletti. B., 2014 :12)

4.1.4. Verimlilik Artışı

Elektronik Bankacılığın dördüncü avantajı getirdiği verimlik artışlarıdır. Daha önceki dönemlerde fatura ödemek için bankaya giden kişilerin işlemi banka şubesi çalışanları tarafından gerçekleştiriliyordu. Fatura ödemesi yapacak kişiler her ay veya iki ayda bir bankaya gitmek, sıraya girip beklemek ve işlemlerin banka çalışanları tarafından tamamlanmasını beklemek zorundaydılar. Elektronik bankacılığın gelişmesi ile kişilerin bankaya giderek kaybettikleri zaman kazanılarak verimlilik artışı sağlanırken, diğer taraftan banka şubesinde bu işi yapan çalışanların zamanı kazanılarak verimlilik artışı sağlanmıştır. Fatura

ödemesi yapılacak kurumlar olan elektrik, doğalgaz, su, telefon, internet hizmeti sunan şirketler faturalarını bankaların sistemlerine yüklemektedir. Bu hizmetleri kullanan kişiler hesaplarının olduğu, çalıştıkları bankalara otomatik ödeme talimatı vererek faturalarının ödenmesini sağlayabilmektedir. Bu ürün aracılığıyla sağlanan verimlilik artışına benzer pek çok uygulama vardır.

4.1.5. Bilgiye Ulaşımın Kolaylaşması

Elektronik Bankacılığın müşterilerin hayatına getirdiği avantajlardan beşincisi olarak dikkate alacağımız konu banka müşterilerinin bankacılık ürünleri hakkında ihtiyaç duyulan bilgiye kolayca ulaşılabilme olanağıdır. Banka müşterileri ihtiyaçları olan bilgiye ulaşarak hangi ürüne yatırım yapacaklarına ilişkin kararları verebilmekte aynı zamanda farklı bankaların uyguladıkları fiyat, faiz ve komisyonlar hakkında bilgi alarak bunları karşılaştırabilmekte, böylece kendileri için en uygun alternatifi bulabilmektedirler. Elektronik Bankacılık aracılığıyla, bankacılığa ilişkin bilgiler bu günkü kadar kolay ulaşılabilir olmadığı dönemlerde farklı ürün ve fiyat alternatiflerini biribiriyle karşılaştırmak pek kolay değildi.

4.1.6. Banka Şubelerine Olan İhtiyacın Azalması

Elektronik Bankacılığın sağladığı avantajlardan altıncı olarak açıklayacağımız konu bankalara gelen müşteri sayısının ve dolaylı olarak banka şubelerine olan ihtiyacın azalmasıdır. Müşteriler kendileri için en uygun olan A.T.M, çağrı merkezi, internet subesi veya mobil

bankacılık kanallarından birinden işlemlerini gerçekleştirmekte ve banka şubelerine gitmelerine ihtiyaç kalmamaktadır. Müşteriler, bankada sıra beklemekle geçen zamanlarını kazananmakta, bu zamanlarını daha üretken veya daha keyifli biçimde geçirebilmektedirler. Banka şubelerine gelen müşteri sayısının azalması, banka açısından önemli maliyet avantajları sağlamaktadır. Banka çalışanları katma değeri yüksek, verimli işlere daha fazla zaman ayırabilmekte ve yeni iş fırsatları yaratabilmek için zaman kazanmaktadırlar.

4.1.7. Müşteri Memnuniyeti Artışı

Elektronik bankacılık uygulamalarının yedinci avantajı müşteri memnuniyeti, bağlılığı ve devamlılığı yaratarak banka müşteri ilişkilerini etkilemesidir. 2012 yılında yapılan bir araştırma, elektronik bankacılık ile müşteri memnuniyeti, hizmet kalitesi, müşteri güveni arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Bu araştırma sonuçlarına göre elektronik bankacılık ile sağlanan hizmet kalitesi müşteri memnuniyetini ve müşteri bağlılığını doğrudan etkilemektedir. Elektronik bankacılık hizmetleri ile müşteri bağlılığı arasında güçlü bir ilişki bulunmuştur (Chu, vd., 2012, 1271).

4.1.8. Usulsüz İşlemlerin Kontrolünün Kolaylaşması

Elelktronik Bankacılık uygulamalarının sekizinci avantajı bankalardaki işlem usulsüzlüklerinin azaltılması olarak gruplayabiliriz. Elektronik bankacılık uygulamalarının yaygın olmadığı dönemlerde, iyi niyetli

olmayan banka çalışanlarının uzun süredir hareket görmeyen müşteri hesapları üzerinde yapılan usulsüzlüklerle kendi zimmetlerine para geçirme çabalarına rastlanmaktaydı. Günümüzde banka müşterileri mekansal olarak hesaplarının bulunduğu şubeden uzakta bile olsalar, hesaplarında herhangi bir parasal hareket olmasa da, hesaplarına her istedikleri an ulaşabildiklerinden bu tür usulsüzlüklerin yapılması daha zorlaşmıştır. Ayrıca bankalar müşteri hesaplarında oluşan hareketleri anında müşterilerinin cep telefon veya maillerine bildirmeye elektronik bankacılık alanındaki gelişmeler sayesinde başlamışlardır.

4.1.9. Devlet Alacaklarının Tahsilinin Kolaylaşması

Elektronik Bankacılığın gelişmesinin dokuzuncu avantajı olarak bankalarda hesabı olan şirketlerin bilgilerine ve hesaplarına anında ve kolaylıkla ulaşarak, devletin alacaklarını daha hızlı tahsil edebilmesidir. Devlet şirket hesaplarından gecikmiş vergi borcu tahsilatlarını yapabilmekte veya hesaplar üzerine elektronik haciz uygulayarak tahsilatlarını hızlandırabilmektedir.

4.1.10. Para Transferlerinde Kara Para Kontrolünün Kolaylaşması

Elektronik Bankacılık uygulamalarının onuncu avantajı, uluslararası ve ulusal para transferlerinin daha güvenli ve kısa sürede gerçekleştirilmesini sağlamasıdır. Özellikle kara para aklama yani yasal olmayan yollardan kazanılan paranın bankacılık sistemine aktarılması için aracı olarak kullanılmaya çalışılan uluslararası para transferlerinin daha güvenli olarak gerçekleştirilmesi önemlidir. Elektronik bankacılık

uygulamalarının gelişmesi ile hem ulusal hem de uluslararası para transferlerinin kaynağı, paranın nereden ve kimin hesabından gönderildiği bilgilerine kolaylıkla ulaşılabildiğinden, elektronik bankacılık uygulamaları ile kara para aklama işlemlerinin engellenebilmesi ya da daha kolaylıkla izlerinin sürülerek suç odaklarına ulaşılabilmesi mümkün olmaktadır.

4.1.11. Bankaların Müşterine Ulaşım Kanallarının Çeşitlenmesi

Elektronik Bankacılık uygulamalarının onbirinci avantajı olarak bankaların müşterilerine ulaşım kanallarını çeşitlendirerek, daha fazla kanaldan müşterilerine ulaşmasını sağlamıştır. Geleneksel bankacılık uygulamalarında müşterilere ulaşmanın geleneksel yöntemi şubeler ve müşteri ziyaretleri olarak gruplanabilir. Elektronik bankacılık uygulamaları ile bankalar müşterilerine ev telefonları, cep telefonları, bilgisayarlar, internet uygulamaları ve sosyal medya gibi farklı kanallardan ulaşabilmektedir.

4.2. ELEKTRONİK BANKACILIĞIN RİSKLERİ

Elektronik bankacılığın müşteriler ve bankalara sağladığı avantajların yanısıra bazı riskleri bulunmaktadır. Elektronik bankacılık ortamı dışarıdan gelebilecek muhtemel kötü niyetli saldırlara açık bir ortamdır. Bu nedenle elektronik bankacılık uygulama ve ürünlerinde bankalar güvenlik önlemlerini arttırmak için ciddi yatırımlar yapmaktadırlar. Bankaların elektronik bankacılık alanında karşı karşıya bulundukları riskleri tek bir uygulama, yazılım veya güvenlik cihazıyla önlemeleri

mümkün değildir. Bu güvenlik sorunları bankalar için pek çok riski ve kırılganlığı getirmektedir. Müşteri hesaplarına ulaşarak müşteri hesaplarındaki müşteri bilgisi ve onayı dışında transfer edilmesi, kredi kart bilgilerinin kopyalanarak kullanılması veya müşterilere ait banka ile paylaşılmış kimlik, TCKN, anne kızlık soyadı vb.bilgilerin farklı amaçlarla kullanılarak müşterilerin parasal kayıplarına neden olunması gibi uygulamalar ile bankalar karşılaşabilmektedir. Bankalar bu tür güvenlik risklerini ve bunlardan doğacak kayıplarını azaltmak ve müşterilerinin zarar görmesini önlemek için sürekli yatırımlar yapmaktadırlar. Teknik anlamdaki iyileştirmelerin yanısıra işlemler sırasında müşteri cep telefonuna kısa süreli geçerli şifre gönderilmesi, yüksek tutarlı işlemlerde telefonla müşteri teyidi alınması gibi önlemleri uygulamaya almaktadırlar. Teknik altyapıda iyileştirmeler yanısıra müşterilerin bilinçlendirilmesi için bilgilendirme ve uyarı mesajları müşterileri ile paylaşmaktadırlar. Müşteri kayıplarını önlemek için alınan önlemler arasında giriş yapılan internet sitelerinin dikkatli kontrol edilmesi, A.T.M.lerin kullanılması sırasında giriş yapılan şifrelerin kimseyle paylaşılmaması veya giriş yaparken yakınlarda olan kimselerin göremeyeceği şekilde işlem yapılması gibi uyarılar banka müşterileri ile sürekli olarak paylaşılmaktadır. Elektronik bankacılık uygulamalarında ortaya çıkma potansiyeli olan bu riskler önlenemezse ve yaygınlaşırsa, elektronik bankacılık ürünlerine olan talep düşebilir ve kişiler bu uygulamaları kullanmaktan kaçınabilirler.

4.2.1. Müşteri Bilgilerine Dışarıdan Erişim

Elektronik Bankacılığın karşı karşıya bulunduğu risklerden birincisi müşteri bilgilerine yasal olmayan biçimde ulaşabilecek kötü niyetli kişilerin bu bilgileri müşterilere maddi veya manevi zarar verebilecek biçimde kullanmalarıdır. Elektronik Bankacılık uygulamaları ile bankacılık ortamı bir yandan bu risklere karsı acık hale gelirken, diğer yandan müşteri bilgilerine yetkisiz ve kötü niyetli ulaşımı engellemek için ciddi çalışmalar yapılarak sistemsel kontroller arttırılmaktadır.

4.2.2. Yasal Düzenleme ve Müşteri Taleplerindeki Değişime Hızla Uyum Sağlama

Bankalar ikinci olarak elektronik bankacılık alanındaki gelişmeler nedeniyle önemli yasal ve sermaye düzenlemelerine tabi olmaktadır. Bir yandan müşteri taleplerindeki değişim diğer yandan yasal düzenlemelere uyum çalışmaları ile geri dönülemez biçimde değişiklikler bankacılık ortamına adapte edilmektedir. Ancak bankalar sistemsel, yönetsel, müşteri beklentilerine paralel ürünler ve pazarlama alanlarında bu hızlı değişimi yönetirken ciddi risklerle karşılaşmaktadır.

4.2.3. Geleneksel Müşteri Banka İlişkilerinni Ortadan Kalkması

Elektronik Bankacılık alanındaki gelişmeler üçüncü olarak müşteri banka ilişkilerini zayıflatmakta ve müşterinin ana bankası olma kavramını ortadan kaldırmaktadır. Yeni nesiller banka işlemlerini

bankalara giderek sonuçlandırmak gibi geleneksel yöntemler yerine, bankacılık hizmetlerini internet üzerinden veya sosyal medya uygulamaları üzerinden gerçekleştiriyorlar. Bu hizmetlerin alınmasında yüzyüze iletişim olmadığı için herhangi bir şekilde müşteri bağlılığı yaratmak mümkün olmamaktadır. Böylece müşteri banka ilişkileri zayıflamakta ve müşterinin ana bankası olarak işlemlerinin çoğunluğunu gerçekleştirdiği ve sürekli olarak işlemlerin aynı banka üzerinden gerçekleştirildiği zamanlardan uzaklaşılarak banka müşteri ilişkileri zayıflamaktadır.

4.2.4. Maliyet

Elektronik Bankacılık alanındaki gelişmelerin riskli alanlarından dördüncüsü bankalara getirdiği maliyetler olarak gruplayabiliriz. Elektronik bankacılığın avantajlarından üçüncüsü olarak değerlendirdiğimiz maliyetleri burada dezavantaj olarak değerlendirmemiz maliyet konusunun hem avantaj hem de risk olarak iki yönü olması nedeniyledir. Elektronik Bankacılık alanında yapılacak sistemsel yatırımlar ve ürün geliştirme için kullanılacak yazılımların başlangıç yatırım maliyetleri oldukça yüksektir. Küçük ölçekli bankaların bu teknolojik gelişmeleri takip etmesi ve yapılacak yatırımları için kaynak ayırması oldukça güç olabilmektedir. Türkiye'de bazı küçük bankalar elektronik bankacılık yatırımlarındaki yüksek maliyeti nedeniyle bireysel bankacılık için rekabet edemeyeceklerini hesaplayarak bu alanlandan çekilmişler ve küçülerek bir süre ticari ve kurumsal alanda faaliyetlerine devam etmişlerdir.

Avantaj veya risk olarak gruplanamayacak bir gerçeklik ise bankaların rakiplerinin yalnızca bankalar olmadığı, bankaların yanısıra teknoloji şirketlerinin sundukları ürün ve hizmetlerle bankalar için önemli bir rakip haine gelmeleridir. Elektronik Bankacılık alanındaki gelişmelerin yarattığı ortamda bankaların rakibi diğer bankalar olmaktan daha çok finansal ürünleri sunan teknoloji şirketleri olarak ortaya çıkmaktadır. Cep telefonları ve uygulamaları, internet uygulamaları üzerinden on line ödeme sistemleri ve on line alışveriş platformları oluşturulmaktadır. Facebook, Twitter ve Google gibi çok büyük sayıda müşteriye sahip olan firmalar finans sektöründe yeni rekabet alanları açarak varolan banka ve finans şirketlerini zorlamaktadır. (Ghandi,2016; 2)

Bankacılık sisteminde yasal düzenlemeler ve sermaye düzenlemelerinin son derece detaylı olması bankacılık maliyetlerini arttıran önemli bir unsurdur. Ancak bankacılık düzenlemelerine uymak zorunda olmayan teknoloji şirketleri, finans kurumları veya gölge bankacılık olarak adlandırabileceğimiz, yani bankaların sundukları hizmetleri sunabilen ancak bankalar ile aynı düzenlemelere tabi olmayan bu kuruluşlar bankalara göre önemli maaliyet avantajları ile çalışmaktadırlar. Bankalara göre finansal ürün ve hizmetleri daha ucuza ve rekabetçi fiyatlarla sunarak bankaların müşterilerini alabilmektedir.

Elektronik bankacılık uygulamalarındaki gelişmelerle birlikte bankaların hayatına giren bir diğer kavram ise belli hizmetlerin, servislerin veya bankacılık uygulamalarının başka bir şirket tarafından

yapılması veya işlemlerin outsource edilmesi olarak adlandırılan başka bir kaynaktan sağlanmasıdır. Bazı hizmetler için stratejik ortaklık veya ortak girişim şeklinde diğer şirketlerle anlaşmalar yaparak belli servis, ürün ve hizmetleri bu şirketlerden aldıkları hizmeti müşterilerine sunmaya devam edebilmektedir. Ortak girişim veya stratejik ortaklık Türkiye'de kredi kartı çıkartılması, kart basımı, çek basımı işlemleri için yaygın olarak kullanılmaktadır.

Elektronik bankacılık uygulamalarında önemli konulardan biri de iş sürekliliğin sağlanmasıdır. Internet, bilişim teknolojileri, stratejik ortaklıklarla sürdürülen iş akışında işin teknik bir arıza veya iş süreçlerinde yaşanabilecek bir sorun nedeniyle kesintiye uğramaması, müşterilere sunulan hizmetlerin sürekliliğinin sağlanması çok önemlidir. Bu nedenle iş planları ve yaşanabilecek muhtelif iş kesintilerinde alınacak önlemler için çok ciddi planlanlamalar yapılması gereklidir.

5. ELEKTRONİK BANKACILIK UYGULAMALARININ GELECEĞİ

Bilgi teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle geleneksel bankacılık ürünlerinin yanısıra elektronik bankacılık ürünleri 1980'li yılların sonlarından itibaren, bireylerin ve kurumların hayatına çok hızlı bir şekilde girdi. Bilişim teknolojilerindeki gelişmeleri değerlendirdiğimizde yarının bankacılık sisteminin bugünden çok farklı olacağını tahmin edebiliriz. Nasıl olacağına ilişkin tahminler yaparken büyük data (big data), makina öğrenmesi (machine learning), ve yapay

zeka (artificial intelligence) uygulamalarının hayatımıza getireceği yenilikleri dikkate alarak ve birlikte değerlendirmeliyiz. Bankalar açısından değerlendirdiğimizde, müşterileri ile ilgili bugünden daha fazla ve detaylı bilgiye daha kısa sürede ulaşabilecekler. Müşterilerinin harcama tutarı ve alışveriş eğilimlerini takip ederek ihtiyacı olabileceği uygun tutar ve şartlarda özelleştirilmiş kredi ürünleri sunabilirler. Müşteriler açısından değerlendirdiğimizde, bugünkünden daha basit olmasını ve daha az vakit harcayarak, daha az maliyetli finansal hizmetlere ulaşmalarını bekleyebiliriz. Bugün üç ayrı bankada hesabınız varsa herbirinin ayrı ayrı mobil veya internet şubelerine giriş yaparak, bunlarla ilgili şifreleri hatırlayarak işlem yapmak zorundasınız. Gelecekte ise müşterilerin tek bir kanaldan farklı bankalardaki hesaplarına ulaşarak işlem yapmaları mümkün olabilecektir. Ayrıca finansal ürünler gelecekte yalnızca bankalar tarafından değil teknoloji üreten fintek adı verilen şirketler tarafından sunulabilecektir. Teknoloji üreten dev şirketlerin finans ve bankacılık alanında varlığı yeni ürünlerin tasarlanması ve kullanımını hızlandıracaktır.

Örneğin hesabınızda bulunan paraları kolaylıkla sizinle aynı bölgeye veya ülkeye taşımayı sağlayan hareketli mevduat hesapları tasarlanabilir. Çeklerin ön ve arka yüzlerinin fotoğrafı çekilerek sistem üzerinden bedelinin tahsilatının sağlanması gibi yenilikçi ürünler devreye alınmaya başladı.

Giyilebilir teknolojilerin daha yaygınlaşmasıyla ses, avuç içi, retina veya yüz tanıma sistemlerini kullanan teknolojilerin kullanımı artacaktır. Günümüzde Türkiye'de bulunan özel bir banka çalışanları banka bilgisayar sistemine avuçiçi-damar okuma teknolojisiyle ulaşmaktadır. Finansal hizmetler ve ürünlere ulaşım daha kolaylaşarak yaygınlaşacaktır.

Bankalarda günümüzde işlemler gerçekleştirilirken üç aşamalı bir proses ve işlem sistematiği bulunmaktadır. İlk aşama pazarlama veya müşteri talimatlarının alınması, ikinci aşama yasal ve işlemsel kontrollerin yapılması, üçüncü aşama ise işlemlerin operasyonel olarak gerçekleştirilmesidir. Teknolojinin daha verimli kullanıldığı ve gelecekte kullanılacağı elektronik bankacılık uygulamalarında bu aşamaların azalacağını, kontrollerin sistemsel olarak yapılacağını, bu aşamaların azalarak önce ikiye ineceğini daha sonra ise tek adımda işlemlerin sonuçlandırılmasının gerçekleştirilmesini bekleyebiliriz.

Bugün ağırlıklı olarak bireysel ve orta-küçük ölçekli firma işlemlerinde kullanılan elektronik bankacılık uygulamaları, ticari ve kurumsal müşteri işlemleri ve kredi değerleme teknikleri için daha aktif olarak kullanılmaya başlanması beklenmektedir.

SONUÇ

Yeni teknolojilerin hayatımıza girmesiyle birlikte müşteri talep ve beklentileri değişiyor. Daha kısa sürede ve istediği her yerden kaliteli hizmet alma talebi olan müşteriler elektronik bankacılık uygulamalarını yaygın olarak kullanıyorlar. Bill Gates 1994 yılında "Bankacılık gereklidir fakat Bankalar gerekli değildir" diyerek haberleşme ve bilgi teknolojilerindeki gelişmelerle bankacılık hizmetlerinin bankalar gibi kurumlar devrede olmadan verilebileceğini öngörmüştür. Geçen yaklaşık 25 yıllık sürede bu öngörü henüz gerçekleşmemiş olsa bile gerçekleşmesinin çok uzun bir zaman almayacağı tahmin edilebilir. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin etkisiyle bankacılıkta müşteri ilişkilerinden, iş modellerine, iş yapma biçimine, ürünlere dek pek çok alanda değişiklik oldu. Bundan sonrası için bu değişikliklerin devam edeceği öngörülebilir. Bankacılığın modern anlamda ortaya çıktığı dönemlerden beri temel bankacılık fonksiyonları mevduat kabul etme, kredi verme, para transferlerine aracılık etme olarak tanımlanmaktadır. Ancak günümüzde genel eğilim bankacılık denildiğinde bu geleneksel bankacılık faaliyetlerinden çok farklı aracılık, danışmanlık, portföy yöneticiliği, fon satşları, müşteriden müşteriye direk satış, müşteriden müşteriye kredilendirme hizmetlerini veren daha çok gölge bankacılık hizmetlerinin anlaşıldığı bir sistem anlaşılmaktadır. Teknolojik gelişmelerin katkısıyla bankacılıktan beklentiler arttı. Elektronik bankacılıktan müşteri beklentileri her istenildiğinde ulaşılabilir olması, beklentilerini karşılayacak kaliteli ve güvenli hizmet sunulması ve kendilerine zaman mekan kısıtlamaları

olmaksızın özgürlük sağlaması olarak değerlendirilebilir. Banka ve teknoloji şirketlerinin ortak çalışması veya iç içe geçmesiyle elde edilen büyük verinin kullanılmasıyla kişiye özel veya gruplara özel ürün ve hizmet yapılandırılması ve pazarlanması mümkün olabilecektir. Teknolojik gelişmelerin yarattığı yeni ortam, müşteri beklentilerinin değişmesi ile bankacılık bugün eskisinden çok farklı biçimde uygulamalara sahip. Farklı avantajlar ve risklerle karşı karşıya işlemlerini sürdürüyor. Teknoloji ve telekominikasyon alanında yaşanan gelişmeler finansal yenilikleri hayatımıza dahil etti. Bu yenilikler Türkiye ve Dünya'da finansal piyasaları ve bankacılık ortamını, bankacılık ürünlerini değiştirdi ve dönüştürdü. Fiziksel sınırlar büyük ölçüde ortadan kalktı ve beklentimiz finansal yeniliklerin çeşitlenerek hızlı biçimde yayılmaya devam etmesidir.

KAYNAKÇA

Bankalararası Kart Merkezi A.Ş. (BKM), https://bkm.com.tr/pos-atm-kart-sayilari/

Belas, J., Koraus, M.,& Gabcova, L., (2015), "Electronic Banking, Its Use and Safety. Are There Differences in the Access of Bank Customers by Gender, Education And Age?", *International Journal of Entrepreneurial Knowledge*, Issue 2/2015, volume 3, pp. 16-28.

Chu, P. Y., Lee, G. Y., Chao, Y. (2012), Service quality, customer satisfaction, customer trust, and loyalty in an e-banking context. Social behavior and personality, 40(8): 1271 – 1284.

Gandhi, R., New paradigm in banking: banking is necessary, not banks – really? Valedictory speech by Mr R Gandhi, Deputy Governor of the Reserve Bank of India, at the FIBAC 2016 "New horizons in Indian banking", Mumbai, 17 August 2016.

Gkoutzinis, A. (2006), Internet Banking and The Law in Europe. Regulation, Financial Integration and Electronic Commerce, Cambridge University Press.

Kaya, F. (2009). Türkiye'de Kredi Kartı Uygulaması. İstanbul, Türkiye Bankalar Birliği, Yayın No. 263.

Kondabagil, J., (2007), Risk Management in Electronic Banking: Concepts and Best Practices, John Wiley & Sons (Asia) Pte Ltd.

Mishkin, F. (2013), The Economics of Money, Banking, and Financial Markets,The Pearson Series in Economics.

Nicoletti, B. (2014), Mobile Banking, Evolution or Revolution, Palgrave Macmillan.

Özkan, T., & İpekten, O. B. (2017, Haziran 2017). İnternet Bankacılığı Kullanımını Etkileyen Faktörler: Atatürk Üniversitesi Personeli Üzerine Bir Uygulama. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi(21(2)), 647-664.

Türkiye Bankalar Birliği (Mayıs 2017 a),Bankalarımız 2016, Yayın No.321

Türkiye Bankalar Birliği (Ekim 2017 b), Dijital, İnternet ve Mobil Bankacılık İstatistikleri Eylül 2017, Rapor Kodu: DT22

Türkiye Bankalar Birliği (1998), Elektronik Bankacılık ve Elektronik Para Faaliyetleri İçin Risk Yönetimi, Basel Bankacılık Gözetim ve Denetim Komitesi

BÖLÜM 5

İŞ GÜCÜ PİYASASINDA HİZMET SEKTÖRÜNDE ESTETİK EMEK VE KADIN

Hüseyin Mualla YÜCEOL[1]
İlknur ERDOĞAN[2]

[1] Mersin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Mersin, Türkiye,hyuceol@hotmail.com.
[2] Mersin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Mersin, Türkiye, ilknurerdogan@mersin.edu.tr

GİRİŞ

Estetik emek, çalışanların tutum, davranış ve karakter özelliklerinden oluşmuş olan sosyal becerilerinden türetilmiş ve anlam yükü kazandırılarak kavramsallaştırılmıştır. Bahsi geçen becerilerin soyut kaynaklı olmasından dolayı yani, ölçülemez ve teknik olduğundan değerlendirmesi sübjektif olmaktadır. Çalışanlardan beklenen sosyal beceri gibi estetik emek de temelde bir beceri olmamakla birlikte çalışanlara yönelik ayrımcılığı derinleştiren bir kavramdır. Küreselleşmeyle birlikte işgücü piyasasında artan rekabet koşulları ve yaşanan yeniliklerle birlikte insan gereksinimleri dönüşerek tüm Dünya'da olduğu gibi Türkiye'de de değişimin benzer etkileri görülmüştür.

Birçok ülkede şirketlerin, kurumsal imaj ve kişiliğin bedensel simgesi haline gelebilecek çalışanları istihdam etmek ve geliştirmek istediklerini ortaya koymuştur. Söz konusu işyerlerinin işverenleri, kurum imajının bir parçası gibi görünen çalışanlara sahip olmanın, farklı bir şirket imajı yaratmaya yardım edeceği ve bu şirketlere karmaşık perakende ve turizm sektörlerinde rekabet avantajı yaratacağını düşünmektedirler.

Bu çalışmanın amacı literatürümüzde henüz çok yaygınlaşmamış olan estetik emek olgusunun içeriğini ve niteliğini ele alarak, hizmet sektörü çalışanları açısından kadınların maruz kaldığı bu yeni ayrımcılığa dikkat çekmek ve yaşanan sorunlara anlamlandırmaya çalışarak farkındalık yaratmaktır. Çalışma, estetik emek konusunu, ayrımcılığın yeni bir boyutu olarak teorik açıdan değerlendirmektedir.

1. GÜZELLİK ALGISININ OLUŞUMU

Güzellik algısının ortaya çıkışı Antik Yunan'a kadar dayanmaktadır. Antik Yunan' da güzellik göreceli bir kavram olarak görülmekten ziyade, çağın filozoflarının dönemin güzellik algısı ölçütleri arasında; "ılımlılık", "uyum" ve "orantı" ön planda olmuştur (Çevlik, 2012: 2). Leonardo Da Vinci, dönemin en etkin sanatçılarından bir tanesi olarak güzellik algısını matematiğe, dolayısıyla oran ve orantıya göre şekillendirmiştir. Altın Oran, basit deneysel kurallara dikkat çekmektedir. Leonardo Da Vinci, bu dönemde yirmi altı farklı vücut bileşimi oluşturmuştur. Daha sonraki dönemlerde güzellik algısının bu yapısında değişmeler olmuştur. Öncelikle kişisel gelişim alanı açısından görüntünün önemi adeta veri kabul edilir. Dolayısıyla, fiziksel görüntünün birçok alanda avantajlar sağladığına yönelik yaygın bir algı bulunmaktadır. 2008 yılında Milliyet İK'da haberi yapılan bir araştırma bu hususu açıkça ortaya koymaktadır: 62 binden fazla kişiye "iş yaşamında dış görünüşün önemli olduğuna inanıyor musunuz?" diye soru yöneltilmiş. Katılımcıların yüzde 55'i dış görünüşün en önemli unsur olduğunu, yüzde 35'i ise bu hususun önemli olduğunu ama en önemli unsur olmadığını belirtmiştir. Bu verileri, katılımcıların yüzde doksanının dış görünüşü önemli bulduğu şeklinde de okumak mümkündür. Öte yandan emek piyasasında güzelliğin / çirkinliğin çıktıları ile ilgili yapılan çalışmalar bu değişkenin karşılığının bulunduğunu ortaya koymaktadır. Hamermesh ve Biddle'ın (1994) hanehalkı verilerine dayanarak yaptıkları çalışma, çalışanların görüntülerinin kazançları üzerinde bir etkisi bulunduğunu

iddia etmektedir. Buna göre, iyi görünümlü çalışanların daha verimli olacaklarına dair bir beklenti ortaya çıkarken, bu değişmelerin temelinde günümüz kapitalist anlayışının yattığı inancı ön plana çıkmaktadır.

Burada özellikle Catherine Hakim'in (2010) tanımladığı erotik sermaye kavramı bağlamında müşteri ayırımcılığı / verimlilik unsuruna değinmek gerekiyor. İktisat literatüründe fiziksel olarak daha çekici olan çalışanların daha az çekici olanlara nazaran daha verimli olabileceklerine dair bir kabul eğilimi bulunmaktadır. Özellikle aktörlük / aktrislik, satış danışmanlığı ve garsonluk gibi bazı meslekler yoğun bir biçimde müşterilerle etkileşimi içerdiğinden dolayı müşteri beğenileri bir ayrım(cılık)la neticelenebilmektedir, yani müşteriler daha iyi görünümlü çalışanlarla temas kurmayı tercih edebilmektedirler. Örneğin bir AVM'nin gerçek satış rakamlarına dayalı olarak yapılan bir çalışma, iyi görünümlü satış temsilcisi kadınların, kazançlarının yaklaşık olarak yüzde 9'una yakınını bu görünüm değişkeni ile açıklamaktadır (Sachisida ve arkadaşlarından aktaran Liu ve Sierminska, 2014: 5). Burada bu çalışmanın konusu olan erotik sermayenin, taşıyıcısına iyi görünümlerinin bir avantaj sağlayacağı mesleklerin de belirli alanlardaki meslekler olacağı sonucuna varmak zor olmayacaktır. Dolayısıyla bu sermaye çeşidi, insanlarla yani müşterilerle etkileşimi içeren işlerde ele alınabilecek bir sermaye biçimi olarak görülmektedir.

Benzer bir durumu THY'nin kabin memurları için öngördüğü kriterleri konu edinen bir haberde karşılaşılmıştır. Airport Haber'de

(2013) yayınlanan ve "THY'nin bu konuda şakası yok" başlığını taşıyan haber şu şekilde ifade edilmiştir: THY, düzenli olarak her yıl Mayıs ayında yaptığı bilinen boy kilo ölçümlerini bu yıl bu takvimine uymayarak Şubat ayı içerisinde yapmıştır. THY'nin çalışanlarına bilgilendirmeden aldığı karar sonrasında özellikle kabin memurlarında uygulanan bu uygulama sebebiyle, çalışanlar katı diyete başlamışlardır. THY tarafından belirlenen boy ve kilo kriterlerini sağlayabilmek için belirlenmiş tarihleri arasında yapılacak olan ölçümlere hazırlanmak zorunda kalan kabin memurlarının kriterleri sağlayamayanlardan çoğunluğunun diyetle yapmakla yetinmeyip bıçak altına yatmıştır. Boy ve kilo kriterleri açısından sorun yaşamayacağını düşünen çalışanlar ölçümlerini rahatlıkla yaptırırken kriterler açısından sorun yaşayacağını düşünen çalışanlar belirlenen tarihlerin son gününe kadar diyete devam etmiş ve uygun ölçülere sağladıklarında ölçüm yaptırmayı istemişlerdir. THY'nın bilinmiş olduğu üzere bundan birkaç yıl önce istenilen boy ve kilo kriterlerine uymayan bazı kabin memurlarını ücretsiz izne çıkarmış, izne çıkarılan ve bu süre zarfında kriterleri sağlayamayan kabin memurlarıyla iş ilişkilerini sonlandırmıştır.

2.TÜKETİM TOPLUMUNDA KADIN BEDENİ

Sanayi Devrimiyle birlikte yaşanan bir ayrışma gözlemlenmiştir. Bu ayrışma ile birlikte kadınlar öncelikle özel alana ait olarak kodlanmalarıyla, daha sonra işgücü içerisinde erkeklerden daha düşük ücretlere razı edilerek ve sömürülerek çalıştırılmalarıyla, bir yandan da birçok sosyal ve siyasal haklardan mahrum bırakılmalarıyla sistem

tarafından pasif hale getirilmişlerdir. Bunlara ek olarak birçok işte çalışmaları yasaklandığı gibi çeşitli eğitim kurumlarına dahi kabul edilmemişlerdir. Bu durum, kadınların kamusal alana çıkmalarının öğretmenlik, hemşirelik ve dadılık gibi sınırlı sayıda işlerde istihdam edilmeleri suretiyle gerçekleşmesini beraberinde getirmiştir. Burjuva sınıfındaki kadınlar için ise daha farklı bir durum ortaya çıkmıştır.

Erkeklerin üretici, kadınların tüketici olarak yer aldıkları sınıfsal bağlamda tüketim büyük ölçüde cinsiyetli bir yapı kazanmış, tüketicilik rolü kapitalist toplumda burjuva kadınlarını edilgenleştirmiştir. 19. yüzyılda yavaş yavaş kamusal alana çıkan kadınlar artık satın almaya özendirilir olmuşlardır. Bu noktada kadınların tüketimlerinin sınıfsal aidiyet kodlarının geliştirilmesinde simgesel bir öneme sahip olduğu görülmektedir (Kalfa Topateş, 2015:34-35).

Kapitalist sistemin tüketim ekonomisi, geçmişten gelen ataerkil ideolojiler ve sosyal medyanın desteklediği güzellik dayatmasının bütün insanlarla kurduğu iletişim ağıyla (yazılı, görsel vb. yayın, yayımlar vb. iletişim yollarıyla) ya da sosyal yaşantılarda öne çıkarılan ve ideal tutulmuş olan temsiller tarafından oluşturulmaktadır. Algı yaratılarak oluşturulmuş olan ve belirli bir imaj kriterine karşılık gelen ideal güzellik ölçülerine ulaşmaya çalışan kadınlar; kapitalist sistem tarafından bir araç olarak kullanılarak, süs ve seks imgesine dönüşmektedirler. Bu sebeple, tüketimi sağlamak amacıyla Kapitalist sistemin bir stratejisini yerine getiren kadınların tüketime

yönlendirildikleri fakat bir o kadar da tüketildikleri belirtilmektedir (Güzel, 2013:82-83).

Tüketim toplumuna giden yolda, kapitalist kitlesel üretime karşılık gelecek bir kitlesel tüketicinin inşa edilmesi, kendini işiyle tanımlamak yerine yaşam amaçlarını tüketim mallarında arayan, sınıfsal bağlamdan koparılan kitlesel bir bireyin yaratılmasıyla olmuştur Böyle bir durumda tüketim toplumu, *çalışma etiğinden tüketim estetiğine geçişi* ifade etmektedir. Buna ek olarak tüketim toplumu kuramcılarının saptamalarından biri de sadece giyim, güzellik, gıda maddeleri, kozmetik ürünler, ev ürünleri gibi metaların değil, kültür ürünlerinin ya da kitle iletişim araçları vasıtasıyla yayılan haberlerin de tüketilir olmasıdır (Topateş, 2015:36). Tüketim toplumu ve cinsiyet ilişkisi söz konusu olduğunda ise bu ilişkinin birbiriyle iç içe geçen iki temel bileşeninin olduğu belirtilmelidir: İlk bileşen kadınların tüketicileştirilmeleri, ikincisi ise kadın bedeninin tüketim nesnesi haline getirilmesidir. Gerçekten de tüketim toplumunda beden, tüketim etkinliklerinin önemli bir alanı olarak kurgulanmıştır. Giderek büyüyen güzellik endüstrisi ile bu manevra alanı genişlemiş ve kadınlar güzellik ürünlerinin tüketicisi olarak, önemli hedef kitleler halini almışlardır. Ataerkil sistem tarafından kadınlara dayatılan çeşitli rollerin pekiştirilmesi ve idealize edilmesinde tüketim önemli bir araç olmuştur. Kadınların fiziksel güzelliklerine atfedilen önem ve hane içinde yürütülen etkinlikler düşünüldüğünde, ev ve güzellik endüstrilerinin devasalığının altyapısı daha kolay anlaşılabilir. Beden sürekli çekip çevrilmesi, üzerinde düzenlemeler yapılması gereken bir

alan haline gelmiştir. Bu bağlamda sağlık sektörünün güzelliğe dayalı boyutu son derece genişlemiş, tıp teknolojilerindeki gelişmeler, bedensel güzellik ideallerini gerçekleştirecek bir yöne doğru ilerlemeye başlamıştır (Kalfa, 2015: 37).

Bazı araştırmacılar bedenin görünümünün tüketici sübjektif tercihinin bir ürünü olduğunu, üretimden daha çok tüketim ile birlikte kimliği çağrıştırdığını belirtmektedirler (Gimlin,2007:354). 1980'lerden sonra, bedenle ilgili çalışmaların artmasıyla beraber, bedenin birbirinden farklı birçok kültürel ve sosyal güç tarafından yapılandırıldığı yönündeki görüşün yaygınlaştığı görülmektedir (Dale,2000:11-12).

Son yıllarda özellikle hizmet sektöründe, işverenlerin çalışan bedenini sürekli denetim altına alması tüm dünyada yaygınlaşmaktadır. Çalıştıkları sektörlerde yeterli eğitime sahip olmalarına rağmen, sadece fiziksel görünümlerinin istenilen ölçülere uymamasından dolayı işgücüne katılamayan çalışanların sayısı her geçen gün artmaktadır. Bununla birlikte, tektipleşen beden kriterleri tüketimin beden üzerindeki etkisini arttırmakta, hem güzelliğin hem de sağlıklı olmanın daha çok metalaşma sorunuyla karşı karşıya kaldığı gözlenmektedir. Bedenin dolaşım sürecine meta olarak girmesiyle birlikte, diğer çalışanlarla rekabet halinde olan çalışanın estetik görünümü, güç mücadelelerindeki yerini almaktadır. Artık bir nesne olarak görümüyle dikkat çeken bireyler bilgi teknolojilerini kullanabilme becerisine ve bilgiye sahip olan nitelikli eleman olsalar da ve bu bireyler özellikle çalışma yaşamındaki rekabet ortamında

avantajlı olsalar da dış görünümleri bu özellikleriyle bir bütünlük göstermediği sürece başarılı olamayacakları düşünülmektedir. Sonuçta, yeni bir tüketim kültürü üretilmesine sebep olan moda endüstrisi, bireylerinde bu kültüre katılımını istemektedirler (Kellner,1991: 76-77).

Kişinin diğer beden dili ve fiziksel özelliklerini içeren dış görünüm, birey için sosyal çevreye karşı kimlik yansıması ve kendini ifade etme yolu olmuştur. Günümüz de sözlü olmayan iletişimin veya diğerleri ile konuşmadan anlaşabilmenin, moda ve giyim tarafından sağlandığı düşünülmektedir. Artık dış görünüm ve giyinme çalışanın işyerindeki önemini tamamlamaktadır (Crane, 2000:30).

Aslında bu olgu ilk olarak 19. yüzyılın sonlarında İngiltere'de iş yaşamında takım elbise giyen ve üst sınıfta yer alan erkeklerin işgücü pazarına girmesiyle ortaya çıkmıştır. Sonraları beyaz yakalı işçiler diye tabir ettiğimiz işçiler arasında hızla yayılmış olan takım elbise 1930'larla birlikte tüm dünyada yayılarak işyerlerinde standart hale gelmiştir. Böylece, kimliğin bir parçası durumunda olan dış görünüm, bedenin temsil edilmesinde önemli bir yere sahip olmuştur (Sarngren ve Aberg,2006:15).

Bu yeni ve modern topluma "tüketim toplumu" adı verilmiştir. Bireyler tüketim toplumlarında değer yargılarını tüketim aracılığı ile edinmekte ve toplumun, tüketimi bir kimlik edinme sürecine çevirdiği dile getirilmektedir. Bahsi geçen tüketim toplumunda kimlik edinme süreci reklamların ve kitle iletişim araçlarının herkesin zirveye

çıkabileceğini öğütleyen bir yanılsamayı insanlara yayarak, kişileri materyalist olmaya teşvik etmektedir. Prestij sahibi olmak adına insanlar diğer insanlarda olmayanı edinmeye ya da onlardan geri kalmamayı bir yaşam felsefesi haline getirmektedirler. Bu durum, toplumun güzellik anlayışını da değiştirerek "tüketim kültürü"ne hâkim olan materyalist bakış açısı ile güzelliğin kadın bedeninde cisimleşmesine yol açmıştır (Ersöz, 2010: 41). Tüketim çağının içeriğine bakılacak olunursa bu çağda tüketim, medya, televizyon ve iletişim girdileri ile kadın figürünün tüm toplumlarda iş hayatına dâhil olması ile birlikte "güzellik endüstrisi" ve "güzellik algısı" üretimine başlanmıştır (Akanyıldız, 2010: 21-29). Günümüzde kadın bedeni reklamcılık için vazgeçilmez bir elemandır (Klug ve Elllis, 2012: 367). Kadına ait fiziksel özelliklerin medya tarafından yaygın bir biçimde kullanılması kadının estetik açıdan "nesneleştirildiğinin" bir göstergesidir. Kadına ait estetiğin kadın istihdamı için belirleyici bir nitelik kazanması 20.yy'ın sonlarında ortaya çıkan bir gelişmedir (akt: Akanyıldız, 2010: 37).Bu değişim aynı zamanda üretimden ziyade hizmet taraftarı olması sebebiyle de kadınların çalıştıkları iş alanlarının çeşitlenerek artmasını sağlamıştır (Afşar ve Öğrekçi, 2015: 81). 1970'lerden günümüze kapitalist toplumun gelişimine bağlı olarak geçmişte sanata ait bir değer olarak algılanan kadın bedeni, ticari bir varlığa dönüşme sürecine girmiştir (Akanyıldız, 2010: 38).

3.ÇALIŞMA YAŞAMINDAKADIN EMEĞİ

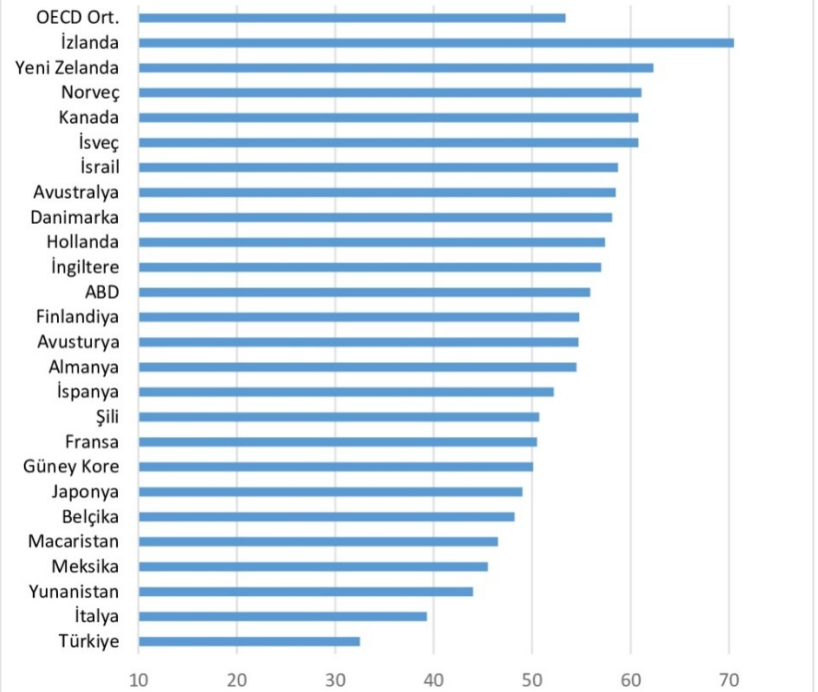
Tarihsel araştırmalar, tüketim uygulamalarının feminenleştirilmesi sürecini ve bunun yanında kadınların kamusal alanlara nasıl girdiğini göstermektedir. Bu durum, "savurgan, müsrif, tutumsuz" faaliyetler yerine kadın faaliyetlerinin "faydalı ve yararlı" olarak kabul görmesine katkıda bulunmuştur (Pettinger, 2008:332). Kadınlar işgücü piyasalarında genel olarak hizmetler sektöründe istihdam edilmektedir. Bilindiği üzere bu sektörde duygusal emek daha fazla ön plana çıkmakta, ayrıca çalışanların kişisel özellikleri ve görünümleri daha önemli hale gelmekte ve dolayısıyla estetik emek olgusu burada kendini net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Ancak, kadınların genel olarak işgücü piyasalarına katılımlarında halen kadının hem ev hem de özel yaşamla sınırlandırıldığı, erkeğin ise ailenin geçimini sağlama ve kararları almada son söz sahibi olmasıyla kendini gösteren eski tip geleneksel anlayış (bunu ideolojik ve kültürel değerler olarak ifade etmek de mümkündür) etkili olmaktadır. Albar'a (2019) göre, özellikle gelişmekte olan ülkelerde kadınların çalışma yaşamına katılımı sağlanırken bir "uyuma karşı uyum" süreci yaşanmaktadır.

Bu nedenle genel olarak kadınların işgücü piyasasına katılımı, özel olarak estetik emek konusunun doğru bir şekilde analiz edilebilmesi için kadınların yaşadıkları ülkelerde özellikle çalışma hayatında nasıl konumlandıklarını ve ne gibi sorunlarla karşı karşıya kaldıklarını irdelemek gerekmektedir. Bununla ilgili olarak incelenmesi gereken ilk veri kadınların işgücüne ne düzeyde katıldıkları veya başka bir

açıdan katılamadıklarını gösteren işgücüne katılma oranlarıdır. Gelişmekte olan ülkelerde uygulanmış olan ihracata yönelik kalkınma stratejileri birçok ülkede çalışan kadınların sayısının hızla artmasına sebep olmuştur (Dedeoğlu, 2000:140). Ancak, Türkiye'de kadınların işgücüne katılım oranları birçok ülkenin gerisinde kalmış, arzu edilen düzeylere çıkarılamamıştır. Grafik 1 TÜİK veri tabanından elde edilen verilerle başlıca OECD ülkelerinde ve Türkiye'de 15 + yaş kadın nüfusun işgücüne katılım oranlarını göstermektedir. Buna göre, OECD ortalaması 2016'da % 53,4 2017'de % 51 iken Türkiye'de bu oran 2016'da % 32,5 iken 2017'de % 33.6'dur. Grafikte yer alan tüm ülkelere göre Türkiye bu konuda son sırada yer almaktadır.

Grafik 1: Bazı OECD Ülkelerinde İşgücüne Katılma Oranları, 2017 (15+yaş kadın nüfus)

Türkiye'de nüfusun yarısını oluşturan kadınların çalışma hayatında bu kadar geride kalması, hem kadınların ülke genelinde yaşadığı sorunların aşılmasında hem de ekonomik kalkınmanın sağlanmasında önemli bir handikaptır. Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK), 2019 Ağustos itibariyle yayımlamış olduğu verilere göre Türkiye'de 15 yaş üstü nüfusun yaklaşık yarısı kadınlardan oluşmakta (31 milyon 160 bin kişi), buna karşılık toplam işgücü içerisindeki kadınların sayısı 10 milyon 919 bin kişide kalmaktadır (TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketleri, 2019). İşteki duruma göre veya sektörlere göre istihdam durumuna bakıldığında yine TÜİK'in 2019 verileri kadınların büyük ölçüde hizmetler sektöründe istihdam edildiğini göstermektedir;diğer sektörlerle birlikte kadınların Türkiye'deki istihdam durumu şu şekildedir:

Hizmetler sektöründe % 56,5
Tarım sektöründe % 28,2
Sanayi sektöründe % 14,6
İnşaat sektöründe % 0,6

Kadınların işgücüne katılma oranlarının düşük olmasının birçok nedeni bulunmaktadır. Bu nedenler aynı zamanda cinsiyete dayalı ayrımcılığın azaltılamamasında da birer faktördür. Türkiye'nin dış kaynaklara bağlı olarak büyüme, ekonomik krizler, işsizlik, enflasyon gibi makroekonomik sorunlarını bir kenara bırakarak söz konusu engellerden bazısını şu şekilde açıklamak mümkündür. Kırsal kesimlerde özellikle tarım sektöründe çalışan kadınlar, ücretsiz aile işçisi olarak istihdam edilirken (ekonomik bağımsızlık ve sosyal

güvenceden yoksun çalışma anlamına gelmektedir), erkekler kendi hesabına çalışmaktadır. Kırsal alandan kentsel alanlara göç sonrasında, yukarıda de ifade edilen geleneksel aile tipi anlayışının veya bakış açısının belirli bir ölçüde korunarak devam ediyor olması, kadınların işgücüne katılımında bir engel olarak ortaya çıkmaktadır. Toplumsal cinsiyete dayalı ücret farklılıkları ise kadınların erkeklerden daha düşük ücret almasına (cam tavan sendromu) neden olmaktadır.

Tablo 1: Eğitim durumuna göre işgücü durumu, Ağustos 2019 (15+yaş)

	İşgücüne Katılma Oranı			İstihdam Oranı			İşsizlik Oranı		
	Toplam	Erkek	**Kadın**	Toplam	Erkek	**Kadın**	Toplam	Erkek	**Kadın**
Toplam	53,9	73,2	**35,0**	46,3	64,2	**28,9**	14,0	12,3	**17,6**
Okur-yazar olmayanlar	18,7	31,5	**16,2**	17,3	26,8	**15,4**	7,6	14,9	**4,7**
Lise altı eğitimliler	49,5	69,6	**28,9**	43,1	60,9	**24,8**	13,0	12,5	**14,2**
Lise	54,8	72,4	**34,1**	45,9	62,5	**26,5**	16,3	13,8	**22,5**
Mesleki veya teknik lise	65,3	81,4	**42,5**	55,1	72,3	**30,8**	15,6	11,2	**27,4**
Yükseköğretim	79,0	85,6	**71,0**	67,0	75,8	**56,3**	15,2	11,4	**20,7**

Kaynak:TÜİK, İşgücü İstatistikleri, Ağustos 2019

Tablo 1'de hem genel hem de eğitim düzeyleri özelinde, toplam ve cinsiyete göre işgücüne katılma oranları, istihdam oranları ve işsizlik oranları sunulmaktadır. Kadınlar açısından bakıldığında ve 2019 TÜİK verilerine göre kadınların %56,5'nin hizmetler sektöründe çalıştığı dikkate alındığında; kadınlarda eğitim düzeyleri arttıkça işgücüne katılma oranları artmakta yükseköğretimde bu oran genel oran olan % 35'in yaklaşık iki katına çıkmaktadır. Benzer bir sonuç istihdam oranları açısından da geçerlidir. Toplam oran kadınlarda %

28,9 iken okur-yazar olmayanlarda bu oran % 15,4 yükseköğretimde ise % 56,3 olmaktadır. İşsizlik kadınlar açısından erkeklere göre daha büyük bir problemdir. Kadınlarda işsizlik oranı %17,6, okur-yazar olmayanlarda %4,7'dir, ancak eğitim düzeyi arttıkça işsizlik de artmaktadır.

4. ÇALIŞMA YAŞAMINDA HİZMET SEKTÖRÜNDE OLUŞAN BEDEN ANLAYIŞI

Nihayetinde kadın yaradılışı gereği güzelliğin beden bulduğu başat varlıklardan biridir ve işletmeler kadının estetiğini işletmecilik anlayışı içerisinde bir farklılık oluşturmak adına kullanmaya başlamışlardır. Kadın estetiği reklam ve medya sektörü ile birlikte diğer hizmet pazarlayan sektörlere de çok çabuk ulaşmış; bu doğrultuda kadın estetiği işletmecilik anlayışı içerisine de yerleşmiştir. Günümüzde özellikle müşteri ve çalışan etkileşiminin yoğun olduğu işletmeler, çalışanın aynı zamanda işletmeyi temsil ettiği gerekçesiyle işe alım ve mülakat sürecinde adayın teknik donanımlarının yanı sıra fiziksel görünüşünü de dikkate alarak seçim yapmaktadırlar.

Hizmet karşılaşmalarında üstünlük sağlayabilmek, hizmet veren çalışanın teknik donanımının yanı sıra onun duygusal nitelikleri ile de ilgilidir. Literatürde çalışanların tavır ve görünüşleri ile ilgili ilk çalışma Mills'in (1956) "Kişilik Pazarı" adlı çalışmasıdır. Bu çalışmada Mills çalışanların tavırları üzerinde durmuş ve hizmet sektöründeki çalışanların müşterilere karşı yardımsever, arkadaş canlısı, nazik ve saygılı bir tavır sergilemeleri konusuna odaklanmıştır. Çalışmanın çıkış noktasındaki ele alınan çalışanların

dış görünüşü, çalışmanın analiz sürecinde ihmal edilmiş, çalışma yalnızca çalışanların tavırları üzerinde yoğunlaşmıştır. Çalışan, bir işletmenin donanımdır ve tıpkı pazarlama materyali veya bir ürün tasarımı gibi işletmenin kimliğine ait diğer fiziksel sembollerden bir tanesi olarak kabul edilmektedir. Asıl olan işletmelerin diğer işletmelerden farklılıklarını ortaya çıkararak pazarda edindikleri yeri koruma ve genişletmedir (Katırcıoğlu, 2017:30).

Organizasyon teorisinde insan bedenine olan ilgiyi Foucault'un cinsellik, işkence, deliliğin tarihi vb. eserleri etkili bir şekilde yeniden canlandırmıştır. Foucault'un yaptığı çalışmalarda, bedenlerimize olan bakışımızın toplumsal bir yapılandırmayla oluştuğu belirtilmektedir. Araştırmacılardan bazıları duygusal durumlarda, bireyin bedenini veya duygu değişimlerini farklı şekillerde ifade edebileceklerinden bahsetmişlerdir (Wallace ve Wolf, 2019:435). Özellikle son yıllarda genellikle hizmetler sektöründe çalışanın işveren veya yöneticiler tarafından bedeni sürekli denetim altına alınıp sıkışıp kalmış olup, çalışanın çalışmış olduğu sektöre yönelik yeterli eğitime sahip olmuş olsalar da, fiziksel görünümlerinin sadece istenilen "ideal" ölçülerde olmamasından kaynaklı çalışamaz duruma getirilmektedir. Beden üzerinde yoğunlaşmış olan tüketim hızının artması, güzelliği, fit ve sağlıklı olmayı ön plana çıkarmıştır.

Bu çıkarım işgücü piyasasına katılan ve diğerleriyle rekabet durumunda olan bireyin estetik görünümünün, güç ilişkilerinde daha fazla yerini almasına neden olmaktadır. Bireylerin estetik görünümünün önem kazanması onların duygularının yönetildiği bir

çalışma kültüründen beslenmesiyle pekiştirilmiştir. O nedenle estetik emek kavramından önce duygusal emeğin ne olduğunu anlamak gerekmektedir. Tablo 2 literatürde yer alan başlıca duygusal emek yaklaşımlarını özetlemektedir.

Tablo 2: Başlıca Duygusal Emek Yaklaşımları

Duygusal Emek Yaklaşımları	Tanımlamalar
Hochschild'in 1983 yılındaki yaklaşımı "Duygusal Emek"	Çalışanların açıkça gözlemlenebilecek olan yüz ifadelerini ve bedensel gösterimleri oluşturmak amacıyla duygularını yönetmeleridir. Duygusal emek, bir ücret karşılığında sarf edilmekte olup, bu nedenden dolayı değişim değeri vardır. Hochschild çalışanların duygusal emek davranışlarını yüzeysel ve derinlemesine davranış olarak iki başlık altında kategorize ederek incelemiştir.
Ashforth ve Humphrey'in 1993 yılındaki yaklaşımları "Yüzeysel Davranış", "Derin Davranış"	Uygun duyguları (yani, duygusal davranış kurallarına uygun olan duygular) gösterme davranışlarıdır. Çalışan uygun duyguları gösterir, görüntüler gerçek duyguları yansıtmaz. Çalışanın derin davranış ve yüzeysel davranışı gösterebilmesi için odaklanmaları ve çaba sarf etmesi gerektiğini ileri sürerler.
Morris ve Feldman'ın 1996 yılındaki yaklaşımları "Duygusal Emek" yaklaşımı dört başlık altında kategorize etmişlerdir; 1- Duyguların Gösterimindeki Sıklık 2- Gösterim Kuralları İçin Sarf Edilen Dikkat 3- Sergilenmesi Talep Edilen Duyguların Çeşitliliği 4- Duygusal Uyumsuzluk	Kişilerarası iş süreçlerinde işverenlerin çalışanlardan talep ettiği duyguları davranış kuralları içerisinde yansıtmaları için gereken planlama, kontrol ve bu yöndeki çabaların tümü olarak adlandırırlar. Duyguların içinde bulunulan duruma göre değişkenlik gösterebileceği gerekçesi ile farklı duygusal emek boyutları içinde ele alırlar. Bu yaklaşım, çalışanların hissettiği duygularla, örgüt tarafından talep edilen duygular aynı olsa bile, çalışanların beklenen duyguyu tam olarak göstermesi için de ayrıca bir çaba sarf etmesi gerektiğini savunmaktadır.
Grandey'in 2000 yılındaki yaklaşımı "Yüzeysel Davranış", "Derinlemesine Davranış"	Duygusal emeğin meydana getirildiği süreçteki boyutları tanımlayarak bu duyguların hangi aralıklarla gösterildiği, aradaki etkileşimin süresi, çeşitliliği ve bu davranışı gösterim kuralları çalışandan kurması beklenilen etkileşimi belirlemeye çalışmıştır. Özellikle hizmet sektörü çalışanları belli bir ücret karşılığında, örgütün belirlediği "Duygusal Davranış Kuralları" çerçevesinde hareket edip, müşterilere karşı uygun davranışları göstermeleri, uygun olmayanları davranışları saklamaları onların, işlerinin gerektirdiği şekilde davranırken aslında rol yapmalarına sebep olmaktadır. Bu yaklaşımda örgütler tarafından, çalışanların duygusal davranış kurallarını uygularken, kişinin duygularını kontrol ve baskılaması beklerler.
Lazanyi 2010 yılında, Yin 2015 yılındaki yaklaşımları "Derinlemesine Davranış"	Bu yaklaşımda çalışanların beklenen davranışı, gerçek duyguları gibi hissetmeleri ve deneyimlemeleri, bu duyguları besleyen düşünceleri beklenen davranışla uyumlaştırmak (kendi kendini ikna etme gibi) için çaba göstermeleri gerekmektedir.
Ashforth ve Humphrey'in 1993 yılında; Yin 2015 yılındaki yaklaşımları "Gerçek Duygusal Emek", "Samimi Davranış"	Bu yaklaşımda, kendiliğinden çalışanın hissettiği duygunun yani orijinal duygularının, işletmenin ifade edilmesini istediği duygu ile birebir aynı olmasıdır. Bu duygular doğal olarak oluşur. Bu yaklaşım, müşteriyle iletişim halindeyken kendiliğinden oluşabileceğini düşünür.
Warhurst et al., 2000, Nickson 2005 yılındaki yaklaşımları "Estetik Emek"	Estetik emek, iyi görünmek ve doğru konuşmak şeklinde tanımlamışlardır. Çalışanların tutum, görünüm ve kendini gösterme becerileri olarak ifade edilmekle birlikte; Çalışanların bedenlerinin işletmenin istenen ideal estetik görünümü sağlayabilmesi, işletmenin ticari bir yarar elde edebilmesi için işletme yöneticileri tarafından ortaya çıkarıldığı düşünülmektedir.

Kaynak: Güngör, 2009:174-175; Grandey, 2000: 99-101; Hsieh, 2009: 11.

4.1.DUYGUSAL EMEK

Çalışma hayatında, çalışanların müşteriler üzerinde yaratmış oldukları marka imajı ve çalışanlar ile müşteriler arasındaki ilişki çoğunlukla işletme yönetiminin kontrolü altına girmektedir. İşverenin talepleri yönünde belirli duyguları göstermek zorunda kalan çalışanların bu konuda çaba sarf etmeleri gerekmekte, bu da çalışanlarda tükenmeye ve iş stresine neden olmaktadır (Güngör, 2009: 170).

Özellikle hizmet sektöründe olmak üzere, müşteri ile birebir olarak ilişki içinde ona hizmet sunmakta olan çalışanların, yapmış oldukları iş sözleşmelerinin gereği olarak, iletişimde bulundukları müşterilerde bazı özel duyguları veya tepkileri canlandırabilmek amacıyla, sözlü veya sözsüz araçlarla belirli duyguları gösterme süreçleri "duygusal emek" olarak ifade edilmektedir. Genellikle duygusal emek, örgüt tarafından çalışanın iş sözleşmesinde de belirli olan rollerden biri olarak kabul edilmekte ve işletme tarafından istenen birtakım duyguların gösterilmesine ya da işletme tarafından istenmeyen birtakım duyguların gizlenmesine yönelik gösterdikleri çabaları şeklinde tanımlanmaktadır (Seçer veTınar,2004:272).

İlk olarak Hochschild 1983 yılında, yapmış olduğu çalışmasında bir havayolu şirketinin hostesler için verilen hostes eğitim merkezindeki eğitimlere katılarak hosteslerin duygusal emek süreçlerini incelemiştir. Hochschild, çalışmasında kurslarda hostes adaylarının sürekli gülümsemelerinin istendiği fakat, hosteslerin ise zorunlu gülümsemelerinden dolayı gösterdikleri ifadenin kendilerine ait

olmadığına yönelik çok fazla şikâyette bulunduklarını belirtmektedir (Eroğlu,2010:20).

Aynı zamanda bu araştırmasında Hochschild, hosteslerin yolcuları memnun etmek için gülümsemelerinin yanında, sunduğu yiyecek hizmeti, uçağın dekoru, uçakta çalan müzik ve hosteslerin güzel gözükmeleri de onların işinin bir parçası olarak görülmektedir. Bu nedenle Delta Hava Yolları gibi şirketler, çalışanlarının karşılaştıkları olumlu ya da olumsuz durumlarda hangi duygu gösterimlerini gerçekleştireceklerini tespit ederken, aslında bir çeşit "duygu gösterim kurallarının (display rules)" ortaya konulmasına aracı olmaktadır (Gündüz, 2017:32). Bu anlamda duygusal emek, duyguların dışarıdan gözlemlenebilecek şekilde yönetilmesi olarak tanımlamaktadır. Duygusal emek yaklaşımına Hocshchild'ın diğer bir katkısı; duygusal emek talebinin yoğun olduğu meslek gruplarının belirgin olan üç temel özelliğini tanımlamasıdır. Bunlar:

1) Duygusal emek yoğunluğu gerektiren mesleklerde çalışanlar müşterileriyle telefonda sözlü, yüz yüze veya sözsüz iletişim kurmaktadırlar.

2) Çalışanlar müşterilerin tutum, duygu ve davranışlarını etkilemektedirler.

3) Duygusal emeğin var olduğu işletmelerdeki işverenler, çalışanların duygu gösterimlerini denetim ve kontrol altında tutma hakkına sahiptirler. Bu sebeple çalışanların iş sözleşmelerinde "belirlenmiş uyulması zorunlu olan kurallar" vardır (Eroğlu, 2010:21).

4.2.ESTETİK EMEK

Estetik emek, kurumun imajını sergileyen çalışanları ifade eder. Çalışma alanında bedensellik, ilk defa 2000 yılında Warhurst ve arkadaşları tarafından, "İnteraktif hizmet sektöründeki estetik emek: Glasgow'dan örnek bir olay" adlı eserlerinde estetik emek olarak kullanılmıştır. Bu kavram örgütlerde estetik görünümün sağlanabilmesi için örgütün yönetimi tarafından üretilmiştir. Hiç kuşkusuz ticari kaygılar bu duruma sebebiyet vermiştir. Bu bağlamda kavramın içeriği iyi görünmek ve doğru konuşmak üzerine şekillenmiştir. Dolayısıyla estetik emek, örgütlerin belirlediği görünüme sahip olan çalışanların istihdam edilmesi anlamına gelmektedir. Bu eğilimler çalışanların işe girişi aşamasında, eğitim, izleme, ödüllendirme gibi diğer süreçlerde de görülmektedir (Seçer,2015: 40). Çalışma yaşamında özellikle işe alım sürecinde etkili olmakta olan bedenin estetik görünümü, sonrasında da bu görünümün korunmasının istenmesini sürecini beraberinde getirmektedir (Witz ve diğerleri, 2003:35-43). Estetik emek daha çok hizmet sektöründe kendini göstermektedir. Böylece, estetik emek ile duygusal emek olguları, çalışanların, müşterilerin algılamalarını etkilemek için takınmak durumunda oldukları tavırların yönetilmesi noktasında birbirlerine benzer özellikler taşımaktadırlar.

Estetik emek kavramına ilişkin açıklamalar büyük ölçüde Pierre Bourdieu'nun çalışmalarına dayanmaktadır. Bourdieu'nun içselleştirilmiş eğilimler kavramına göre, bireylerin çocukluklarından itibaren kazandıkları birtakım eğilimleri ve tercihleri onların sınıfsal

özelliklerini de yansıtır. İşverenler çalışanları doğru estetik özellikler bağlamında işe alırken, sosyal hiyerarşilerin ürünlerini de ortaya çıkarmış ve kullanmış olmaktadırlar (Seçer,2015: 42).

Estetik emek, hemen hemen müşteriye hizmet vermeye yönelik bütün işlerde söz konusu olmaktadır. Estetik emek konusunu araştıran başlangıç niteliğindeki çalışmalar, İngiltere'de Glasgow bölgesindeki "**tarza dayalı işgücü piyasası**"nı ve tasarımcı, butik oteller, şık barlar, restauranlar ve cafelerdeki işleri araştırmaya yönelikti (Seçer,2015:43). Bu bağlamda estetik emek ile 3 aşamada karşılaşılmaktadır.

i. İşe alım mülakatı ve işe kabul
ii. Eğitimler, iş ve yönetim uygulamaları
iii. Hizmet karşılaşmaları

Spies ve Waring ise 2005 yılında "Estetik Emek ve Asya Pasifi Havayolu Endüstrisinde Maliyet Azaltma ve Personel Kazandırma Süreci" adlı çalışmayı yapmışlardır. Bu çalışmanın amacı Asya Pasifik Havayolları endüstrisinde yer alan kabin görevlilerinin dış görünüşlerini odak noktası haline getirdikleri stratejinin uygulama ve etik sorunlarını analiz etmek olarak belirlenmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen veriler doğrultusunda yolcu taşıyan havayolları firmaları için cisimleştirilmiş hatta cinselleştirilmiş kabin görevlileri çalıştırmanın bir dizi etik probleme yol açtığı, maliyet azaltma yöntemi olarak estetik açıdan ve tensel açıdan çekici kişilerin

kullanılmasının zamanla uygulanamayacak bir strateji olduğu belirlenmiştir (Katırcıoğlu, 2017: 42).

Günümüzde çalışanlar üzerindeki denetim ve kontrolün biçimi estetik emek ile, çalışanların bedenlerinin kontrol edilmesi ile olmuştur. Bu sebeple çalışan bedenin metalaşması yeni bir ayrımcılık türünü ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla işverenler daha iyi görünen çalışanlara ayrımcılık yapmaktadırlar. Oysaki literatürü taradığımızda kurum imajı kapsamında yapılan çalışmaların, görünümü bir gereklilik olarak yansıttığı göze çarpmaktadır. Bu anlamda estetik emek kavramının bir ayrımcılık türü olarak kabullenilip bu anlamda önlemler alınması pek mümkün gözükmemektedir. Aksine gün geçtikçe çalışan imajına daha fazla önem verilmektedir (Seçer,2016:44-45).

Wolkowitz (2006:88) ise estetik emeğin, çalışanın yalnızca görüntüsündeki güzellik için kullanılması için türetilen bir kavram olmadığını; işletmeler açısından estetik emeğin arandığı çalışanların aynı zamanda sağlıklı bireyler olmaları gerektiğini böylelikle ileride ortaya çıkabilecek iş gücü kaybını da ortadan kaldırarak işletme açısından daha verimli ve daha üretici bir çalışan olması beklendiğini dile getirmektedir (Katırcıoğlu, 2017:35).

Estetik emek kavramında yer alan estetik ifadesi ise fiziksel güzellikten çok daha fazlasını içermektedir. Fiziksel güzellik, estetik emeğin bileşenlerinden sadece biridir. Bu anlamda öncelikle estetik kavramını tanımlamak yerinde olacaktır (Topateş, 2015:40). Bu süreç çalışanların görünümlerinin, davranışlarının, mimiklerinin ve

jestlerinin denetlenmesini ve dönüştürülmesini içermektedir. Estetik emek yüz yüze ilişkilerin gerçekleştirildiği işlerin yanı sıra çağrı merkezleri gibi müşterilerle telefon yoluyla ilişki kurulan işlerde de bulunmaktadır. Bu gibi işlerde estetik emek, çalışanların ses tonları ve konuşmalarının yönetimce saptanan ve estetik bir nitelik taşıyan normlara uymalarını içermektedir (Kalfa, 2009:54).

Küreselleşmeyle birlikte yaşanan teknolojik ilerleme üretim süreçlerindeki bireyselliği artırmış ve estetik görünüm hizmetler sektöründe ön plana çıkmıştır. Böylece, beden tüketimin ana öğesi haline getirilerek aynı zamanda da denetim ve kontrol altına alınmaktadır. Böylelikle çalışan bedenin yaşlı görünümü yenilenmekte, bireylerin çalışma yaşamında geçirecekleri süre arttırılmakta ya da işe alım sürecinde diğer adaylara göre avantajlar sağlamaktadır (Turner,1992;165-265). Çalışanların dış görünümü ve giyimi çalışanların güvenilirliğini ve profesyonelliğini göstermede etkili olmaktadır. Yapılan birçok çalışma da görülmüş olan, bireylerin işe başvurduklarında işe başvuran adaylar arasındaki eleme sürecinde çekici ve güzel bireylerin daha çok tercih edildiklerini göstermektedir r (Hamermesh ve Biddle ,1994: 1174-1194). Görünümleri çekici olan bireylerin terfi, rekabet ve işe alım süreçlerinde diğer bireylere nazaran daha çok ilerleme gösterdikleri görülmektedir. Çalışanların dış görünümü ve giyimleri, meslekteki başarıları ve bunun getirmiş olduğu gelire ulaşma ayrıcalığı ön plana çıkarken, bu durum aynı zamanda bedenin ticarileşerek metalaşmasında etkili bir faktör haline gelmektedir.

Kadın bedeninin estetik hale getirilmesinin en önemli aracı, toplumsal cinsiyete dayalı roller bağlamında kadınlara dayatılan güzellik normlarının vurgulanması ve abartılması olmuştur. Satış elemanlarının kıyafetlerine müdahale edilmesi, sözgelimi kadınların sade ve koyu renkli giyinmelerinin, el bakımları ve manikürlerinin çok iyi yapılmış olmasının talep edilmesi, hizmetler sektöründe toplumsal cinsiyet rollerinin bedensel boyutunun örgütlerde yeniden üretilmesine katkıda bulunmaktadır. Yine hizmetler sektöründe çalışan kadınların bedenlerinin estetik amaçlar doğrultusunda denetlenmesinin önemli bir örneği, 1960'larda kadınların da havayollarında çalışmaya başlamalarıyla birlikte oje, ruj, şapka, eldiven ve saç boyasının zorunlu hale getirilmesidir. 1970'lerde havayolu çalışanları sendikaları, bu uygulamaları ayrımcı olarak nitelendirmiştir (Kent, 2003: 16).

Konuyla ilgili bir örnek ise, Çin'de yapılan bir araştırmada satış elemanlarına bu sefer de doğal bir güzelliğin dayatılması ve kozmetik reyonlarında çalışan satış elemanlarının "refah, lüks ve saygı" ilkeleri doğrultusunda şekillenmiş bir hizmet sunumu gerçekleştirmelerinin beklenmesidir (Topateş, 2015:42). Estetik emek ve duygusal emek ilişkisini değerlendirdiğimizde kadınların estetik emek sarf etmek için duygularını dönüştürdükleri akla gelmektedir. Bu bağlamda "estetik emek sarf ederken kadınlar kendilerini estetik anlamda memnun edici olarak tasarlamakta ve bedenleri, dışsal örgütsel estetik tarafından kodlanmış eserlere dönüştürülmektedir" (Johnston, 2005: 7).

İnteraktif hizmet işleri çalışmalarına güncel yaklaşımlar duygusal emek paradigması tarafından yönetilmektedir. Hochschild'in 1983 yılındaki çalışması, bu işlerde çalışanların çalışmalarını ve istihdamlarını analiz ederek, kavramını uygulamaya veya eleştirmeye çalışan mini bir araştırmadır. Artık Bolton'un belirttiği gibi, "dışlanmış" ve "kaçınılmış" duyguları olan organizasyonlar merhametli sayılmaz. Duyguların kurumları etkilediğini kabul etmek gerekmektedir. Tipik olarak, estetik ve organizasyon, örneğin Rafaeli ve Vilnai-Yavetz (2004) örneklerinde olduğu gibi, sadece kurumsal donanıma- ürün tasarımı ve fiziksel ortamla eşitlenmiş estetik ile dar bir şekilde ifade edilir. Bu tür örgütsel eserler, duyusal tepkilere neden olan duygusal olaylar yaratır; başka bir deyişle, müşterilerin duygularını manipüle eder. Çalışanlar, müşterilerde duyusal etkiyi uyandırmaya yönelik organizasyon yapıtları haline gelmek için kasıtlı olarak estetik olan, yürüyen bilboard haline gelmektedir. Bu 'organizasyondaki estetik', potansiyel olarak ve mevcut çalışanların kendi uygunlukları- duruşları, jestleri, kişisel alanlarının kullanımı, yüz özellikleriyle kendilerini ortaya koydukları için, genellikle organizasyonlara girme ve devam etme ile ilgili bir dizi davranış içermektedir (Warhurst ve Nickson, 2009: 390).

Estetik emek söz konusu olduğunda çalışanların kıyafetleri de önemli olmaktadır. Bu bağlamda, erkekler için takım elbise, gömlek ve kravat, kadınlar için ceket, etek, külotlu çorap ve üstler, başka yerlerde ses eşleştirmesi, iş arkadaşlarından uyum sağlamak için belirli kelimelerin kullanılması gibi durumlar teşvik edilir. Yapılandırılmış

nitelikler ve kapasiteler, alıcının algılarını etkilemek ve çalışanlar arasında farklılaşmayı yaratmak için kullanılır. Bununla birlikte, üzerinde durulması gereken bir nokta da, bu estetik çalışmanın çalışanların kendi çıkarları için olduğu görüşüdür. Bu bağlamda kişilerin, kişisel istihdam edilebilirliklerini, maaşlarını ve kariyerlerini geliştirmek ya da bir arkadaşı çekmek; şirketin ticari çıkarlarının yararınadır. Buna karşın, kuruluşlar çalışanların maddiliğini mobilize etmek, geliştirmek ve metalaştırmak istediklerinde, bu çalışanlar "kuruluşun estetiğinin" bir parçası haline gelir ve belirli bir iş stratejisi işverenler tarafından takip edilir. Önemli bir şekilde, çalışanlar için estetik emek, sadece içeri girip, çalışmak değil, bu işe girmenin de uygun hale getirilebileceğini ve dönüştürülebileceğini varsaymanın makul olacağı için ticari çıkarlara yöneliktir. Çalışanların estetik emekle kendi nesnelliğini harekete geçirip geliştirebilecekleri olgusu müşterilerle olan etkileşimlerinde de belirgindir (Warhurst ve Nickson, 2009: 392).

Estetik emek, işçilerin maddi haklarının "kuruluşların" ticari yararı için "uygun ve düzenlenmiş" olma sürecini tanımlar. Estetik emek veren işçiler, şık ve bakımlı bir görünüm elde etme kabiliyetleri gibi kişisel sunum becerilerini harekete geçirir ya da en sık aranan kurumsal olarak tanımlanan görüntüyü somutlaştırmak için şirket imajına uyan bir dilde müşterilerle konuşurlar. Dolayısıyla perakendecilik ve hizmet işleri, "tarz işgücü piyasaları" olarak estetik emeğin en fazla karşılaşıldığı alanlardır (Wissinger, 2011: 2). Timming, (2015) ise bir başka açıdan ırk ve estetik emeğin kesiştiği

bir nokta olduğunu düşünmektedir. Buna göre, işe alım uygulamalarındaki ırkçı eğilimlerle bu tür piyasalardaki işe alımda uygulanan öznel değerlendirmeler arasında bir bağ ortaya çıkmaktadır. Zira, estetik emekçilerde genellikle "iyi ve sağlam bir görünüm" konusu önem taşımaktadır.

Ne moda ne de estetik zamansız değildir ve bu nedenle modanın estetiği kültürel eğilimlere dayanarak sürekli gelişmektedir. Moda, somutlaşmış örneklere dayanan yanılsamalara dikkat çekmektedir. Bu nedenle kadınlar erkek bakış açısıyla şekillenen politik ekonomiyle ve tarihten, kültürden gelen bir kızgınlıkla karşı karşıyadır. Bu durum Türkiye'de kadına şiddet konusunun neden çözülemediğini veya engellenemediğini anlamak açısından bir ipucu verebilir. Çünkü, konunun bir boyutunda genel olarak kadının görünümü özel olarak da estetik emek kavramı vardır.

Sonuç olarak, estetik emek ve bununla ilişkili ortaya çıkan uygulamalar dar anlamda işgücü piyasaları açısından birçok önemli sonuç doğurmaktadır. Küreselleşme ile birlikte, kadınların işgücüne katılımlarında bundan sonra sadece kişisel durumlar veya tercihler değil, aynı zamanda dünyada yaşanan gelişmeler ve yeni moda fikirler de etkili olmaktadır. Bununla birlikte, Venkatesh ve diğerlerinin (2010) belirttiği gibi bu konu veya bunun yanında beliren sorunlar, kadınlar için daha ciddi sonuçlar doğurmakta, örneğin kadınların sömürüldüğüne dair inancı pekiştirmekte, buna karşılık burada erkeklerin de olduğunu ve netice itibariyle meselenin yapılan işin

türüyle ilgili olduğunu, yoksa kimin veya hangi cinsiyetin yaptığıyla ilgili olmadığını da vurgulamak gerekmektedir.

SONUÇ

Yüzyıllar öncesine dayanan güzellik algısı, zaman içerisinde değişip evrilerek zamanımızın tüketim toplumunu oluşturmuştur. Kapitalist sistemin tüketimin artırılmasına yönelik stratejisi özellikle geleneksel anlayışın getirmiş olduğu ideolojiler ve sosyal medyanın desteklediği ideal güzellik dayatmasıyla özellikle kadınlar üzerine olan güzelliğin tek tipleşmesini ortaya çıkarılmıştır. Algı yaratılarak oluşturulmuş olan ve belirli imaj kriterlerine karşılık gelen ideal güzellik ölçülerine ulaşmaya çalışan kadınlar; kapitalist sistem tarafından tüketimi sağlamak amacıyla bir araç olarak kullanılarak bedenleri metalaştırılmıştır. Buna göre kapitalist sistemin bir stratejisini yerine getiren kadınların, bir bütün olarak olmasa da tüketime yönlendirildiklerini fakat bir o kadar da tüketildiklerini söylemek mümkündür.

Ancak, kapitalist sistemin yüksek kâr marjına ulaşmak için firma yöneticilerinin çalışanlarının bedenini firmaların imajı olarak lanse etmesiyle, özellikle kadın çalışanların firmaların istekleri üzerine görünümlerini iyileştirmedeki çabaları, onların belirli ölçülerde tükenmişliğine sebep olmaktadır. Çünkü, yöneticiler daha çok hizmet sektöründe işe alımlarda kârlarını ve firma imajlarını düşünmeleri nedeniyle görünümleri çekici ve cazibeli yani “ideal” ölçülerdeki kişileri tercih ettikçe ve bunu devam ettirdikçe, nitelikli bireyler de olsalar “ideal” ölçülere ve kriterlere uymayan birey ve çalışanlar

ekstra performans göstererek görünümlerini geliştirme çabası içinde olmaktadır. Bunun sonucu olarak işletmelerin istekleri yönünde hareket etmek zorunda kalan ve bedenleri bir çeşit metalaştırılan çalışanlar ve bireylerde tükenmişlik duygusu ortaya çıkmaktadır.

Doğuştan gelen ve kadınların kendi kontrollerinde olmayan özellikler saç rengi, saçının yapısı, yüzünün şekli, ses tonunun yumuşaklığı vb. bedensel özellikleri sebebiyle değerlendirilmeye tabi tutularak kendisine iş olanaklarının sunuluyor olması, ağırlıklı olarak kadınlara yönelik yapılan ayrımcılığın şekillerinden birisini beraberinde getirmektedir. Doğuştan güzelliğe sahip olan kadınların çalışma yaşamında en iyi fırsatlarla karşılaşıyor olmaları ve bu alanda gelişen literatür de bunu doğrulamaktadır. Estetik emek olgusu, kadın çalışanın daha özellikli bir konumda olması, estetik duruşun kadının dişiliğinin doğal bir sonucu olarak görülmesi gibi nedenlerle kadın çalışanlardan da bu yöndeki beklentilerin artmasına neden olurken, bu durum kadın çalışanın çalışma hayatındaki şartları ağırlaştırmaktadır.

İşletmelerde estetik emeğin önemli bir husus haline gelmesiyle birlikte estetik emek işçilerinin oluşum sürecinde işletmelerde yönetici pozisyonunda olan kişilerin liderlik özellikleri de önem taşımaktadır. İşletmelerin, dış görünüşüne önem vermeyen çalışanların işletmenin isteği doğrultusunda estetik emek çalışanlarına dönüşmek için ne kadar çaba sarf edecekleri konusu, başta insan kaynakları olmak üzere yönetici kadrosundaki üst düzey karar vericilerin bakış açısına ve yaklaşımına göre değişebilecektir.

İşletmelerde çalışanların estetik emek çalışanlarına dönüşmemeleri veya bu dönüşüm süreci belirli ölçülerde gerçekleşiyorsa bunun özellikle kadınlar üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak için alınması gereken bazı önlemler şu şekilde ifade edilebilir:

İşletmeler, çalışanlarının tükenmişlik duygusu yaşamalarını engellemek adına, çalışanlarının kapasitesini zorlamayacak miktarda iş verebilirler.

İşletmeler, ödül sistemini daha aktif bir biçimde kullanarak, çalışanlarının motivasyonlarını arttırabilir ve çalışanların tükenmişlik duygusu yaşamalarını engelleyebilirler.

İşletmeler çalışanların yaptıkları işe saygı duyabilir ve örgüt yapısını adil bir yönetim anlayışı temeline oturtabilirler.

Çalışanlar, kendileri, kendi görünümlerini iyileştirmek veya bu yöndeki dönüşümünü kullanmak yerine, kendi kişisel gelişimlerine, bilgi ve becerilerinin arttırılmasıyla ilgili eğitim süreçlerine odaklanabilirler.

Hükümetler, üniversiteler ve sivil toplum örgütleri konuyla ilgili hem farkındalık yaratmak hem de yaşanan olumsuz süreçlere karşı işbirliği içinde, gerekirse uluslararası örgütlerin de çalışmalarına ve uygulamalarına bakarak çeşitli politikalar geliştirebilirler.

Bu bağlamda, Türkiye'de kadınların karşılaştıkları ayrımcılıklardan özellikle cinsiyet ayrımcılığı ile birlikte kadınların karşılaştıkları düşük ücret, güvencesiz istihdam, işsizlik ve sigortasız çalıştırılma yanında artık son yıllarda yoğun bir şekilde yapılmaya başlanan

görümün ayrımcılığına karşı da mücadele için çalışmalar yoğunlaştırılmalıdır.

KAYNAKÇA

Afşar, B. ve Öğrekçi, S.(2015). Tarihsel Süreçte Kadının Gelişimi ve Ekonomideki Rolü: Toplayıcı Kadından Günümüz Kadınına Dönüşüm. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Yüksekokulu Dergisi*, 17-1, ss. 65-86.

Airport Haber (2013). THY'nin bu konuda şakası yok, Web: https://www.airporthaber.com/thy-haberleri/thynin-bu-konuda-sakasi-yok.html, erişim tarihi: 13/04/2019

Akanyıldız, R. Ç. (2010). *"Perfect Bodies, Ideal Women": Beauty, The Female Body and The Constructıon of Feminity in Popular Women"s Magazines in Turkey in The 1990s.,* Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, Atatürk Modern Türk Tarihi Enstitüsü, İstanbul.

Albar Özbucak, B. (2019). Kadınlara Yönelik Ayrımcılık. *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi*, 5-8, 278.

Crane Diana (2000) Fashion and its Social Agendas.Class, Gender and Identity in Clothing.Chicago: Chicago University press.

Çevlik, H. H. (2012). *Güzel Olarak Nitelendirilen Kadın İmgesinin Yorumlanması. Yüksek Lisans Tezi*. Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Isparta.

Dale Karen (2001), Anotomising Embodiment and Oragnisation Theory, Palagrave Macmillian.

Dedeoğlu, S. (2000). Toplumsal Cinsiyet Rolleri Açısından Türkiye'de Aile ve Kadın Emeği. *Toplum ve Bilim Dergisi*, 86, 140.

Demez, G. (2012). Medyada Yeni Sağlık Anlayışları ve Kadın Bedeninin Temsili. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 9-1, 513-532.

Eroğlu, E. (2010). Örgütsel İletişimin İşgörenlerin Duygu Gösterimlerinin Yönetimine Olan Etkisi. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 6-3, 18-33.

Ersöz, A.G. (2010). Tüketim Toplumunda "Sıfır Beden" Söylemi: Neden ve Sonuçları Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme. *Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 27-2, 37-53.

Gimlin Debra (2007) What is Body Work: A Review of the Literature. Sociology Compass, 1(1).

Grandey, A. Alicia. (2000). "Emotion Regulation in The Workplace: A New Way to Conceptualize Emotional Labor", Journal of Occupational Health Psychology, 5/1, 95-110.

Gündüz, İ. (2017). *Duygusal Emek Faktörünün Hizmet Kalitesine Etkisi: Kuşadası'ndaki Dört Ve Beş Yıldızlı Otellere Yönelik Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi*. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

Güngör, M. (2009). Duygusal Emek Kavramı: Süreci ve Sonuçları*Kamu- İş*, 11-1, 167-184.

Güzel, E. (2013). Güzellik Dayatması Altında Tüketim Nesnesine Dönüşen Kadın. *Global Media Journal: Turkish Edition*, 4-7, 81-96.

Hsieh, C. W. (2009). Emotional Labor in Public Service Roles: A Model of Dramaturgical and Dispositional Approaches, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Florida State University.

Hakim, Catherine (2010). “Erotic Capital”. European Sociological Review, 26(5), 499-518.

Hamermesh, Daniel S., Jeff E. Biddle (1994). “Beauty and the Labor Market”, The American Economic Review, Vol. 84, No. 5, pp. 1174-1194.

Kalfa Topateş, A. (2015). Tüketim Toplumunda Tükenen Bedenler: Kozmetik Reyonu Çalışanları ve Estetik Emek. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 6-2, 140.

Kalfa, A. (2009). Çalışma Yaşamında Beden Denetimi Bağlamında Estetik Emek: Kozmetik Reyonlarında Çalışan Kadınlar. *11. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi,* Orta Doğu Teknik Üniversitesi Kültür Kongre Merkezi, 9-11 Aralık 2009, Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği, 54.

Katırcıoğlu, E. (2017). *Estetik Emek Ve Tükenmişlik Arasındaki İlişkiler: Beş Yıldızlı Otellerdeki Kadın Çalışanlar Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Kent, Jacqueline C. (2003) Business Builders in Cosmetics, Minneapolis:The Oliver Press.

Liu, Xing (Michelle), Eva Sierminska (2014), “Evaluating the Effect of Beauty on Labour Market Outcomes: A Review of the Literature”, IZA Discussion Paper Series, IZA DP No. 8526.

Johnston, Allanah (2005), ‘Looking Good, Feeling Beter’: Aesthetics and Exclusivity in the Service Encounter,4th International Critical Management Studies Conference,Judge Institute of

Management, 4-6 July 2005, U.K., University of Cambridge, 1-28.

Pettinger, L. (2008). "Developing Aesthetic Labour: The Importance of Consumption". *İnternational Journal of Work Organisation and Emotion*. 2(4), 327-343.

Pettinger, L. (2005). "Gendered Work Meets Gendered Goods: Selling and Service in Clothing Retail", Gender, Work & Organization, 12, 5, 460-478.

Sarngren E. Aberg (2006), The Importance of Appearance, Astudy of the importance of apperance when attending a job interview. Barchelor thesis in Mangement and Organization.

Seçer, Ş. (2016). Estetik Emek: Çalışan Kadınlara Yönelik Ayrımcılığın Yeni Görünümü. *Karatahta İş Yazıları Dergisi,* 5, 37-50.

Seçer, Ş., ve Tınar M. Y., (2004), "İşyerinde Tükenmişlik Kaynağı Olarak Duygusal Emek: Hemşireler Üzerinde Yapılan Bir Araştırma", *9. Ulusal Ergonomi Kongresi Bildiriler*, Denizli, s: 272.

Özgen, İ. (2017). Tüketim Kültürü ve Medyada Güzellik Söylemi: Bir Alımlama Çalışması. *Global Media Journal TR Edition*, 8-15.

Timming, A.R.(2015). The Effect Of Foreıgn Accent On Employabılıty: A Study Of The Aural Dımensıons Of Aesthetıc Labour In Customer Facıng And Non-Customer-Facıng Jobs. https://research-repository.st-andrews.ac.uk/b Erişim Tarihi: 11.05. 2019.

Turner, Brayan (1992), Regulating Bodies:Essays in Medical Sociology, London Roudledge.

Venkatesh, A., Joy, A., Sherry, J.F., & Deschenes, J. (2010). The Aesthetics Of Luxury Fashion, Body And İdentify Formation. *Journal Of Consumer Psychology*, 20-4, 459-470.

Wallace, Ruth A., Alison Wolf (2019), Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Geleneğin Genişletilmesi, Çev. Leyla Elburuz & M. Rami Ayas, Ankara: DoğuBatı Yayınları.

Warhurst, C & Nickson, D. (2009). 'Who's Got the Look?' Emotional, Aesthetic and Sexualized Labour in Interactive Services. *Gender, Work and Organization*, 16-3, 386-404.

Wissenger, E.(2011). Managing the semiotics of skin tone: Race and aesthetic labor in the fashion modeling industry. *Economic and Industrial Democracy*, 0(0), 1-19.

BÖLÜM 6

BİYOKÜTLE ENERJİSİ İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ: EMİRMAHMUTOĞLU-KÖSE PANEL NEDENSELLİK TESTİ

Dr.Öğr.Üyesi FATMA FEHİME AYDIN[1]
Araş. Gör. Dr. MUSTAFA TORUSDAG[2]

[1] Van Yüzüncü Yıl Universitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, fehimegul@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-7026-6889
[2] Van Yüzüncü Yıl Universitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, mustafatorusdag@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-00022-8839-0562

1. GİRİŞ

Küreselleşme ile artan üretim ve ticaretle birlikte enerji ihtiyacı da gün geçtikçe artmaktadır. Artan enerji ihtiyacı, enerjiye olan bağımlılığın artmasına neden olmakta ve ülkeler dış açıklarla karşı karşıya kalmaktadır. Ülkelerin ithalatında önemli bir yere sahip olan birincil enerji kaynaklarının (yenilenemeyen enerji kaynakları) fiyatlarındaki ani değişimler, ülkelerin ödemeler dengesinde de değişiklik yapmaktadır. Bu durum, ülkelerin enerji bağımlılıklarını azaltmak, enerji çeşitliliğini artırmak, enerji arz güvenliğini sağlamak ve çevre kirliliğini azaltmak için yenilenebilir enerjiye (YE) yönelmesine neden olmuştur. YE kaynakları ve YE yatırımları ekonomiyi canlandırmakta ve istihdama olumlu katkı sağlamaktadır (Bayraç ve Çıldır, 2017, s. 202).

Kişi başına yüksek enerji tüketimi, ekonomik gelişmeyi ve ülkelerin refah artışlarını yansıtmaktadır. Bir ülkede kişi başına düşen enerji tüketimi yüksekse, kişi başına düşen ortalama gelir de yüksektir. Ekonomik büyüme enerji ihtiyacını ve talebini arttırır. Bu durum "ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi" ifade eder (Çalışkan, 2009, s. 299; Kar ve Kinik, 2008, s. 334). Ekonomik faaliyetlerin ana girdisi olan enerji, ülkelerin refah düzeylerini de belirlemektedir. Ekonominin gelişmesi için gereken enerji miktarını sürdürülebilir ve en düşük maliyetle sağlamak şarttır (Çalışkan, 2009, s. 297).

Literatürde, enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi dört başlıkta ele alınmaktadır: Büyüme, koruma, geri bildirim ve yansızlık hipotezi. (Akpolat ve Altıntaş, 2013, s. 115; Bayraç ve Doğan, 2015, s. 6: Öncel ve diğerleri, 2017, s. 408, Torusdağ ve Arvas, 2017, s. 867).

-Büyüme Hipotezi: Ekonomik büyümenin temel bileşenlerinden biri olan enerji, nedensellik ilişkisi çerçevesinde incelendiğinde, ülkenin enerjiye bağımlı bir ülke olması durumunda enerjiden ekonomik büyümeye doğru nedensellik olduğu söylenebilir. Bu durumda, enerji arzı eksikliği de ekonomik büyümeye olumsuz yansıyacaktır.

-Koruma Hipotezi: Eğer enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında bir nedensellik ilişkisi varsa, ülkenin ekonomik büyümesini sürdürmek için enerjiye ihtiyaç duyduğu söylenebilir. GSYİH arttıkça, enerjiye duyulan ihtiyaç artmakta ve enerji tasarrufu politikaları ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir.

-Geri Bildirim Hipotezi: Enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında karşılıklı bir nedensel ilişki varsa, ekonomik büyüme, ülkenin enerji büyümesine olan ihtiyacı kadar enerji tüketimini de artıracaktır (Sen, 2010, s. 25). Bu hipotezin geçerli olduğu ülkeler YE kaynaklarına yatırım yapmak ve ihtiyaç duydukları enerjiyi üretmek zorundadır.

-Yansızlık Hipotezi: Enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir yönde nedensellik olmadığını belirtir. Buna

göre, enerji tüketimindeki düşüş veya artışın ekonomik büyüme üzerinde olumlu veya olumsuz bir etkisi yoktur.

Enerji kaynaklarına bağımlılık ülkeler için var olmaya devam edecektir. Bu nedenle enerji kaynaklarını çeşitlendirme ve YE kaynaklarına yatırım yapma gibi politikalarla enerji bağımlılıklarını azaltmak ve enerji güvenliğini sağlamak için politikalar üretilmektedir (Çoban ve Sahbaz, 2011, s. 14; Kepenek, 2011, s. 21). Bitkisel ve hayvansal kaynaklardan üretilen BK enerjisi, yeşil bitkilerin fotosentez yaparak güneş enerjisini kimyasal enerjiye dönüştürmesiyle gerçekleştirilmektedir (Kapluhan, 2014, s. 100). Klorofil güneş ışınlarını emer ve havadaki karbondioksit ile birleşerek karbon ve hidrojen yönlerinden zengin bileşikler oluşturur. Hayvani BK enerjisi, hayvan ve insan dışkısından oluşur. Bitkisel ve hayvansal kaynaklı enerji kaynakları yakıldığında, büyük miktarda BK enerjisi üretilir (Agaçbicer, 2010, s. 40).

BK enerjisi, kırsal alanlarda her yerde yetişmesi ve tükenmez bir kaynak olması sayesinde sosyoekonomik gelişimi sağlama açısından önemli bir enerji kaynağıdır. Fosil yakıt tüketimindeki artış (diğer bir deyişle yenilenebilir olmayan kaynaklar) çevre kirliliğinde bir artışa neden olduğundan, BK enerjisi enerji kaynakları arasında önem kazanmaktadır (Çoban ve Sahbaz, 2011, s. 14). Denizde veya karada bulunabilen BK enerjisi kaynakları aşağıdaki gibi sıralanabilir (Kapluhan, 2014, s. 101; Karaosmanoğlu, 2006, s. 113):

- Ormanlar ve tahta artıklarından oluşan ahşap,
- Ayçiçeği, soya fasulyesi, pamuk gibi yağlı tohum bitkileri,
- Buğday, mısır, pancar gibi karbonhidrat bitkileri,
- Keten ve kenevir gibi lifli bitkiler,
- Saman, kök, ağaç kabuğu gibi artıklar,
- Hayvansal atıklar
- Kentsel ve endüstriyel atıklar

Dizel motorlarda yüksek enerjili ve düşük karbon emisyonlu BK enerjisi kullanılabilir (Özşahin vd., 2016, s. 115). BK enerjisi çeşitli avantajlara sahiptir. Bu avantajlar aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Kapluhan, 2014, s. 99):

- Neredeyse her yerde yetiştirilebilir.
- Üretim ve çevrim teknolojileri iyi bilinmektedir.
- Her ölçekte enerji üretimi için uygundur.
- Düşük ışık yoğunluğu yeterlidir.
- Muhafaza edilebilir.
- 5 ila 35 santigrat derece arasındaki sıcaklıklar yeterlidir.
- Sosyoekonomik gelişme için önemlidir.
- Çevre kirliliği yok denecek kadar azdır (çok düşük NO_x ve SO_2 emisyonları)
- Sera etkisi diğer enerji kaynaklarından daha azdır.
- Atmosferde CO_2 dengesini sağlamaktadır.
- Asit yağmuru yapmamaktadır.

Dünyada BKden biyoyakıt üretimi hızla artmaktadır. Birçok bölgede ekonomik anlamda katkı sağlayan biyoyakıtlar, Özellikle OECD üyesi ülkelerde, Avrupa Birliği, Amerika, Çin, Hindistan, İtalya, Japonya ve Brezilya'da, 2000'lerden sonra etkili olmaya başlamıştır (Agaçbicer, 2010, s. 86). BK enerjisi, BKden elde edilen enerji maliyeti düşük olduğundan ve mevcut üretim kapasitesi mevcut ihtiyaçları karşılamak için yeterli olduğundan sürdürülebilir ekonomik gelişme ve enerji arz güvenliği için önemli bir yere sahiptir. BK enerjisi, enerji ihtiyaçlarını karşılamada önemlidir ve ayrıca enerji tüketiminin çevresel zararlarını en aza indirir.

Artan enerji talebi ve dünyadaki enerji tüketiminin çevresel etkilerinin en aza indirilmesi ile birlikte, BK enerjisi dünyanın enerji ihtiyacının % 14'ünü oluşturmakta ve fosil kaynakları arasında dördüncü sırada yer almaktadır; petrol, doğal gaz, kömür ve BK. Uluslararası Enerji Birliği (ÇED), üye ülkelerin 2050'lerde enerji ihtiyaçlarının %25-50'sini BK enerjisiyle karşılamak için çeşitli projeler yürüttüklerini belirtmektedir (Doğan, 2010: 29). Dünyadaki BK kaynaklarının %80'inin konutta, %18'inin sanayide ve % 2'sinin ulaştırma sektöründe kullanıldığı görülmektedir (Doğan, 2010, s. 30; FAO, 2008, s. 3).

BK enerjisi üretimi için bir diğer önemli kaynak tarımdır. Genel olarak, bitkiler ve ağaçlar, hızlı bir büyüme ile biyoyakıt ve biyogaz elde etmek amacıyla tercih edilir. Pirinç ve mısır gibi geleneksel tarımsal tahıllar da enerji içeriği yönünden zengindirler ve bu tür ürünler işlendikten sonra kalan yapraklar BK enerjisine dönüştürülür. Beş ton tahıl işlendikten sonra yaklaşık bir ton artık tarafından üretilen enerji, bir ton

odun tarafından sağlanan enerji miktarına eşittir (Agaçbicer, 2010, s. 82-83).

Elektrik enerjisinin üretiminde kullanılan BK enerjisi, organik maddenin termik santrallere benzer bir sistemle doğrudan yakılması, türbinlerin döndürülmesi ve jeneratörlerden elektrik üretilmesi ile elde edilebilir (MEB, 2012, s. 25).

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

1973 yılında ortaya çıkan enerji krizi ile birlikte, enerji faktörünün önemi açıkça anlaşılmıştır. 2000'li yılların sonundan bu yana, YE kaynaklarının küresel enerji üretimi ve tüketimindeki payları hızla artmaktadır. Bu tarihten itibaren YE kaynaklarının kullanımı ile ilgili çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.

Sadorsky (2009), YE ile reel gelir arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 1994-2003 yılları arasında gelişmekte olan ülkeler üzerine panel birim kök, panel nedensellik, panel EB, FMOLS, DOLS ve OLS testlerini uygulamıştır. Panel EB testi sonuçlarına göre, “kişi başına YE ve reel gelirin pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkisi” vardır. Analiz sonuçları, “gelişmekte olan ekonomilerde uzun vadede kişi başına düşen reel gelirde % 1'lik bir artışın, kişi başına YE başına yaklaşık % 3,5'luk bir artışa yol açtığını” göstermektedir.

Apergis ve Payne (2010), OECD ülkelerinde 1985 ve 2005 yılları arasında reel GSYİH ile YE arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Analizlerinde Granger nedensellik ve panel EB testlerini

kullanmışlardır. Heterojen panel EB testi sonuçlarına göre, "uzun vadede reel GSYİH ile YE tüketimi arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu" sonucuna varmışlardır. Granger analizine göre, "hem uzun hem de kısa vadede ekonomik büyüme ile YE arasında tek yönlü bir nedensellik" vardır. Aynı yılda yaptıkları bir başka çalışmada 1992-2007 yılları arasında Avrasya'da ekonomik büyüme ve YE arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Panel çalışmasında panel birim kök, panel EB ve Granger nedensellik testleri yapmışlardır. EB analizine göre, "ekonomik büyüme ile YE arasında uzun vadeli bir EB ilişkisi olduğunu" bulmuşlardır. Granger nedensellik testine göre, "hem kısa hem de uzun vadede iki değişken arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi" vardır. Bu çalışmadan sonra 2011'de 1980-2006 verileriyle Orta Amerika için aynı değişkenleri analiz etmişlerdir. Bu çalışmada panel birim kök, panel EB, Granger nedensellik ve panel ECM analizleri yapmışlardır ve "uzun vadede YE ile reel büyüme arasında bir ilişki olduğunu" bulmuşlardır. Panel hata düzeltme modeli (ECM) test sonucuna göre "hem kısa hem de uzun vadede iki değişken arasında tek yönlü bir nedensellik" vardır.

Menegaki (2011), 27 Avrupa ülkesi için ekonomik büyüme ve YE tüketimi ilişkisini analiz etmiştir. 1997-2007 yılları arası veriler için panel-tesadüfi etki modelini uygulamıştır. Analiz sonuçlarına göre, "Avrupa'da ekonomik büyüme ile YE tüketimi arasında çok zayıf bir ilişki" vardır.

Öcal ve Aslan (2013), Türkiye'de 1990-2010 yılları arasında emek, sermaye, YE ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi otoregresif

dağıtılmış gecikme (ARDL) yaklaşımı ve Toda-Yamamato nedenselliğini kullanarak incelemişlerdir. ARDL test sonuçlarına göre, "YE kullanımının ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediğini", nedensellik analizine göre ise "ekonomik büyümenin YEde bir artışa neden olduğunu" bulmuşlardır.

Sebri ve Salha (2014), BRIC Ülkeleri'nde 1971-2010 dönemi için ekonomik büyüme ile YE arasındaki uzun vadeli ilişkiyi analiz etmişlerdir. Granger nedensellik, ARDL ve VECM analizini kullandıkları çalışmada ARDL test sonuçlarına göre "iki değişken arasında uzun vadeli bir ilişki", VECM analizinin sonuçlarına göre de "YEnin ekonomik büyümenin nedeni olduğunu" tespit etmişlerdir. Tüm analizlere göre, "BRICS ülkelerinde geri bildirim hipotezinin geçerli olduğu ve YE tüketiminin ekonomik büyüme üzerinde canlandırıcı bir etkiye sahip olduğu" sonucuna varmışlardır.

Bakırtaş ve Çetin (2015), 1992-2010 yılları arasında G-20 ülkeleri için ekonomik büyüme ve YE tüketimi arasındaki uzun vadeli ilişkiyi, havuzlanmış sıradan en küçük kareler yöntemi (POLS), tesadüfi etkiler modeli (REM), uygulanabilir genelleştirilmiş en küçük kareler yöntemi (FGLS) ve ECM yöntemiyle incelemişlerdir. Analizlerine göre, "G-20 ülkelerinde ekonomik büyüme ve YE arasında uzun vadeli bir ilişki vardır. Kişi başına reel GSYİH'daki artışın, kişi başına YE kullanımında artışa neden olduğunu" bulmuşlardır. ECM sonuçlarına göre, "uzun vadede, kişi başına düşen YE kullanımı artarken, kişi başına düşen reel GSYİH artmaktadır".

Lin ve Moubarak (2016), 1977-2011 yılları arasında Çin için ekonomik büyüme ve YE arasındaki ilişkiyi Johansen EB analizi ve ARDL yöntemini kullanarak incelemişlerdir. Analiz sonuçlarına göre, "uzun vadede ekonomik büyüme ile YE arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi vardır".

Son yıllarda, yenilenebilir bir enerji kaynağı olan BK enerjisinin tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki üzerine çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Payne (2011), ABD'de 1949 ve 2007 yılları arasında ekonomik büyüme ile BK enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testi kullanarak analiz etmiştir. "BK enerji tüketiminin ekonomik büyümenin bir nedeni olduğu ve bu nedenle büyüme hipotezinin geçerli olduğu" sonucuna varmıştır.

2014 yılında Bildirici, 1990-2011 döneminde geçiş ekonomileri için bu iki değişken arasındaki ilişkiyi Panel ARDL analizi ile incelemiştir. Analiz sonuçlarına göre "ekonomik büyüme ile BK enerjisi arasında pozitif bir ilişki olduğunu" bulmuştur. Ardından, 2016 yılında 1980-2010 dönemi için sekiz ülkede ekonomik büyüme ve BK enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi ARDL yöntemi ve Granger nedensellik testi ile analiz etmiştir. "Koruma hipotezinin Kanada, Fransa, İngiltere ve ABD için geçerli olduğunu; büyüme hipotezinin Avustralya, Belçika, Finlandiya ve Japonya için geçerli olduğunu ve kısa vadede ABD, İngiltere ve Fransa için geri bildirim hipotezinin geçerli olduğunu" ortaya koymuştur.

2016 yılında Bildirici ve Özaksoy, 1980-2013 yılları arası Sahra altı ülkelerinin verileri ile ekonomik büyüme ile BK enerjisi arasındaki ilişkiyi değerlendirirken ARDL analizini uygulamışlardır. Analiz sonuçlarına göre "BK enerjisinin ekonomik büyümenin nedeni olduğunu" bulmuşlardır.

Aynı yıl Shakbaz ve ark. ekonomik büyüme ile BK enerjisi arasındaki ilişkiyi hem kısa hem de uzun vadede incelemiştir. Çalışmada 1991:1 ve 2015:4 yılları arasındaki verilerle BRICS ülkelerinde PNT ve panel EB testini uygulamışlardır. Uzun vadede elde ettikleri sonuçlara göre, "BK enerjisi, ekonomik büyüme üzerinde canlandırıcı bir etkiye sahiptir. BK enerjisi, kısa ve uzun vadede BRICS ülkelerinde kalkınma hedefleri için önemli bir yere sahiptir."

3. VERİ, METODOLOJİ VE ANALİZ SONUÇLARI

Bu çalışmada, 1993-2013 döneminde ekonomik büyüme ve BK enerjisi tüketimi arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu amaçla OECD ülkelerinin verileri üzerine çeşitli analizler uygulanmıştır. Çalışmada kullanılan veriler; harcamalar yönünden reel GSYİH ve BK tüketimi (kt cinsinden kullanılan BK)'dir. Panel veri setlerinin kesitsel bağımlılığını test etmek için; 1980 yılında geliştirilen Breusch-Pagan $CDLM_1$, Pesaran tarafından 2004 yılında geliştirilen CDLM ve $CDLM_2$ ve Peseran ve diğerleri tarafından 2004 yılında geliştirilen LMadj testleri kullanılmıştır.

Pesaran 2007 yılında, kesitsel bağımlılığı göz önünde bulundurarak durağanlığı test etmek amacıyla ikinci nesil panel birim kök testi olan "Çaprazlama Artırılmış Dickey Fuller (CADF) testi"ni geliştirmiştir.

Westerlund ve Edgerton 2008 yılında, dizinin eşbütünleşik olup olmadığını araştırmak amacıyla bir panel EB testi geliştirmişlerdir.

Emirmahmutoğlu ve Köse 2011 yılında yeni bir nedensellik testi geliştirerek nedensellik ilişkisinin varlığının araştırılmasında yeni bir yöntem ileri sürmüşlerdir.

Bu çalışmanın amacı, OECD ülkelerinde panel GSYİH büyümesi ile panel BK tüketim değişkenleri arasındaki uzun vadeli ilişkiyi incelemektir. Bu amaçla kurulan temel model:

$$\text{GSYİH}_{it} = \alpha + \beta_1 \text{BK}_{it} + + e_{it} \qquad (1)$$

Araştırmada kullanılan değişkenlerin açıklamaları aşağıdaki gibidir:

I) GSYİH değişkeni; satın alma gücü paritesine göre harcamalar yönünden reel GSYİH (2011 baz yılı, milyon dolar)'yı temsil etmektedir.

II) BK değişkeni; kullanılan BK ekstraksiyonunu temsil etmektedir.

1993-2013 dönemi için BK tüketim verileri (kt BK) Global Material Flow veritabanından; harcamalar yönünden reel GSYİH verileri ise Penn World Table veritabanından alınmıştır.

Panel veri setlerinin kesitsel bağımlılığını test etmek için "Breusch-Pagan $CDLM_1$, Pesaran CDLM, Peseran $CDLM_2$ ve LMadj testleri" geliştirilmiştir. Zaman dönemi yatay kesit boyutundan büyük olduğunda bu testlerden "Breusch-Pagan $CDLM_1$ ve LMadj testleri"; yatay kesit boyutu zaman döneminden büyük olduğunda "Pesaran CDLM"; zaman dönemi yatay kesit boyutundan veya yatay kesit boyutu zaman döneminden büyük olduğunda testi kullanılabilmektedir.

Tablo 1: Yatay Kesit Bağımlılık Testi

Model: $Büyüme_{it}=a_0 + BK_{it} + \mu$	Test İstatistiği	Olasılık
LM	4512.860	0.000***
CDLM	117.979	0.000***
CD	59.035	0.000***
LMadj	228.218	0.000***

Tablo 1'in sonuçlarına göre, bu model için H_0 hipotezi reddedilmiş ve "değişkenler arasında yatay bir kesitsel bağımlılık olduğu" kabul edilmiştir.

Tablo 2: Delta (Homojenlik) Testi

Model: $Büyüme_{it}=a_0 + BK_{it} + \mu$	Test İstatistiği	Olasılık
Delta_tilde	23.541	0.000***
Delta_tilde_adj	25.332	0.000***

Tablo 2'ye göre, değişkenler arasında homojenlik olduğunu varsayan H_0 hipotezi reddedilmiş ve "değişkenler heterojen olarak" kabul edilmiştir.

Bu çalışmada, durağanlığın yatay kesit bağımlılığı dikkate alınarak test edilmesi amacıyla ikinci nesil panel birim kök testi olan ve Pesaran tarafından 2007 yılında geliştirilen CADF testi kullanılmıştır. Testin işleyişinde, "panelde yer alan zaman serilerinin ortak bir bileşeni olduğu" görüşü önem taşımaktadır.

CADF testinde, paneli oluşturan tüm değişkenler için CADF test istatistik değerleri hesaplanır. Daha sonra bu değerlerin aritmetik ortalaması alınır ve panel için CIPS (CrossSectionally Augmented IPS) test değerleri hesaplanır. Elde edilen CADF ve CIPS değerleri, Pesaran tarafından Monte Carlo simülasyonları yoluyla oluşturulan kritik değerlerle karşılaştırılır ve böylece kararlılık açısından hipotezler test edilir. Burada, hesaplanan CADF ve CIPS değerleri kritik değerlerden büyükse, "seride birim kök olduğu" şeklindeki sıfır hipotezi reddedilir ve birim kök olmadığı şeklindeki alternatif hipotez kabul edilir (Pesaran, 2007: 265-312).

Tablo 3: Peseran 2007 (CIPS) Panel Birim Kök Testi

	Sabit Terimli I(0)	Sabit Terimli I(1)
Büyüme	-1.402	-2.225*
BK	-6.690	-2.904***

Not: Panel istatistiklerinin kritik değerleri sabit modelde -2.57 (%1), -2.33 (%5) ve -2.21 (%10) 'dur (Pesaran 2007, tablo II (b), s: 280).

Tablo 3'te görüldüğü gibi, her iki değişken de düzeyde durağan değildir ve ilk farklar alındıktan sonra durağan hale gelmiştir. Bu durumda, her iki değişken için de durağan seviye I(1) olduğu için EB analizi yapılabilir.

Westerlund ve Edgerton tarafından 2008 yılında geliştirilen panel EB testi, 1992 yılında Schmidt ve Phillips tarafından geliştirilen Lagrange Multiplier (LM) merkezli birim kök testi ve Ahn tarafından 1993 yılında geliştirilen ve Amsler ile Lee tarafından 1995 yılında geliştirilen birim kök testlerinden geliştirilmiştir. İki farklı versiyona sahip olan bu test, kesitsel bağımlılığa ve yapısal kırılmalara dikkat ederken aynı zamanda değişen varyans ve seri korelasyona imkan tanımaktadır. Dahası, bu test sabit terim ve trendde her ülke için farklı terimlerdeki kırılmalara izin vermektedir.

Tablo 4: Yapısal Kırılmalı EB Analizi

Tau-n	P-değeri	Phi-n	P -değeri
-1.279	0.100*	-0.731	0.065*
Ülkelerin Yapısal Kırılma Tarihleri			
Ülke	Kırılma Zamanı	Ülke	Kırılma Zamanı
Avusturya	1997	Meksika	1994
Belçika	2008	Hollanda	2008
Kanada	2008	Yeni Zelanda	2007
Şili	1998	Norveç	2007
Çek Cumhuriyeti	2008	Polonya	2000
Danimarka	2008	Portekiz	2011
Estonya	2008	Slovakya	2008

Finlandiya	2008	Slovenya	2008
Fransa	2008	Güney Kore	1997
Almanya	2008	İspanya	2008
Yunanistan	2010	İsveç	2008
Macaristan	2008	İsviçre	2008
İzlanda	2008	Türkiye	2000
İsrail	2008	İngiltere	2008
İtalya	2008	ABD	2008
Japonya	2009	Avustralya	2011
Lüksemburg	1998	İrlanda	2007

Yapısal kırılmalar dikkate alınarak yapılan Westerlund-Edgerton eş bütünleşme testinin sonuçlarına göre EB olmadığı şeklindeki sıfır hipotezi reddedilmiştir. Başka bir deyişle, "BK enerjisi tüketimi ile ekonomik büyüme arasında bir EB ilişkisi olduğu" kabul edilmektedir. Analizin bu aşamasında, uzun vadeli bireysel EB katsayıları yatay kesit bağımlılığı göz önüne alınarak, Pesaran tarafından 2006 yılında geliştirilen CCE yöntemiyle tahmin edilmiştir.

Tablo 5: EB Tahmincisi Sonuçları

Model: $Büyüme_{it}=a_0 + BK_{it} + \mu$	Katsayı	Standart Hata	z	Olasılık
lnBK	0.202	0.783	2.58	0.010***
Sabit	0.107	1.164	0.09	0.926
Wald Ki Kare	6.65			
Olasılık	0.009			

EB katsayılarının sonuçlarına göre, model anlamlıdır ($0.009 \leq 0.05$), "BK enerjisi tüketiminde % 1'lik bir artış ekonomik büyümede % 0.20'lik bir artışa neden olmaktadır".

Emirmahmutoğlu ve Köse tarafından geliştirilen nedensellik testi, seriler aynı düzeyde durağan olmasa bile, serinin bir kısmı I(0) bir kısmı da I(1) olduğunda ve değişkenler arasında EB ilişkisi belirlenemediğinde kullanılabilecek bir testtir (Emirmahmutoğlu ve Köse, 2011: 872, Topalli, 2016: 199). İki değişkenli VAR modeli aşağıdaki gibi kurulur:

$$x_{i,t} = \mu_i^x + \sum_{J=1}^{k_i+dmax_i} A_{11,ij} x_{i,t-j} + \sum_{J=1}^{k_i+dmax_i} A_{12,ij} y_{i,t-j} + u_{i,t}^x \quad (2)$$

$$y_{i,t} = \mu_i^y + \sum_{J=1}^{k_i+dmax_i} A_{21,ij} x_{i,t-j} + \sum_{J=1}^{k_i+dmax_i} A_{22,ij} y_{i,t-j} + u_{i,t}^y \quad (3)$$

$dmax_i$ sistemdeki her i için maksimum bütünleşme seviyesini gösterir.

Tablo 6: Emirmahmutoglu ve Köse (2011) PNT

	Panel Fisher	P. değeri	H_0
BK enerjisi tüketimi ekonomik büyümenin nedeni değildir	121.854	0.000***	Red
Ekonomik büyüme BK enerjisi tüketiminin nedeni değildir	111.056	0.001***	Red

Emirmahmutoğlu ve Köse nedensellik testine göre, ekonomik büyüme ile BK enerjisi tüketimi arasındaki karşılıklı nedensellik ilişkisinde, p değerleri 0,05'ten küçük olduğu için H_0 hipotezi reddedilmektedir. Buna göre "hem BK enerjisi tüketimi ekonomik büyümeye neden olmakta hem de ekonomik büyüme BK enerjisine neden olmaktadır".

4. SONUÇ

Her geçen gün artan enerji ihtiyacı ile birlikte YE kaynaklarının önemi giderek artmaktadır. BK enerjisi de özellikle maliyetinin düşük olması ve çevreyi fazla kirletmemesi gibi çeşitli avantajlara sahip bir YE kaynağıdır. Bu çalışmanın amacı, BK enerjisi tüketimi ile GSYİH büyümesi arasındaki olası etkiyi tahmin etmektir. Bu amaçla, 35 OECD ülkesinin verileri üzerine çeşitli analizler uygulanmıştır. Yatay kesit bağımlılık testi sonuçlarına göre, "değişkenler arasında kesitsel bir bağımlılık olduğu" tespit edilmiştir. Delta (homojenlik) testine göre, "değişkenlerin heterojen olduğu" bulunmuştur. CIPS birim kök testine göre, "her iki değişken de birinci düzeyde I(1) durağan olduğundan EB analizi yapılabilmektedir". Westerlund ve Edgerton yapısal kırılmaları dikkate alan EB testinin sonuçlarına göre "ekonomik büyüme ile enerji tüketimi arasında bir EB ilişkisi olduğu" kabul edilmektedir. EB katsayılarının sonuçlarına göre "model anlamlıdır ve BK enerjisi tüketiminde % 1'lik bir artış ekonomik büyümede % 0,20'lik bir artışa neden olmaktadır". Emirmahmutoğlu ve Köse nedensellik testlerine göre, "hem BK enerjisi tüketimi ekonomik büyümeye neden olmakta hem de ekonomik büyüme BK enerjisi tüketimini artırmaktadır".

Bu çalışmada yapılan analizler, BK enerjisi kullanımının ekonomik büyüme için olan önemini destekler niteliktedir. Yenilenemeyen enerji kaynaklarının her geçen gün tükenme tehlikesi ile karşı karşıya olması nedeniyle, ülkeler ilerleyen dönemde enerji darboğazıyla karşılaşmamak amacıyla YE kaynaklarının, özellikle de BK enerjisinin kullanımını artırmalıdırlar.

5. KAYNAKÇA

Ağaçbiçer, G. (2010). *YE kaynaklarının Türkiye ekonomisine katkısı ve yapılan swot analizler*. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.

Akpolat, A.G. ve Altıntaş, N. (2013). Enerji tüketimi ile reel GSYİH arasındaki EB ve nedensellik ilişkisi: 1961-2010 Dönemi. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi,* VIII (II), 115-127.

Apergis, N. ve Payne, J.E. (2010). Renewable energy consumption and economic growth: Evidence from a panel of OECD countries. *Energy Policy,* 38 (1), 656-660.

Bakırtaş, I. ve Çetin, M.A. (2016). YE tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki: G-20 Ülkeleri. *Sosyoekonomi,* 24 (28), 131-145.

Bayraç, N.H. ve Doğan, E. (2015), .Türkiye'de enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri: Markov Switching yaklaşımı. *EY International Congress on Economics II*, November 5-6, 2015, Ankara, Turkey.

Bayraç, H.N. ve Çıldır, M. (2017). AB YE politikalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, ICMEB17 Özel Sayısı, 201-212.

Bildirici, M. (2014), Relationship between biomass energy and economic growth in transition countries: panel ardl approach. *GCB Bioenergy*, 6 (6), 717-726.

Bildirici M. ve Özaksoy, F. (2016). Woody biomass energy consumption and economic growth in Sub-Saharan Africa. *Procedia Economics and Finance,* 38, 287-293.

Çalışkan S. (2009). Türkiye'nin enerjide dışa bağımlılık ve enerji arz güvenliği sorunu. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 25, 297-310.

Çoban O. ve Şahbaz, N. (2011). AR-GE harcamaları ve GSMH'nın enerji ithalatına etkisi: Türkiye örneği. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi,* 13 (21), 11-19.

Doğan, B. (2010). Enerji tüketimi-ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği (1980- 2008). *Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi*, Konya.

Emirmahmutoğlu, F. ve Köse, N. (2011). Testing for Granger causality in heterogeneous mixed panels. *Economic Modelling*, 28, 870-876.

Kapluhan, E. (2014). Enerji coğrafyası açısından bir inceleme: BK enerjisinin dünyadaki ve Türkiye'deki kullanım durumu. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 30, 97-125.

Kar M. ve Kınık, E. (2008). Türkiye'de elektrik tüketimi çeşitleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ekonometrik bir analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10 (2), 333-353.

Karaosmanoğlu, F. (2006). Biyoyakıt teknolojisi ve İTÜ araştırmaları. *ENKÜS 2006-İTÜ Enerji Çalıştayı ve Sergisi Bildiri Kitabı*, 22-23 Haziran 2006, İstanbul, 110-146.

Lin, B. ve Moubarak, M. (2014). Renewable energy consumption-economic growth nexus for China. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 40, 111-117.

Menegaki, A.N. (2011). Growth and renewable energy in europe: a random effect model with evidence for neutrality hypothesis. *Energy Economics*, 33 (2), 257-263.

Ministry of National Education. (2012). Renewable energy technologies. 27 Aralık 2018 tarihinde http://www.solar-academy.com/menuis/Yenilenebilir-Enerji-Teknolojileri-Kaynaklari-Onemi.164622.pdf adresinden erişildi.

Öcal, O. ve Aslan, A. (2013). Renewable energy consumption-economic growth nexus in Turkey. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 28, 494-499.

Öncel, A., Kırca, M. ve İnal, V. (2017). Elektrik tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisi: OECD ülkelerine yönelik zamanla değişen panel nedensellik analizi. *Maliye Dergisi*, 173, 398-420.

Özşahin, Ş., Mucuk, M. ve Gerçeker, M. (2016). YE ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: BRICS-T ülkeleri üzerine panel ARDL analizi. *Journal of Political, Economic and Administrative Research*, 4 (4): 111-130.

Payne, J.E. (2011). On biomass energy consumption and real output in the US. *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy*, 6 (1), 47-52.

Sadorsky, P. (2009). Renewable energy consumption and ıncome in emerging economies. *Energy Policy*, 37 (10), 4021-4028.

Sebri, M. ve Salha, O.B. (2014). On the causal dynamics of economic growth, renewable energy consumption, CO_2 emissions and trade openness: fresh evidence from BRICS countries. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 39, 14-23.

Shakbaz, M., Rasool, G., Ahmed, K. ve Mahalik, M.K. (2016). Considering the effect of biomass energy consumption on economic growth: fresh evidence from BRICS region. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 60, 1442-1450.

Şen A. (2010). *YE tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisi: İspanya örneği*. İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Westerlund, J. ve Edgerton, D.L. (2008). A simple test for cointegration in dependent panels with structural breaks. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 70(5), 665-704.

978-625-7914-37-6